

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

TÜRK SİYASETİNE YÖN VEREN “LİBERAL SİYASAL PARTİLERİN”
PROGRAMLARINDA ÖZGÜRLÜK ALGISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasin ŞAHİN

HAZİRAN - 2024

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRK SİYASETİNE YÖN VEREN “LİBERAL SİYASAL PARTİLERİN”
PROGRAMLARINDA ÖZGÜRLÜK ALGISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Yasin ŞAHİN

ORCID:

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin BAL

HAZİRAN - 2024

TRABZON

ONAY

Yasin ŞAHİN tarafından hazırlanan “Türk Siyasetine Yön Veren “Liberal Siyasal Partilerin” Programlarında Özgürlük Algısı” adlı bu Çalışma 12.07.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı - Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Atila DOĞAN	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Hüseyin BAL	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Nihat YILMAZ	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ-Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu Çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Yasin ŞAHİN
01.06.2024

ÖNSÖZ

Kamuda edinilen tecrübe beraberinde siyasi partiler konusunda araştırma yapmayı mecbur kıldı. Mülki idare mesleğinin yüklediği vazife gereği siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, basın, muhtarlar, kamu kurum ve kuruluşları ile en nihayetinde vatandaşlarımızın idaresinin bilinciyle siyasi partiler üzerinde bulunduğu söylenilen bürokratik vesayetın varlığı, seçilmiş-atanmış üstünlüğü gibi tartışmalar güncelliğini korurken tez konusunun bu çizgide ilerlemesinin literatürün yanında mesleğimize de katkısı yadsınamazdı.

Siyasi partileri araştırma konusu olarak inceleme düşüncesi beraberinde konuda sınırlandırma yapmayı da gerektirdi. Günümüz dünyasının hâkim ideolojisi olan (her ne kadar ideolojilerin sonu dense de) liberalizm özelinde bu çizgideki siyasal partiler araştırmanın konusu olarak ele alındı ve sınırlandırıldı. Liberalizmin temel değerlerinden başlayarak negatif-pozitif özgürlük yaklaşımına bakış ve ülkemizdeki seyir defterini inceleyerek siyasal partilerimizin seçim beyannamelerinden ve az da olsa lider söylemlerine kadar ilerleyen araştırma özellikle son dönem (2000’li yıllar) Türkiye’sine damga vurmuş AK Parti incelemesine geniş yer ayrılarak devam etti. Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve AK Parti sınırlamasına gidilmesindeki neden ise bu partilerimizin iktidar partisi deneyimlerinin olması nedeniyle ülke yönetiminde söz sahibi olması ve kuruluş dönemlerine damga vurmuş olmaları nedeniyle de liberal rüzgarların daha gözle görülür hissedilmiş olmasıdır. Nitekim araştırmanın başlığında da vurgulandığı üzere bu partilerimiz ülkemiz siyasetine yön vermişlerdir.

Türkiye’de liberal siyasal çizgide olan ve Türk siyasetinde etki bırakmış siyasal parti programlarında liberalizme dair ne var sorusu ile adım atılan işbu araştırma, bizlere parti programlarında liberal rüzgârlar eserken parti uygulamalarında bu rüzgarın kimi partilerde ters yönde estiğini ve mevcut sosyo-ekonomik konjonktüre uyum sağladığını, seçmen tabanından gelen talepler üzerine seçim odaklı politika doğrultusunda çizgisinden taviz verildiğini ya da kuruluş felsefesine ve parti beyannamelerine aykırı lider söylemlerinin olabildiğini göstermiştir.

Araştırma sürecimde desteklerini ve yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin BAL’a, teşekkür ederim.

Haziran, 2024

Yasin ŞAHİN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ	IX
GİRİŞ	1-2

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GENEL OLARAK LİBERALİZM	3-16
1.1. Kavramsal Çerçeve	3
1.1.1. Birey ve Bireysel Özgürlük	3
1.1.1.1. Negatif Özgürlük-Pozitif Özgürlük Ayrımı.....	5
1.1.2. Akıl	8
1.1.3. Eşitlik, Hoşgörü, Rıza ve Farklılık Temelinde İnsan Hakları.....	8
1.1.4. Sınırlı Hükümet.....	9
1.2. Kuramsal Çerçeve: Liberalizmin Fikri Kökleri	11
1.2.1. Klasik Liberalizm.....	12
1.2.2. Modern Liberalizm (Çağdaş Sosyal Liberalizm).....	14
1.2.3. Neo-Klasik Liberalizm.....	15

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE’DE LİBERALİZM	17-61
2.1. Osmanlı Dönemi	17
2.2. Cumhuriyet Dönemi.....	22
2.3. 1950’li Yıllarda Liberal Yaşam	29
2.4. “Liberal Siyasal Partilerin” Programlarında Özgürlük Algısı.....	32
2.4.1. Demokrat Parti	32
2.4.1.1. 1946 Parti Programı	33
2.4.1.2. 1952 Parti Programı	37

2.4.2. Adalet Partisi.....	39
2.4.2.1. 1961 Parti Programı.....	41
2.4.2.2. 1961 Seçim Beyannamesi.....	42
2.4.2.3. 1966 Parti Programı.....	43
2.4.2.4. 1969 Parti Programı.....	45
2.4.2.5. 1969 Seçim Beyannamesi.....	47
2.4.3. Anavatan Partisi.....	48
2.4.3.1. 1983 Parti Programı.....	49
2.4.3.2. 1983 Seçim Beyannamesi.....	53
2.4.4. AK Parti	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DEKİ LİBERALİZM SERÜVENİNE AK PARTİ ETKİSİ	62-85
3.1. 2000li Yılların Özgürlük Anlayışı ve AK Parti	62
3.1.1. 2002 Seçim Beyannamesi’nde Liberal İzler	65
3.1.2. 2007 Seçim Beyannamesi’nde Liberal İzler	73
3.1.3. 2011 Seçim Beyannamesi’nde Liberal İzler	76
3.1.4. 2015 Seçim Beyannamesi’nde Liberal izler	76
3.1.5. 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi	78
3.1.6. Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adımlar 2023 Seçim Beyannamesi	80
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	84
KAYNAKÇA	86
ÖZGEÇMİŞ.....	91

ÖZET

Liberalizm, kişi hak ve özgürlükleri korumayı amaç edinen ve buna bağlı olarak devletin sınırlandırılması gerektiğini savunan bir ideolojidir. Liberalizmin kökleri ilk çağ Antik Yunan siyasi ve iktisadi düşüncesinde ortaya çıkmıştır. Ancak liberalizmin sistemli bir düşünce tarzı olarak 17. ve 18. yüzyıllarda siyasal alanda John Locke ve iktisadi alanda Adam Smith tarafından geliştirildiği söylenebilir.

Klasik liberalizm çizgisi bugün de liberalizmin ana omurgasını oluşturmaktadır. Modern liberalizm, bireyin özgürlüklerine müdahale etmeden devlet müdahalesinin, toplumsal refahın artmasına katkı sağlayacağı görüşündedir. Liberalizmin yirminci yüzyıl versiyonu olan neo-liberalizm ise bir öze dönüş programı görünümündedir. Nitekim liberal ideolojinin bu fikri geleneği, Liberteryen bir çizgi etrafında felsefi savunusunu yaparak, devleti sosyal yaşamın birçok cephesinden çekmeye çalışmakta ve devleti bir “gece bekçisi” konumuna indirgemeyi amaçlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin tek parti egemenliği altında geçen dönemi (1924-46), liberal fikirler ve hareketler için genel olarak elverişli bir ortam yaratmamıştır. Tek parti iktidarının yarattığı uzun vadedeki hoşnutsuzluk demokratik, liberal, hak ve özgürlük savunucusu, liberal iktisadi model ve kısmen din savunucusu vaadi ile ortaya çıkan çok partili siyasal yaşamın öncülü olan yeni partiden beklentileri artırmıştır. Bu parti Demokrat Parti olacaktır.

Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve AK Parti çizgisi incelendiğinde dönemin sosyo-kültürel koşullarının Adalet Partisi’ni komünizm düşmanlığı ile beslediği, hak ve özgürlüklerin ise sağ-sol çatışmalarının yaygınlaşması nedeniyle yüceltilemediği, Anavatan Partisi’nin 24 Ocak Kararları ile arkasına aldığı rüzgarı parti uygulamalarında devam ettirdiği, 2000’li yılların kriz ortamında yeşeren AK Parti’nin ise muhafazakar-demokrat kimliği ile sağ yelpazeye yeni bir vizyon getirdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Özgürlük, Siyasal parti, Beyanname, Siyasal lider

ABSTRACT

Liberalism is an ideology aiming to protect individual rights and freedoms and advocating the limitation of the state accordingly. The roots of liberalism emerged in the ancient Greek political and economic thought in the first age. Nevertheless, it can be said that liberalism was developed as a systematic way of thinking by John Locke in the political field and by Adam Smith in the economic field during the 17th and 18th centuries.

Classical liberalism line still constitutes the backbone of liberalism today. Modern liberalism believes that state intervention, without interfering with individual freedoms, will contribute to the increase of social welfare. Neo-liberalism, which is the twentieth-century version of liberalism, is a program of self-return. Indeed, this intellectual tradition of liberal ideology tries to withdraw the state from many aspects of social life, by making a philosophical defense around a Libertarian line, and aims to reduce the role of the state to a “night watchman” position.

The period of one-party rule of the Republic of Turkey (1924-46) did not generally create a favorable environment for liberal ideas and movements. The long-term discontent created by the single-party rule has increased the expectations from the new party, which is the predecessor of the multi-party political life that emerged with the promise of a democratic, liberal, defender of rights and freedoms, liberal economic model and partly defender of religion. That party will be the Democratic Party.

When examining the lines of the Justice Party (Adalet Partisi), the Motherland Party (Anavatan Partisi), and the AK Party (Adalet ve Kalkınma Partisi), it is evident that the socio-cultural conditions of the time have influenced these parties differently. The Justice Party was fueled by anti-communism, but its emphasis on rights and freedoms did not gain prominence due to the widespread left-right conflicts. The Motherland Party continued the momentum it gained from the 24 January Decisions, while the emerging AK Party in the crisis-ridden 2000s brought a new vision to the right-wing with its conservative-democratic identity. And it can be observed that the AK Party, which flourished in the crisis environment of the 2000s, has brought a new vision to the right spectrum with its conservative-democratic identity.

Keywords: Liberalism, Liberty, Political party, Manifesto, Political leader

KISALTMALAR LİSTESİ

TŞAMC	: Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
DP	: Demokrat Parti
AP	: Adalet Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
MBK	: Milli Birlik Komitesi
DYP	: Doğru Yol Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
HP	: Halkçı Parti
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
BM	: Birleşmiş Milletler
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
HSK	: Hakimler ve Savcılar Kurulu
KTÜ	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
Ed.	: Editör
SBF	: Siyasal Bilimler Fakültesi
t.y.	: tarih yok
vd.	: ve diğerleri
Çev.	: Çeviren
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
AB	: Avrupa Birliği

GİRİŞ

Liberalizm, modern dünyadaki gelişmelerin arkasındaki temel paradigmayı oluşturduğu gibi, bu dünyadaki gelişmelerin de paralelinde şekillenmiş, modernite ile el ele ilerleyen bir düşünce biçimidir. Aydınlanmanın ışığında Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan sürecin, liberal temaların filizlendiği bir süreç olduğu bilinmektedir (Çaha, 2012: 23).

Zamanın ekonomi-politik bakış açısının bireyler üzerinde etkin olabildiği bilinmektedir. Dünya üzerinde bir teknoloji çağı yaşanmaktadır. Zaman ve mekan kavramının ortadan kalkmasıyla birlikte hızla gelişen bilgi ve teknoloji, insan hayatına yeni boyutlar kazandırmaktadır. Rekabetin sanal dünyaya sıçradığı sosyal medya platformlarında reklamlar birbiriyle yarışmakta, müstehcen görüntüler kişiyi esir alıp tepki doğurduğunda ve toplumsal yozlaşmaya yol açtığında ise tıpkı liberalizmin temel ilkelerinde olduğu gibi iktidarın ya da otoritenin, ancak başkalarının özgürlük alanına müdahale edildiğinde gün yüzüne çıktığı görülmektedir.

İki kutuplu dünyanın çatışmaya dayalı siyasal anlayışları, yerini mal ve hizmetlerin, bilgi, emek ve sermayenin serbest dolaşımını öngören bölgesel ekonomik ve siyasal bütünleşme hareketlerine bırakmaktadır. Bu süreçlerin doğal sonucu olarak totaliter yaklaşımlar terkedilmekte, temel hak ve hürriyetlerin gözetildiği, ayrımcılığa karşı her alanda eşitliğin savunulduğu ve halk iradesinden gücünü alan katılımcı bir anlayış yerleşmektedir.

Bu tezde Türkiye’deki siyasal partilerin liberalizm ile ilişkisi sadece ideolojik boyutta değil, ayrıca onun temel ilkelerinin siyasal partiler nezdinde içselleştirilme dereceleri ve bunlardan parti programını politikalara dönüştürme fırsatı bulanların, bunları hayata aktarma durumları yani pratik ve pragmatik boyutu da irdelenecektir. Bu bağlamda şu sorular önem kazanmaktadır: Türkiye’deki özgürlüklerin tarihsel seyri nedir? Bu konuda sağlıklı ve tatminkâr bir bilgi edinebilmek için tabir caiz ise bu “seyir defterini” okumaya nereden başlanılmalıdır? Osmanlı’dan mı yoksa sadece Cumhuriyet Türkiye’si yeterli olur mu? Keza, Osmanlı Devleti zamanında Tanzimat Fermanı ile başlayan bir dizi reformlar ülkeyi liberalizme ne kadar yaklaştırmaktaydı?

Üç ana bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümü liberalizm tanımından başlayarak kavramı ideoloji boyutuyla incelemekte, okuyucuyu liberalizm tarihine kısa bir yolculuğa çıkarmakta ve araştırmanın diğer kısımlarına bir giriş niteliği taşımaktadır. İkinci bölümde ülkemizde liberal ideolojinin nasıl bir seyir izlediği, tezin konusunu teşkil eden özgürlük boyutuna temel haklar paralelinde ne derece vurgu yapıldığı ele alınmıştır. Osmanlı döneminden başlayan bu yolculuk,

Cumhuriyet döneminde 1950’li yıllar ile sınırlandırılmıştır. Araştırmanın üçüncü ve son bölümünü oluşturan çalışma ile 1950 yılı sonrası ülkemizde siyasete yön veren, liberal değerleri parti programlarında işleyen ve liderlerinin söylemleri ile de bunu destekleyen siyasal partiler özelinde değerlendirmelere geçilmiştir. Özellikle son kısımda 2000’li yılların siyasi hayatına damgasını vuran Ak Parti’nin temel hak ve özgürlükler ile ilgili ortaya koymuş olduğu güçlü irade sonucu yaşanan değişimin Türkiye’deki liberalizmin seyrine ne derece katkı sağladığı irdelenmektedir.

Çalışmada siyasi partilere genişçe yer verilmemesinin nedeni, araştırmanın zaten partiler bazında yapılması, bir diğer ifadeyle liberal değer, ilke ve pratiklerin, Türkiye’de kendilerini bu şekilde takdim eden siyasal partiler üzerindeki yansımaları belirlemeyi konu edilmiş olmasıdır. Bu nedenle araştırma Demokrat Parti, Adalet Partisi, Anavatan Partisi ve AK Parti özelinde yapılmıştır.

Bu araştırmanın varsayımı, Türk siyasal hayatında liberal özgürlükler alanında dönemler itibariyle “med-cezirli” ya da “dalgalı” bir gelişim seyri yaşanmış olmasına rağmen, genel gidişatın bunların iyileşmesi yönünde olduğudur. Bunu özellikle mezkûr partilerin sonuncusu olan AK Parti örneğinde gözlemlemek mümkündür.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GENEL OLARAK LİBERALİZM

Kendilerini ideolojik yelpazenin “liberal” kanadında konumlandırıp programlarıyla, politikalarıyla ve önemli figürleriyle Türk siyasal hayatında iz bırakmış olan siyasi partilerin, liberalizmin olmazsa olmazları mesabesinde olan birey ve özgürlük meselesine bakışlarını ele alan bir araştırmada, öncelikle bu “entelektüel ve siyasi gelenek” (Erdoğan, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/484754>) ve “kapsamlı felsefi ve ahlaki doktrinin” (Rawls, 2007) temel fikri çerçevesinin ve bu çerçeve içerisinde yer alan değer ve ilkelerin en azından genel hatlarıyla ortaya konulması gerekmektedir. Bu amaçla, bu bölümde ‘birey’, ‘özgürlük’, ‘akıl’, ‘eşitlik’, ‘hoşgörü’ ve ‘sınırlı yönetim’ gibi temel liberal değer ve ilkeler, “kavramsal çerçeve” başlığı altında irdelenecektir. Liberalizmin fikri çerçevesi ise, liberalizmin tarihsel tecrübe içerisinde bünyesine kattığı en az üç ana düşünce akımı (‘klasik’, ‘modern’ ve ‘neo-klasik’), “kuramsal çerçeve” başlığı altında ele alınacaktır.

1.1. Kavramsal Çerçeve

Birden çok anlamları olan ‘liberal’ terimi, 14. yüzyıldan beri kullanılmaktadır. Latince ‘liber’ kelimesi, özgür insanlar sınıfı, yani ne serf ne de köle olan insanlar anlamındadır (Heywood, 2011: 41). Liberalizm, feodalizmin çöküşünün ve kapitalizmin ortaya çıkışının bir ürünüdür. Ortaya çıktığı ilk yıllarda mutlakiyetçiliğe muhalif bir ideoloji olan liberalizm, sonraki dönemlerde ise devletin piyasa üzerindeki müdahalesine karşı laissez-faire kapitalizme yani serbest ticarete sahip bir düzeni savunmuştur (Türküne, 2007: 120). Liberaller mutlakiyetçiliğin yerine anayasal, daha sonra da temsili demokrasiyi savunmuşlardır. Liberalizmin temel kurucu kavram ve prensipleri birey, özgürlük, akıl, eşitlik, hoşgörü ve sınırlı yönetimdir. Şimdi bu prensiplerin genel hatlarıyla ele alınması gerekmektedir.

1.1.1. Birey ve Bireysel Özgürlük

Liberal doktrinde en önemli değerlerden biri bireydir. Ancak bireyin sahip olduğu değeri layık-ı veçhile deruhte edebilmesi için onun özgürlük temelinde ele alınması gerekmektedir. Birey ve özgürlük kavramları birbirinin tamamlayıcısı değildir; ondan ziyade özgürlük birey olmanın ön koşuludur. Bireyin akıbet ve geleceği üzerine ipotek koyan veya bunlar üzerinde belirleyicilik imtiyaz ya da iddiasında olan her ‘el’e karşıdır. Liberalizm bu anlamda iradecidir; irade sahibi olan

bireyin kaderinin bu yüzden kendi dışındaki kişi veya mercilerden ziyade kendi elinde olması gerektiğine inanır. İnsanın karar ve tercih alanlarını genişletmek suretiyle şahsiyetini geliştirip güçlendirmeyi önemser. Bu nedenledir ki temel amacı insan özgürlüğüdür; insana yaraşır keyfiyet ve kemiyette bir özgürlük ihdas etmenin peşindedir (Holden, çev. Bal, 2007: Önsöz).

Liberalizm kısıtlanmamış bireyin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini savunur. Zaten liberalizmin diğer oluşturucu ögesi olan ‘akıl’ da bu varsayım ile iç içedir. Bunun ekonomik alana tercümesi iktisadi akıldır ki, tam ifadesini sanayi devriminin kapitalist teori ve pratiğinde bulur. Ekonomik aktivitelerin her türden devlet müdahalesinden bağışık olmasını öngören ve serbest pazara duyulan aşırı güvene dayanan liberal doktrinde bu anlayış, “laissez faire, laissez passer” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) şeklinde formüle edilen felsefi ilkede en net ifadesini bulmaktadır.

Liberal anlayışta, bireyin özgürlüğü en yüce değerdir ve bu özgürlük hem diğer bireylerden hem devletten gelebilecek baskılara karşı korunmalıdır. Birey özgürlüğü ancak diğerlerine zarar verme ihtimali söz konusu olduğunda sınırlanabilir. Nitekim J. S. Mill (çev. Dostel 2009: 158)’e göre bir kimsenin gerçekleştirdiği en küçük bir davranış, başkalarının çıkarına zarar vermişse toplumun buna müdahale hakkı vardır. Toplumsal korumaya kavuşmuş olan bireyin elde ettiği faydaya karşılık bir borç altına girdiğinden bahsetmiş ve toplum halinde yaşamının bir gereği olarak da her bireyin o toplumdaki diğer bireylere karşı bir yükümlülük altına girdiğine vurgu yapmıştır.

Liberal doktrinin ilham kaynaklarından biri olan Immanuel Kant’ın ahlak ve siyaset felsefesine göre de bireylerin kendileri için iyi olan hayat tarzlarını seçebilmeleri yani kendi kaderleri için karar verebilmeleri onların özgür olmalarına bağlıdır. Kendi yaşamları için iyi hayatın ne olduğuna ilişkin cevabı herkes kendi özgür iradesiyle bulmak durumundadır. Bireyler rasyonel karar alabilme yetilerine sahip olduklarından kendileri için neyin iyi veya neyin kötü olduğunu seçebilirler. Hatta bunu bir devletten çok daha iyi yaparlar. Bu nedenle devlet bireyler için neyin iyi olduğuna karar verme iddiasından vazgeçmelidir (Erdoğan’dan aktaran Turku, 2022: 51).

Muhafazakârlığın cemaat vurgusu ile getirdiği “organik toplum” modeline karşı liberalizmin birey vurgusu otonom toplum modelini iktiza etmektedir. Bu modelde bireyci-tekil bir düşünce anlayışı hakim olup liberal ideolojinin ilk yıllarında temel felsefe olarak baş tacı edilmiştir. Bu anlayışa göre toplum denilen sosyolojik bütün, onu oluşturan tekil bireylerin toplamında başka bir şey değildir; dolayısıyla onu oluşturan bireylerden ayrı bir varlığı yoktur. Gerçi bu yaklaşım bazı değerlendirmelerde (Kocaoğlu ve Altundal, 2017: 59) siyasal liberalizmin, toplumsal bağlamdan kopuk “atomik” bir birey ve toplum tasavvuruna sahip olduğu gerekçesiyle ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur. Daha çok toplumcu ve toplulukçu dünya görüşlerinden yöneltlen bu eleştirilere göre,

bireyle toplum arasında böyle net sınırlar koymak ve bu ikisini birbirinden bağımsız şeylermiş gibi ele almak, sosyolojik ve sosyo-psikolojik gerçekliğe aykırı düşmektedir. Bireysel, toplumsal ve sosyo-politik varlık alanında daha çok geçerli olan ve hükmünü icra etmekte olan gerçeklik, bireyin toplumun bir parçası ve oluşturuğu ögesi olmasıdır. Dolayısıyla bireyin diğer bireylerle ve toplumla arasındaki ilişki bir bağımsızlık ve bağlantısızlık ilişkisi değil, aksine etkileşime, iletişime ve işbirliğine dayanan bir birlikte var olma ilişkisidir.

Özgürlüğün diğer ilkelere ışık tutan bir kavram olduğunu tarih boyunca gerek anayasal metinlere konu olmasından gerekse birden fazla düşünürün uğraş alanı olmasından anlayabiliriz. Örnek verilecek olursa özgürlük, 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi'nde yer alan klasik formüle “başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmek”, Montesquieu'da “kanunların izin verdiği her şeyi yapabilme hakkı”, Locke'da ise “yapma veya yapmama gücü”dür. Aron ise özgürlüğü “her birimize bir başkasının, yapmak istediğimizi yapmamıza engel olmaksızın, herhangi bir şeyi yapabileceğimiz veya yapmayabileceğimiz konusunda verilen güvence” olarak tanımlamıştır. Keza ünlü özgürlük teorisyeni Hayek de özgürlükten, “bir insanın başkalarının cebrine maruz kalmadan hareket edebilmesinin” anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir (Bal, 2014: 293).

Liberalizmin özgürlük anlayışının temellendirilmesini, bu doktrinin kuramsal temellerini atan John Locke'ta bulmak mümkündür. Locke'a göre özgürlük, diğerleri (hayat, mülkiyet) ile birlikte en temel insan haklarından biridir. Locke'un üç kategori halinde formüle ettiği temel haklar kuramında öncelik toplumda değil, toplumu oluşturan bireylerdedir. Büyük oranda Locke'nin kuramsallaştırdığı temel haklar doktrininden hareket eden liberal ideolojide devlet otoritesi bu temel haklarla bir anlam kazanır. Devlet ancak bireye bu hakları sağladığı ve güvence altına aldığı taktirde meşruiyet kesb edebilir. Bunları sağlayamayan ya da sağlama alamayan siyasal otoriteye bireylerin itaat zorunluluğu yoktur; böyle bir otoriteye isyan meşrudur. Devletin bu çerçevede yeniden biçimlendirilmesini öneren (Ekmekçi, 2013: 207) Locke'cu liberalizmin özgürlük anlayışı, dış müdahaleden bağımsız (negatif) bir mahiyet taşır. Ancak “negatif” ve “pozitif” şeklindeki özgürlük anlayışları (cumhuriyetçi özgürlük de dahil edilecek olursa) sosyal teoride önemli bir yer tutmasından dolayı, bu konuyu ayrı bir alt başlık halinde ele almak daha yararlı olacaktır.

1.1.1.1. Negatif Özgürlük-Pozitif Özgürlük Ayrımı

Felsefi ve sosyal düşünce tarihinde, ahlaki ve sosyal bir kavram ve siyasal bir değer ve ideal olarak özgürlüğün istisnasız tüm filozoflar tarafından olumlu karşılandığı bir gerçektir. Anlaşmazlığın onun tanımı veya kullanımı konusunda ortaya çıktığı görülmektedir (Bal, 2014, 294).

J. S. Mill gibi sosyal liberal pozisyonu şekillendiren diğer 19. yüzyıl simaları T. H. Green (1836-1882), J. A. Hobson (1858-1940) ve L. T. Hobhouse'dır (1864-1882). Bu teorisyenler klasik liberalizmin savunduğu serbest düzenin ekonomik bakımdan güçlü sınıfların çıkarlarını koruduğunu ve ulusun bütünsel refahını dikkate almadığını savunuyorlardı. Green ve devlet müdahalesinden yana olan diğer liberaller, yönetimin bireylerin kendilerini geliştirmelerine yardımcı olmakla yükümlü olduğunu belirtiyorlardı. Bu nedenle, devlet kamu sağlığını, konut yapımını, eğitimi, emeklilik sistemini vb. düzenlemeliydi. Cahil, eğitimsiz ve yoksunluk içindeki bir insanın iyi bir yurttaş olması mümkün değildi. Sonuç olarak çağdaş sosyal liberaller fırsat eşitliğini sağlayan ve insanları toplumsal kötülüklerden koruyacak devlet müdahalelerini desteklemektedirler. Böylece devletin müdahale etmemesine dayanan olumsuz (negatif) özgürlük anlayışından, devletin bireylerin özgürlüğünü koruyarak onları iyi birer yurttaş haline getirecek ve potansiyellerini gerçekleştirmelerini sağlayacak devlet müdahalesine dayanan olumlu (pozitif) özgürlük anlayışına geçiyorlardı (Örs, 2010: 80-81).

Devletin özgürlüğün sınırlarının çizildiği alana dokunmaması gerektiğini belirten Isaiah Berlin liberal doktrine “negatif özgürlük” kavramını kazandırmıştır. Negatif özgürlükle kastedilen bireyin ancak herhangi bir keyfi kısıtlamaya maruz kalmadan özgür olduğunun kabul edilmesidir. Berlin, pozitif özgürlük anlayışının totaliter bir potansiyel taşıdığına dikkat çekmiştir (Erdoğan, 2013: 28). “Negatif” kelimesi olumsuz anlam çağrıştırmasına rağmen bireysel hak ve özgürlükler için gayet olumludur. Zira burada negatiflik örgüleriyle çevrilen alana girmemesi gereken siyasal otoritedir. G. Jellinek'in haklar sınıflandırmasında negatif-pozitif-aktif statü haklar ayrımı hukuk literatüründe bilinen bir ayırmadır. Negatif statü hakları, kişisel hak ve ödevleri kapsar. Kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın gizliliği, mülkiyet hakkı, düşünce ve kanaat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti gibi haklar için bireyler, devlet ile “gölge etme başka ihsan istemem” deyişiyle irtibat kurarlar. Bu haklar kişiyi devlete ve topluma karşı koruyan haklar olduğu için bu haklara “koruyucu haklar” da denir (Gözübüyük'ten Aktaran Gözler, 2014: 112). Bu konuda M. Cizrelioğulları (2013: 19) da şöyle söylemektedir:

Liberalizmin özgürlük anlayışı negatif özgürlüktür. Negatif özgürlük bireyin dışarıdan gelen herhangi bir zorlamaya maruz kalmadan davranabilmesidir. Birey, davranışlarına müdahale edilmediği oranda özgürdür. İnsanın herhangi bir dış müdahaleye maruz kalmadan davranabildiği alan ne kadar geniş ise, özgürlüğü de o oranda geniştir. Burada özgürlük; ‘bir şeyden özgürlüktür’, ‘bir şeye özgürlük’ değildir. Özgürlükte esas olan bireye bir şey sağlanması değil onun dış zorlamalara ve baskılara maruz kalmamasıdır.

Felsefi düzlemde özgürlük, eşitlik, bireysellik ve akılcılık ilkelerini savunan liberalizmin temel değeri olan özgürlük kavramının içeriği farklı tarihsel dönemlerde değişiklik göstermiştir. Ancak nihai hedefi olan özgürlük her dönem değişmeden kalmıştır. Nitekim yaşam, mülkiyet ve özgürlük hakkı liberal düşüncenin muhteşem üçlüsüdür. Burada tartışılan mesele özgürlük

kavramını nasıl tanımladığımızdır. Eğer özgürlük kısıtlamalardan veya müdahaleden azade olmak şeklinde tanımlanırsa dar bir yorumlama yapmış oluruz çünkü kısıtlamalardan azade olan fakat fırsat verilmediği için kendini gerçekleştiremeyen bir yoksul aile çocuğu bu durumda özgür müdür? İşte pozitif özgürlük burada devreye girer ve Green'e göre özgürlük yalnızca kısıtlanmamak değildir, aynı zamanda bir şeyler yapabilme gücüne sahip olmaktır. Bu yüzden devletin okullar, hastaneler vb. yaparak sosyal refah ve sağlık önlemleri alması gerekmektedir. Yani artık devletin sadece “gölge etmemesi” ya da bekçi konumunda kalması yeterli sayılmayacaktır.

Green argümanını, yukarıda da değinildiği üzere iki tür özgürlük anlayışına dayandırmaktadır: Negatif ve pozitif özgürlük. Bu ayrımı Kant, *Ahlakın Metafiziği* adlı eserinde yapmış ve özgürlüğün “negatif” ve “pozitif” yönleri üzerinde durmuştu. 19. yüzyıl sonunda T. H. Green bu ayrımı popüler hale getirdi ve İsaiah Berlin 20. yüzyılda “İki Özgürlük Kavrayışı” adlı makalesinde bu ayrımı tekrar dile getirerek negatif özgürlüğün “her bireyin kendi mutluluğunun en iyi belirleyicisi” olduğu görüşüne dayandırmıştır (Örs, 2010: 83).

Hobbes’tan itibaren burjuva aklı içerisinde gittikçe daha karmaşık bir içerikle savunulan ve zamanla liberal ideolojinin temel adımlarından biri haline gelen negatif özgürlük fikri Berlin’in yürüttüğü özgürlük tartışmasının merkezinde yer alır. Berlin için özgürlüğün negatif olanı pozitif olana göre daha önemlidir. Kadim anlayışa karşı modernlerin özgürlük yorumunu da karakterize eden negatif özgürlük otoriteye karşı çıkar ve kişisel seçimi kolaylaştırır. Pozitif özgürlük ise otoriteyi ön plana çıkaran karakteriyle totaliter akımlar tarafından kullanılmaya daha müsaittir. Berlin’e göre dışarıdan gelen müdahaleleri önleyen özgürlüğün negatif yorumu birey üzerinde otoritenin kurulmasını engeller. Pozitif özgürlük ise aksi yönde bir etki yaratmakta; bireyi katılmaya ve hakimiyet kurmaya zorlayarak otoriteyi daha güçlü kılmaktadır (Öztürk, 2017: 157-161).

Negatif özgürlük ve pozitif özgürlük anlayışları dışındaki bir diğer özgürlük anlayışı, “üçüncü bir yolu” temsil eden cumhuriyetçi özgürlük anlayışıdır. Antik Yunan ve Roma siyasal düşüncesinden süzülerek günümüze gelen Cumhuriyetçi özgürlük (Miller, Skinner ve Pettit öncülüğünde) anlayışı, tahakküme yol açması mümkün ve muhtemel hiçbir sosyal-siyasal unsur ve faktörün mevcut olmadığı ve tahakküm potansiyeli taşıyan tüm ilişki tarzlarının elimine edildiği bir sosyo-politik örgütlenme biçiminin tezahürüdür. Cumhuriyetçi özgürlük anlayışında özgürlüğü güven altına almanın yolu, sadece tahakkümün yok edilmesinden değil, ayrıca ona yol açan tüm ilişkilerin ortadan kaldırılmasından geçer (Bal, 2014: 302).

Siyasal otorite tarafından dokunulmaması gereken, liberal felsefenin taşıyıcısı olan bireye mahfuz bir alan eğer varsa bu alan negatif özgürlüğün vurguladığı hakkın özünü teşkil eden çekirdek haklardır. Yaşam, mülkiyet ve özgürlük hakları bu çekirdek haklardır yani tüm temel hak

ve özgürlüklerin özünü teşkil eder. Akıl da özgür bireye atfedilen üstün değer nosyonu ile iç içedir. Liberal aklın iradesine vurgu yapmak faydalı olacaktır.

1.1.2. Akıl

İnsanları diğer canlılardan ayıran özellik aklıdır. Liberal birey bu akıla, siyasal otoritenin üstünde yer vererek kendi iradesinin üstünlüğünü vurgulamıştır. Devlete görevler yükleyen ve onun sınırlarını çizen de yine bu aklıdır.

İnsan akılı her şeye muktedirdir. Bireye anlam yükleyen liberalizmin onu akıl ile taçlandırmaması düşünülemezdi! Modernizmin referans olarak kullandığı bu terim liberal ideolojinin temel nüvesini oluşturmaktaydı. Liberallerin doğal haklarının olduğu, sözleşme ile aralarında devlet kurdukları kabulünden hareketle birey akılı modernizmden önce zaten vardı. Birey, akılı vasıtasıyla modernizmin kapılarını aralamış, modernizmin ışığı ile yolunu aydınlatmış, akılsal uğraşları ile teknolojiyi kullanarak hayatını dönüştürmüştür ve halen daha dönüştürmektedir. Daha sonra bu liberal aklın modernleşen uygulaması kapitalizmi doğurmuş ve liberalizmin ideoloji olarak incelenmesine sebebiyet vermiştir.

Birey ekonomik olarak kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilecek bir “homo economicus”, doğruyu ve gerçeği bulup ayırt edebilecek bir “rasyonel insan”, siyasal ve sosyal eylemlerini kendi çıkarlarına hizmet ettirebilecek doğrultuda kullanacak ‘faydacı insan’ (Çetin, 2019: 222) ise bu, aklın bireye rehberliği ve yol göstericiliği sayesinde.

Liberal felsefenin üçüncü sac ayağını “farklılık” temelinde insan hakları oluşturmaktadır. Bu farklılık öylesine mana taşımaktadır ki, hoşgörüyü gerektir. Bu hoşgörü beraberinde insanların birlikte yaşama arzusundan doğan eşitlik duygusunu ön plana çıkararak rıza temeli bulunan otoriteden her bireye aynı fırsat eşitliğinin sağlanmasını talep eder.

1.1.3. Eşitlik, Hoşgörü, Rıza ve Farklılık Temelinde İnsan Hakları

Liberal doktrinde insan hakları genellikle özgürlük ilkesinin sonuçları olarak görülebilir. Siyasal ve sosyal alanda edinilen bu haklar ile kişi topluma katılmakta ve birey olmanın farkına varmaktadır.

M. Erdoğan (2009: 9)’a göre liberaller insan haklarının değerini kabul etmekle beraber, onların en üstün ahlaki iddialar olarak varlığını haklı gösteren nedenler veya temeller konusunda farklı yollar izlerler. Bazı liberaller Locke’çu geleneği izleyerek insan haklarını doğal hukukla temellendirirler. Buna karşılık, kimi liberal düşünürlere göre insan hakları “insan onuru”ndan kaynaklanır. İnsan haklarını özerklik veya eşitlik ilkeleriyle temellendiren liberaller de vardır.

Liberalizme göre devlet, sınırlı bir devlet olmak zorunda olduğu gibi, yönetilenlerin rızasına da dayanmak durumundadır. Bireyler arasındaki eşitliği kanun önünde eşitlik olarak algılayan liberallere göre, sosyo-ekonomik veya cinsler arası eşitsizlikleri azaltmaya yönelik kamusal müdahalelerden kaçınmak gerekir çünkü bu türlü müdahaleler kaçınılmaz olarak bazı bireylerin özgürlüklerinin sınırlandırılması anlamına geldiği gibi, çoğunlukla arzu edilen hedeflerden daha farklı sonuçlar yaratırlar. Mutlaka kamusal eylem gerekiyorsa, bu diğer bireylerin özgürlüklerine zarar vermemek idealini mümkün olduğunca korumak kaydıyla gerçekleştirilmelidir (Demirel, 2013: 480).

Liberal eşitlik anlayışı herkesi aynı olarak görmek değil, bütün insanların “eşit ahlaki değere” sahip olduğuna inanmak demektir. Liberallerin eşitlik anlayışında fırsat eşitliğine vurgu yapılırken sosyalistlerin ya da sosyal liberallerin savunduğu sonuç eşitliğinden bahsedilmemektedir.

Eşitlik ile demokrasi arasındaki yakın bağlantıyı ele alan Holden (çev. Bal, 2007: 46)’a göre de ikisi arasındaki bağlantı siyasal eşitlikle olan bir bağlantıdır çünkü siyasal eşitlik, liberal eşitlikçi görüşte hayati bir önem taşımaktadır. Diğer yandan siyasal eşitlik, eğer bir devlet müdahalesi olacaksa, bunun karar alma sürecine bireylerin eşit katılımını sağlamak için yapılmasını salık verir; bu müdahale de, ancak bireysel özgürlükle uyumlu bir müdahale olabilir. Bu nedenle özgürlükle uyumlu bir siyasal eşitlik sadece demokrasiyle değil, liberal demokrasinin kendisi ile yakından alakalıdır.

Bu doğrultuda yukarıda sayılan tüm liberal değerlerin uygulamada vücut bulabilmesi ya da mana taşıyabilmesi sözleşme ile oluşturdukları-rıza temelli-otoritenin sınırsız olmamasına bağlıdır. Aksi takdirde liberal akıllı bireyin rasyonel düzeni bozulur, piyasadaki “görünmez el” yerini planlı ekonomiye bırakır. Buradan çıkarılan sonuç şu ki otoritenin sınırlandırılması liberal felsefe için aslında bir ilke ya da değer değil, liberalizmin ekosistemini oluşturan tüm değerlerin olmazsa olmazıdır, liberal felsefenin kuruluş beyanı ya da şartıdır diyebiliriz. Bu anlaşma da yaşam, mülkiyet ve özgürlük haklarının koruyucusu olan toplumsal sözleşmeden doğan otoritenin kendisine daha fazla alan yaratarak adalet, güvenlik, savunma gibi kırmızı çizgilerini aşmaması gerektiğine dayanmaktadır.

1.1.4. Sınırlı Hükümet

Liberalizm, devleti varlık sebebi birbirlerinden farklı görüş ve çıkarılara sahip olan bireylerin hayat, hürriyet ve mülkiyet haklarının korunmasına hizmet etmek olan bir araç olarak görür. Güç kullanma tekeli elinde bulunduran devlet, bir bireyin diğer birey üzerinde zor kullanmasını önlemekle mükelleftir. Liberaller, özgürlüklerin korunması için olmazsa olmaz bir araç olarak görülen devletin, aynı zamanda bu özgürlükleri ihlal edebilme potansiyeline sahip bir güç olduğunu düşünürler. Devlet, birey için iki yanı keskin bir kılıç gibidir, kendisinin varlık sebebi olan bireye

hizmet etmek amacından saparak hürriyetlere en büyük tehdidi oluşturma potansiyeline sahiptir. Devlet, ne yaşayan bir organizma ne de mili birlik ve beraberliğin somutlaşmış sembolüdür. Devlete, tanımlanması kolay olmayan kamusal çıkarın tek ve en yetkin temsilcisi gözüyle bakılmadığı için, tüm paternalizmler gibi devlet paternalizmine de karşı çıkılır (Demirel, 2013, 506).

Ser-best, yani başıboş olma, istediği gibi hareket etme, engelsiz olma halini tanımlayan serbestiden türeyen serbestiyet kelimesi, bir yandan devletin ticaret yapmasını ve ekonomik alana karışmamasını öngören öğretiyi, diğer yandan kişilerin davranışlarında herhangi bir engelle karşılaşmaması durumunu belirtiyordu. Özellikle 20. yüzyıl başlarından itibaren, somut özgürlükleri işaret eden hürriyet kelimesini içeren söz kalıpları serbesti kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaya başlandı (İnsel, 2013: 41).

Liberaler ortak irade doğrultusunda sözleşme ile kurdukları devlete sözleşme ile sınırlar çizerek otoriteye mahfuz bir alan bırakırlar. Bu alanın dışına çıkılması onlar için caiz değildir. Zira liberal anayasacılığın temeli bireysel özgürlüğü ve liberal hakları güvenceye almaktır.

Devleti sınırlandırmak konusunda anayasacılığın geliştirmiş olduğu başlıca teknikler: federalizm, kuvvetler ayrılığı, katı ve yazılı bir anayasa, çift meclis sistemi, kanunların anayasaya uygunluğunun mahkemelerce denetlenmesi ve kişiler için değiştirilemez hukuk güvenceleri sağlamak (hukuk devleti) olarak özetlenebilir.

Hukuk devletinin gereği, siyasi iktidarı ve tüm kurumları evrensel değerlere dayanan objektif kurallar ve yasalar ile sınırlamaktır. İdarenin kanuniliği de bunun sonucudur. Ayrıca devletin ideolojik bir tercihle kendisini tabulaştırılmış bir alana hapsetmesi, halka ideolojik dayatmada bulunması söz konusu olmamalıdır. Devlet asli fonksiyonlarına çekilmiş, küçük ama dinamik ve etkili bir devlet olmalı; vatandaşını tanımlayan, biçimlendiren, ona tercihler dayatan değil; vatandaşın tanımlandığı, yönetimine katıldığı, denetlediği ve hatta şekillendirdiği bir devlet olarak hizmet etmelidir. Hukuki güvence bu anlamda bireysel özgürlüğün temelidir.

Liberalizm, bireysel özgürlüğü gerçekleştirme temel amacını, bağımsız bireyler arasında hukuksal sınırlar oluşturarak sağlamaya çalışır. Hukuki güvence sağlayarak yönetimin ya da toplumun bireye gayrimeşru müdahalesini önlemek ister. Hukukun üstünlüğü yoluyla bireysel hakları güvence altına almakla ilgilenen bu teoride hukukun, meşruluğunu bir toplumsal sözleşmeden alan sınırlı, nötr bir yönetim tarafından egemen kılınacağı düşünülür. Toplumsal sözleşme, bağımsız ve özerk bireylerin, baskı ile değil rıza ile bir siyasal yönetim gerçekleştirmelerini sağlar. Liberalizmin tarihi ile yönetimin sınırlandırılmasının, yani egemen güce karşı fermanlar, imtiyazlar, beratlar, kurumlar, temsil biçimleri vb. yoluyla bireysel hakların genişletilmesi ve güvence altına alınmasının tarihi el ele gider (Örs, 2010: 52-53).

J. Locke'un doğal haklar felsefesi de bireyin doğuştan özgürlüğe hakkı olduğunu ilan etmekte ve yurttaşlarının yaşam, özgürlük ve mülkiyet hakkını çiğneyen yöneticilere karşı devrim yapma hakkını meşrulaştırmaktadır.

Liberal ekonomide de bilindiği üzere sınırlı hükümetin bir sonucu olarak piyasaya müdahale edilmediği takdirde ekonomide her şeyin yolunda gideceğine inanılıyordu. Dolayısıyla insan davranışlarının politik ve ekonomik alanda sınırlandırılmaması gerekiyordu. Burada devletin yapması gereken ekonomik alana gölge etmeyerek kamu düzenini sağlamaya çalışmaktan ibaretti. Rasyonel insan kendi çıkarını herkesten iyi bildiğine ve kendini düşündüğüne göre otoritenin piyasaya karşı atacağı bir adım liberal piyasanın aklıyla oynamak demektir.

Bilindiği üzere liberaller, Locke'tan, yönetilenlerin rızası olduğu görüşüne dayanan toplumsal sözleşmeden yönetimin meşruiyetini almışlardır. Montesquie'den ise güçler ayrılığı ilkesini almışlardır. Bu ilkelerin amacı başlıkta da ifade bulduğu üzere otoriteyi sınırlandırmaktır.

Liberallere göre hükümet ve kilisenin baskısı olmazsa ve gereğince eğitilirse her insan iyi, üretken ve kendini yönetebilen bir varlığa dönüşebilir. Bu nedenle liberaller, bireyin özgür seçim hakkını kısıtlayan ve ifade özgürlüğüne müdahale eden otorite kaynaklarına karşı çıkıyorlardı. Dolayısıyla, 19. yüzyıl liberallerinin karşı karşıya olduğu temel sorunun, “devlet otoritesi ile bireysel özgürlük arasındaki ilişki” olduğu söylenebilir. Kralların mutlak ve keyfi otoritesine karşı güvence oluşturabilmek için liberaller, serbest seçimle oluşturulan parlamentolar ve iktidarın farklı güçler arasında paylaştırılmasını istiyorlardı. Bu anlayışın bir başka ifadesi de en iyi yönetimin en az yöneten yönetim -yani yurttaşlarının ekonomik faaliyetlerine en az müdahale eden ve onların özel yaşamlarına ya da inançlarına karışmayan bir yönetim- olduğuydu (Örs, 2010: 64).

Liberallerin yönetimi sınırlandırmak için başvurdukları kurumsal araçlar ise federalizm, çift meclis ve güçler ayrılığıdır. Liberal demokrasi de klasik liberalizm gibi bireysel hak ve özgürlüklerin önemini savunarak anayasal bir çerçeve içinde iktidarın sınırlandırılmasının önemini vurgular.

Tüm bu kavramsal değerlendirmeler sonrası liberalizmin fikri çerçevesi liberalizmin tarihsel tecrübe içerisinde bünyesine kattığı en az üç ana düşünce akımı ('klasik', 'modern' ve 'neo-klasik') ele alınacaktır.

1.2. Kuramsal Çerçeve: Liberalizmin Fikri Kökleri

Liberal düşüncenin köklerini ilk çağ Antik Yunan siyasi ve iktisadi düşüncesinde bulmak olasıysa da, sistemli bir düşünce tarzı olarak liberalizmin 17. ve 18. yüzyıllar Avrupa'sında, siyasal

alandanda John Locke ve iktisadi alanda da Adam Smith tarafından geliştirildiği söylenebilir. Özellikle Adam Smith'in Ulusların Zenginliği'ndeki "liberal ihracat ve liberal ithalat sistemi" ifadesi liberal kavramının ilk kullanıldığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır (Yayla, 2014).

Liberalizm tarihsel olarak başlıca üç kaynaktan beslenmiştir: J. Locke, İskoç Aydınlanması ve Immanuel Kant (Erdoğan, 2013: 24).

Liberalizm esas itibarıyla bir Anglo Amerikan düşünce geleneğidir. Liberalizmin ilk büyük düşünürü 17. yüzyıl sonlarında eser vermiş olan İngiliz filozofu J. Locke'dur. Locke'un siyasi düşüncedeki önemi başlangıçta doğa halinde yaşayan ve "doğal haklar"a sahip olan insanların kendi aralarında anlaşarak devlet kurdukları varsayımından gelmektedir. Locke'un düşüncesindeki doğal haklar öylesine vazgeçilmez değerlerdir ki, sözleşmeyle kurulan siyasi yönetimin bunları ihlal etmesi bireylere o siyasi yönetime karşı "direnme hakkı" verir.

Locke'cu liberalizmin son dönemdeki tipik temsilcisi sayılan R. Nozick de ünlü eseri Anarşi, Devlet ve Ütopya'da devletin ortaya çıkışını sözleşme metaforundan yararlanarak açıklamıştır. Nozick de Locke gibi devletin birey haklarıyla sınırlı olduğu fikrindedir.

İskoç Aydınlanması olarak bilinen düşünce akımı, 18. yüzyılda D. Hume, A. Smith ve A. Ferguson'un görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Özellikle A. Smith medeni toplum hayatında "doğal özgürlük sistemi"nin işlediğine inanıyordu. Bu sistemin özünü, harici kısıtlamalardan hoşnutsuzluk duyan ve kendi iyiliğine çalışırken genel olarak toplumu da yararlandıran bireylerin eylemlerinden ortaya çıkan kendiliğinden düzen oluşturmaktadır (Erdoğan, 2013: 24).

Kant'çı liberalizm ise günümüzde J. Rawls tarafından temsil edilmektedir. Rawls'taki Kant etkisi kendisini onun adalet ilkelerine ilişkin kurgusunda göstermektedir.

Liberalizm'e göre bireylerin haklarına ve özgürlüklerine en etkili yaptırımı devlet yapabileceği için devletin sınırlandırılması gerektiğini savunur. Bu konu ele alınış biçimi olarak tarihsel süreç içerisinde üç dönemde incelenebilir: 1) Klasik Liberalizm 2) Modern Liberalizm 3) Neo-Klasik Liberalizm

1.2.1. Klasik Liberalizm

Liberal geleneğin ilk aşamalarında ortaya çıkmıştır. Klasik liberaller bencil bireyciliği kabul eder. Klasik liberalistler, insanların kendi ayakları üzerinde durabilen ve rasyonel olarak bencil çıkarlarının peşinden koştuğunda mutluluğa erişebileceklerini belirten atomistik bir toplum anlayışını savunurlar. Birey ve sahip olduğu özgürlükler karşısında her türlü devlet müdahalesi dışarda tutulur. Thomas Paine'in deyişiyle "devlet gerekli bir şeytandır." Gereklidir; çünkü

toplumun ihtiyaç duyduğu güven ve düzeni sağlar. Şeytandır; çünkü kuralları ile bireylerin hareket alanlarını kısıtlamaktadır (Türköne, 2007: 121). Gece bekçisi konumuna indirgenen minimal bir devlet anlayışı vardır. Bu alanda negatif özgürlüğe inanırlar. Serbest piyasaya duyulan aşırı bir güven vardır. Serbest piyasanın bireylerin rasyonel tercihleri doğrultusunda, “görünmez bir el” (invisible hand) sayesinde kendi kendisinin dengesini optimum düzeyde sağlayacağını savunurlar (Nohutçu, 2010: 579).

Klasik liberalizmi ayırt eden, bir yandan iktisadi özgürlükler ve piyasa ekonomisi üstündeki vurgusu, öbür yandan devletin görev alanının genişlemesine karşı olmasıdır. Bu kategoriye hem İskoç Aydınlanması geleneğine bağlı olup özgürlükçü bir düzende “kendiliğindelik”e özel önem veren Hayekçi liberalizm savunucuları çizgisindeki liberaller, hem de liberalizmi “akılcı” ve a priorist temelde haklılaştıran Mises’ci liberaller girmektedir. Kant ve Mill gibi özerklik temelli liberalizm savunucularından da etkilenmiş olmakla birlikte, klasik liberallerin çoğu liberalizmin tanımlayıcı değeri olarak bireysel özgürlüğü görür (Erdoğan, 2013: 27).

Klasik liberalizm bireyleri özgür olmaya zorlamaz, tabiri caizse özgür doğmaya zorlar. Özgürlüğün öznesi herhangi bir toplu varlık biçimi değil, sadece birey olarak insandır.

Klasik liberalizm çizgisi bugün de liberalizmin ana omurgasını oluşturan bir çizgidir. Bu dönem sonrasında liberalizm içinde çeşitli varyasyonlara şahit olunacaktır. Liberaller arasındaki bölünmeler esas olarak Sanayi Devrimi’nin toplumsal sonuçlarına verilen farklı tepkilerden kaynaklanıyordu. Bunun içindir ki 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde liberalizm, liberal demokrasi aşamasına gelmiş ve laissez-faire politikasının yerini istemeyerek de olsa, sosyal reform yasalarının ve devletin müdahalesini savunan “sosyal liberalizm” yaklaşımı almıştı. Bu sosyal refah anlayışı devlete bireyler arasında fırsat eşitliğini sağlamasını mecbur kılıyordu.

Bilindiği üzere J. S. Mill 19. ve 20. yüzyıl liberalizmleri arasında köprü olan bir düşünürdür. Zira bir yandan devletin bireyin özgürlüğü açısından tehdit oluşturabileceğini kabul ederken aynı zamanda devletin “bireyin kendini gerçekleştirme” yönünde müdahale etmesinin gerekli olduğunu da kabul eder. Bu yüzden devlet, çocukların eğitiminden, çalışma saatlerine, sigorta işlemleri yönünden ve gerekirse halk sağlığının iyileştirilmesini sağlayacak önlemler almalıdır. Alınan bu önlemler bireyin kendini gerçekleştirme ve potansiyelinin genişletilmesine yardımcı olacaktır (Örs, 2010: 78).

Liberallerin atomistik birey anlayışı bencil bir karakteri besleyip büyütüyordu. Bu karakter ekonomide de rasyonel hareket ettiğini düşünüyordu. Sanayi Devrimi sonrası toplumsal yozlaşmanın artarak devam etmesi sonucunda otoriteden “gece bekçiliği” konumunu bırakıp kamusal huzuru sağlayan “genel kolluk” görevini üstlenmesi istendi. Otoriteye mahfuz bırakılan alanı genişleterek (kırmızı çizgi bireysel özgürlük hariç) sanayi devrimi sonrası çağa ayak uyduran

liberal felsefenin önemli bir dönüşümünü yansıtan modern liberalizmi incelemek bu anlamda gerekli olacaktır.

1.2.2. Modern Liberalizm (Çağdaş Sosyal Liberalizm)

19. yüzyıl ortalarında yükselen sivil ve sosyal haklar doktrini etrafında gelişmiş olan düşünce sosyal liberalizm düşüncesidir. Bireyin özgürlüklerine müdahale etmeden devlet müdahalesinin toplumsal refahın artmasına katkı sağlayacağını savunurlar. Bu açıdan modern liberalizm, klasik liberalizme göre devlete daha iyimser yaklaşmaktadır. On sekizinci yüzyılın ilk yarısından çıkıp on dokuzuncu yüzyılın ortalarına ilerledikçe devlete duyulan ihtiyaç artmakta ve piyasa düzeninin sağladığı eşitsizliğin düzeltilmesi devletten istenmektedir. Bu çerçevede II. Dünya Savaşı'ndan sonra refah devleti ya da sosyal devlet politikaları önem kazanmıştır. 20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise artık liberalizm dendiğinde “sosyal liberalizm” ya da “sosyal refah liberalizmi” akla gelir olmuştur.

Bu akımın temsilcileri olarak L. T. Hobhouse, T. H. Green ve J. A. Hobson gösterilebilir. Bu teorisyenler, laissez-faire politikasının ekonomik bakımdan güçlü sınıfların çıkarlarını koruduğunu ve ulusun bütünsel refahını dikkate almadığını savunuyorlardı. Sonuç olarak şu söylenebilir ki çağdaş sosyal liberaller, fırsat eşitliği sağlayan ve insanları işsizlik, yoksulluk, cehalet vb. toplumsal kötülüklerden koruyacak devlet müdahalesini desteklerler. Onları asıl ayırt eden nokta, devlete klasik liberallere göre daha geniş yer ayırmalarıdır. Sosyal refah liberalleri de bireysel özgürlüğün değerine inanıyorlardı yalnızca yönetimin zorunlu bir kötülük olduğu görüşünde değillerdi. Bu nedenle gerek klasikler gerek refah liberalleri bireysel özgürlük, çeşitlilik, çoğulculuk, anayasacılık, hukukun üstünlüğü ve piyasa ekonomisi gibi ilke ve kurumları savunmada ortak hareket ederler.

19. yüzyıl liberalleri, yoksul kitlelerin ıstıraplarına gözlerini kapayıp yalnızca özel mülkiyet haklarını dikkate almakla suçlanıyorlardı. Devletin, hızlı sanayileşmenin yarattığı felaketlere karşı sorumluluğu olduğunu kabul eden bazı liberaller görüşlerini değiştirdiler. Sonuç, 20. yüzyılın demokratik, sosyal refah liberalizmine daha yakın bir “çağdaş liberal” ideolojinin şekillenmesi oldu. Nitekim, 1870 ile 1930’lar arasında, modern toplumların değişen koşullarıyla baş edebilmek için başlıca iki liberal strateji olarak sosyal liberalizm ile neo-klasik liberalizm ortaya çıkmıştır. Sosyal liberalizm daha pozitif bir özgürlük anlayışı ve özellikle sosyal reform alanında daha geniş bir devlet müdahalesi öngörüyordu; neo-klasik versiyon ise, negatif özgürlük anlayışına bağlıydı ve piyasanın yine kendi kendine yeterliliğine vurgu yapıyordu (Örs, 2010: 18-19).

İlerleyen süreçte H. Spencer’in aşırı bireyci tutumu ile devlet müdahalesinin tembelliğe yol açtığını ve işçi sınıfını ahlaken geriletip çocuklaştıracaklarını öne sürerek Darwinist görüşleri

savunması 20. yüzyılın ortalarında neo-klasik liberalizmin yeni yükselişinde yer yer yankılansa da, bugün artık bu tür sosyal Darwinist iddialar öne sürülememektedir.

Nitekim kapitalist sistemin yararlı olduğunu düşünen sosyal liberaller bu sistemin düzeltilmesini ve denetlenmesini istiyorlardı. Burada esas olan, piyasanın fırsat eşitliğini sağlamadığı ve dezavantajlı konumda olanların göz ardı edildiği tespitidir. Sosyal refah önlemleri ise kamusal parasız eğitim ve işsizlik sigortası, emeklilik düzenlemesi ve sağlık sigortası ile asgari ücret yasalarına kadar uzandı.

Liberal ideolojinin özüne dönüş yeni dönemde neo-klasik liberalizm olarak adlandırıldı. Devlet müdahalesi yaratıcılığı engeller, bireysel özgürlüğe sınırlamalar getirecek cesareti artırır.

1.2.3. Neo-Klasik Liberalizm

Carl Menger (1840-1921), Ludwig von Mises (1881-1973) ve F. A. Hayek'in temsil ettiği ve neo-liberalizmin zeminini oluşturan Avusturya okuluna göre liberalizmin köklerine geri dönmelidir. Ekonomiye her türlü devlet müdahalesine karşı çıkan Avusturya okuluna göre insanlar özgür eylem ve seçimleri yapan bilinçli varlıklardır. İnsanların seçimlerine karşılık verebilen biricik mekanizma ise, serbest piyasadır. Devlet müdahalesi, hem bireysel özgürlüğe karşı gayrimeşru bir müdahaledir, hem de yaratıcılığı, yeni üretim yöntemlerinin gelişmesini engeller.

Liberalizmin yirminci yüzyıl versiyonu kendisinin geçmişine bir geri dönüş yaşamaktadır. İlk liberal görüşler ortam bulduğunda, devleti piyasadan el-etek çektiren sadece güvenlik, asayiş gibi zorunlu alanlara el attıran bir anlayış vardı. Bu dönemde de neo-liberaller sosyal refah devletinin yıkılması gerektiğini savunurlar ve devlet müdahalesinin hem bireysel özgürlüğü hem de yaratıcılığı, yani yeni üretim yöntemlerinin ve ürünlerinin keşfini ve geliştirilmesini önlediğini belirtirler. Burada liberteryen bakış açısının felsefi savunusu bağlamında devletin sosyal yaşamın birçok cephesinden çekilmesi hedeflenmekte ve devletin bir “gece bekçisi” konumuna indirgenmesi amaçlanmaktadır.

Avusturya Okulu'na göre insanlar özgür eylem ve seçimlerini yapabilen bilinçli varlıklardır. İnsanların seçimine karşılık verebilen biricik mekanizma ise, serbest piyasadır. Sosyalist planlı ekonomi ideali, hem pratik değil, hem de kaçınılmaz olarak baskıcıdır. Neo-klasik liberalizm ile muhafazakârlığın bir karışımı sayılabilecek ve bazı yazarların “liberter yeni sağ” adını verdikleri varyantı 1970'lerde geniş bir kamuoyuna ulaştı ve İngiltere'de Margaret Thatcher ve ABD'de Reagan'ın ekonomik politikalarını etkiledi (Örs, 2010: 96). Nitekim Neo-klasik liberalizm ve liberteryenizm birçok ortak değeri paylaşırlar. Her ikisi de Aydınlanma'nın klasik liberal düşüncelerine kadar uzanan köklere sahiptir ve kapitalizme, serbest ticarete, özel mülkiyete ve

sınırlı devlete büyük önem verir. Aslında ortaya çıkış zamanına bakıldığında her iki akımın aslında sosyal liberallerin meydana boş bulmasından kaynaklı gücünü frenlemeyi ve aşırılıklarını engelleyerek öze dönüş amacını taşıdığı görülmektedir.

Neo-klasik liberaller pozitif özgürlük anlayışına karşı tavır sergiliyorlardı. Devletin bireyin kendini gerçekleştirmesinin önünü açan sosyal uygulamalarının aslında vergiler yoluyla kendi özel mülkiyetlerinden tavizler verilerek başkalarına aktarıldığını vurguluyorlardı. Green ise bu düşünceye karşı, her bireyin gerçek özgürlüğüne ancak “ortak iyiye” hizmet ederek ulaşabileceği cevabını veriyordu. “İnsanlar yalnızca haz peşinde koşan bencil varlıklar değil, daha yüksek ideallere sahip yurttaşlardı. Ve özgürlük de bunu gerçekleştirmek demektir. Başka bir deyişle insan potansiyelinin tam olarak ortaya konması...(Örs, 2010: 82) düşüncesinde vurgulandığı gibi özgürlüğün bencil boyutu ve sosyal boyutu iki farklı yaklaşımın sınırını oluşturmaktadır.

Genel bir değerlendirme ile birinci bölüm sonuna kadar liberalizm kavramsal ve kuramsal boyutta ele alınarak farklı yaklaşımları ile ortaya konulmuştur. İkinci bölümde ise liberalizmin ülkemizdeki uygulamaları ele alınarak liberal özellikleri ağır basan veya bu yönüyle bilinen ve Türk siyasetine etkisi belirgin olan siyasi partilerin programlarından hareketle Türkiye’nin liberalizme eklenme süreci analiz edilecektir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye’de liberalizmin doğuş ve gelişim dinamikleri ele alınacak olup siyasi partilerin programlarında ifadesini bulan özgürlükçü temalar tespit edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE'DE LİBERALİZM

2.1. Osmanlı Dönemi

Türk toplumunda sınıfsal ayrışmanın olmaması nedeniyle, Türk Devleti'nin Batıda olduğu gibi herhangi bir sınıfa dayanmadığını ileri süren Bayar (1986: 41)'a göre: "Devlet, bütün tarihi boyunca, 'Milli Devlet' vasfını taşımıştır. Onun için her tabakadan halk, Devlete 'Devlet Baba' der. 'Devlet Baba' sözü başka dillerde yoktur. Halk böylece devleti kendisinden saydığını göstermiş olur." sözü Osmanlı Devleti'nin patrimonyal devlet anlayışının özünü açıklar niteliktedir.

Geleneksel Osmanlı düşününde liberal fikire yer yoktu. Geleneksel siyasal düşün devlet merkezliydi. Devlet ve toplumu, merkezinde sultanın bulunduğu bir patrimonyal bütünlük içinde algılandı. Bu yaklaşımda sistemli bir iktisadi liberalizm öğretisine yer yoktur. Buna karşılık, 18. yüzyılın sonlarında, III. Selim döneminde, devleti kadim çizgisine yeniden oturtma çabalarının yoğunlaştığı dönemde, padişaha sunulan reform önerileri içinde iktisadi-mali konuları ele alanlar birkaç noktada yeni bir iktisadi bakış açısının kapısını araladılar (İnsel, 2013: 43).

Bu yüzden 19. yüzyıl birçok açıdan liberal bir yüzyıldır. Liberal düşüncenin gelişimi, esas itibarıyla modern dünyayı şekillendiren bir düşünce biçimi olarak modernleşmeyle paralel, kol kola bir seyir izlemiştir (Çaha, 2012: 23). Osmanlı Devleti'nin de bu yüzyılda 'batılı' olma anlamında çabalara giriştiğini hatırlarsak liberalizmin Türkiye'yi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren etkilemeye başladığı söylenebilir. III. Selim ve devamında II. Mahmut döneminde yapılan yeniliklerle liberal nitelikli altyapı kurumları oluşmuş bulunuyordu. Özellikle bu dönemde açılmış olan elçilikler Avrupa'da varolan yeni ve liberal fikirlerin girdiği pencereler olurlar. II. Mahmut, reformlarıyla imparatorlukta yeni bir çığır açmıştı. Fakat 1839 yılında ölümü, O'nu yeniliklerin daha da geliştiğini görmekten alıkoymuştu ancak imparatorluk daha liberal reformlara beşiklik edecek olan Tanzimat Fermanı'nın ilanına gebeydi. Nitekim Sened-i İttifak ile başlayan hareket, reformlarla tebaaya bahşedilen haklara değin sürmüştür ve sonunda 'meşrutiyet' ile devlet iktidarı sınırlandırılmıştır. Genç Osmanlılar ile başlayan aydın hareketi içinde yer alan aydınların, genel olarak hukuksal eşitlik, anayasal meşrutiyet, siyasi çoğulculuk, meclise dayalı yönetim gibi talepleri ana hatlarıyla liberal taleplerdi.

Liberalizm, kişi hak ve özgürlükleri korumayı amaç edinen buna bağılı olarak devletin sınırlandırılması gerektiğini savunan ideolojidir. Tanzimat Fermanı'nda bir yandan birçok temel hak ve hürriyet tanınmış, diğeryandan da devlet iktidarının kullanılmasına ve sınırlandırılmasına ilişkin birçok ilke kabul edilmiştir. Örneğin; mülkiyet hakkı, can güvenliği, mali güce göre vergi ilkesi, devlet harcamalarının kanuniliğı ilkesi, eşitlik ilkesi bunlardan bazılarıdır. Nitekim bu fermana eksik de olsa bir liste vardır ve aksini düşünenler varsa da, ilk "temel haklar beyannamesi" veya "haklar fermanı" olarak görülebilir (Gözler, 2009: 14). Aslında bu prensipler Avrupa'da doğup gelişen liberalizmin Osmanlı İmparatorluğu'na girmeye başladığını göstermektedir. Avrupa'da liberalizmin ilk belgelerinden sayılan 1215 tarihli Magna Carta gibi Tanzimat Fermanı da ülkemizde liberalizmin doğuşunu işaret etmektedir (Seyitdanlıoğlu, 2014). 1839'da Tanzimat ile başlayan bu gelişme Islahat Fermanı (1856) ile daha da genişletilmiş ve açık bir ifadeye kavuşmuştur. Islahat Fermanı'nda tebaa anlayışı genişletilmiş sadece yurttaşlar değil gayrimüslimler de bu haklardan yararlanır hale getirilmiş ayrıca din, askerlik, yargılama, eğitim, memurluk alanında o zamana kadar varolan eşitsizlikler kaldırılmıştır.

Tunaya (2010: 29)'ya göre ise Tanzimat aynı zamanda bir zihniyettir. Sonraki devrelerin biraz da küçümseyerek 'Tanzimat kafası' dedikleri toplum anlayışı Osmanlı ıslahat hareketlerine çekingen, muhafazakar ve Batıcı damgasını vuran bir zihniyettir. Bu zihniyetin devamını Birinci Meşrutiyet'te, kısmen de olsa İkinci Meşrutiyet'te elle tutulur bir şekilde görmek mümkündür. Bu da göstermektedir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar, yenilik taraftarları Tanzimat'ın koyduğu ıslahat metodunu devam ettirmişlerdir yani büyük bir devletin kurtuluş davasını, hakir görmelerine rağmen Tanzimat zihniyeti ile çözmeye çalışmışlardır.

Tanzimat sonrası Osmanlı düşününde kapitalistleşme gereğı konusunda görüş birliğı hakimdi fakat bu amaca ulaşmak için seçilmesi gereken iki yol vardı: serbest-i ticaret ve usul-ü himaye. Yeni Osmanlılarda ifadeleri filizlenmeye başlayan yaklaşım ise, bir yandan siyasi liberalizmi savunurken diğeryandan ılımlı bir himayeciliğın gereğıne de işaret etmeye başlamışlardı. Zira Ziya Paşa ve Namık Kemal, çıkardıkları *Hürriyet* gazetesinde bir tür siyasi liberalizmi savunurken, koruyucu gümrük duvarlarının kaldırılmasına esas olarak indirgenen iktisadi liberalizmin geri kalmış ülke koşullarında yaratacağı zararlara işaret etmekteydiler. Namık Kemal, 10 Ağustos 1868 tarihli *Hürriyet*'te yayımlanan makalesinde, serbest-i ticareti ilkesel olarak değil uygulama zamanı bakımından eleştiriyordu. "Devlet, hürriyet-i ticareti öyle bir zamanda ilan etti ki mülkümüzde sınaat ve marifet tamamen inkıraz halindeydi. O yolda hazi-i kemal olan Avrupa halkı vatanımıza yığıldı. Malumatının nefaseti ve bahaca ehveniyeti cihetiyle mülkümüzde yapılan şeyleri itibardan düşürdü. Tezgahlar kapandı. Erbab-ı san'at harab oldu..." (Mardin'den Aktaran İnsel, 2013: 45-46).

'Meşrutiyet' kelimesinin içindeki liberalizme bakılacak olursa 1876 Meşrutiyeti'nde günümüz hak ve hürriyetlerine yakın birçok düzenleme yanında devlet iktidarının sınırlandırılması

anlamında parlamenter meşruti monarşi kurulamamış olsa da, artık mutlak monarşiden çıkıldığı rahatlıkla görülebilir (Gözler, 2009: 21). Nitekim Tunaya (2010: 41)'ya göre 1876 sisteminin kurduğu anayasa müesseseleri o şekilde tertiplenmiştir ki demokratik organın yetkileri, demokratik bir usulle kurulmamış organlar tarafından durdurulabiliyordu. Mebusan Meclisi ve mebuslar ödevlerini yerine getirme teşebbüsüne geçince, karşılarında padişahı ve hepsi de mansup olan ve Meclis karşısında sorumlu olmayan İcra Organı'nı (Sadriazamı, Heyet-i Vükelayı) Ayan Meclisi'ni ve Şura-yı Devlet'i buluyorlardı.

İşte bu yüzdendir ki 1909 değişiklikleriyle Osmanlı rejimi “sınırlı monarşi” dönemine girmiştir. Meşrutiyet devrinin ilk iktisadi organı olan Rıza Tevfik, Ahmet Şuayb ve Cavit Bey'in çıkardıkları Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası'nda liberal bir iktisadi görüş güçlü biçimde ortaya atılmış ve desteklenmiştir. 1908'de yayıma başlayan bu dergi, 1908 öncesinde Servet-i Fünun'un gördüğü işlevi sürdürdü. Derginin ana fikirlerinden birisi, toplumsal ilerleme ile iktisadi ilerleme arasındaki bağıdır (İnsel, 2013: 50-51).

Doğan (2013: 75)'a göre de Osmanlı'da ilk sosyal bilim dergisi olan Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası dergisinin önemi Rıza Tevfik'in çalışmalarında yatmaktadır. Zira dergideki yayınlanan çalışmalarına bakıldığında onun J. Stuart Mill ve H. Spencer'in fikirleri üzerine yazmış olduğu toplam sekiz makalesi hem Osmanlı aydınının liberal düşüncüyü nasıl algıladığını ve Osmanlı toplumunu bu düşünceye göre nasıl değerlendirdiğini ortaya koymakta hem de çağdaşı diğer yazarların düşüncelerini yönlendirici etkilerde bulunması yoluyla önem taşımaktadır. Zira Rıza Tevfik kendi toplumunu da Spencer'in bakış açısıyla değerlendirmiştir. Charles Darwin'in 1859'da ortaya attığı doğal ayıklamacı evrim düşüncesini sosyal alana taşıyan en önemi isim Spencer olmuştur. Buradan hareketle Osmanlı aydını artık liberal düşüncüyü kendi geleneksel düşünce kodları içerisinde değil, 19. yüzyılın ikinci yarısına damga vuran ve doğal olarak Osmanlı aydınınının da ciddi anlamda etkilendiği evrim teorisinin Spencer yorumu içerisinde “kendince” okumaya başlamıştır.

Fikri bazda bu dönem incelenecek olursa özellikle Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konmasının arkasındaki fikri kaynak ve destek, başlıca temsilcileri Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi olan “Yeni Osmanlılar”dan gelmiştir. Namık Kemal (1840-88) sadece anayasalı bir yönetimin siyasi hürriyetin garantisi olacağı anlamında değil, aynı zamanda serbest ticareti savunması bakımından da liberal doktrinin etkisi altında kalmıştır. İbrahim Şinasi (1824-71) de teşebbüs hürriyetinden yana fikirler ileri sürmüş ve devletin toplumun çıkarlarına hizmet etmesi gerektiğini savunmuştur (Erdoğan, 2013: 32). Yeni Osmanlılar ve Jön Türklerin iktisadi liberalizm ve onunla bağlantılı olarak kapitalistleşmeye bu kadar bağlı oldukları hususu, örnek aldıkları Batı'nın demokratik kurumlarının, siyasal yönetim sisteminin, temel hak ve özgürlüklere verilen değerin temelini bu doktrin etrafında şekillenmesinden ileri geldiğine olan inançlarıdır. 1840-1880 arasında gelişmeye başlayan Osmanlı yeni iktisadi düşüncesine egemen olan “laissez-faire”ciliğin, 1880'de

himayecilikle pekiştirilmeye başlanmasında Ahmet Mithat Efendi önemli bir dönüm noktası oluşturur. Ahmet Mithat Efendi'nin temsil ettiği usul-u himaye politikası ve Sakızlı Ohannes Paşa'nın temsil ettiği "laissez-fairecilik", 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu içinde giderek belirginleşen iki zıt iktisat politikası kutbunu temsil etmeye başladı. 1909 Kanun-u Esasi değişiklikleriyle liberalizmin siyasi boyutu bir anlamda Padişah'a karşı zafer elde etmiştir. Fakat devamında Cumhuriyetin kuruluşunu gerçekleştiren kadro liberalizmin iktisadi boyutu ile de başarı elde etmek istediyseler de dönemin ekonomi-politiği buna el vermiyordu. 1923 İzmir İktisat Kongresi ile düşün alanında yer alan serbest-i ticaret uygulamaya dökülemedi. Sanayilerimizin millileştirilmesi ile kalındı. 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Andlaşması gümrük duvarlarımızın yükseltilmesine belli bir süre izin vermiyordu. Adeta Batı bize serbest-i ticareti aşıyordu. Sakızlı Ohannes ve Ahmet Mithat Efendi'nin savunduğu politikaların yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin karma ekonomisine her ikisinin harmanlama yapılarak uygulanacağını kim bilebilirdi ki?

Namık Kemal, liberal düşün kalıpları içinde devletin paternalist yaklaşımını şu sözlerle eleştirmektedir: "Hiç şüphe edilmemek iktiza eder ki bir hükümet halkın ne pederidir, ne hocasıdır, ne vasisidir ne lalasıdır. Efradın marifetine, medeniyetin terakkisine hizmet ederse hem kendisinin hem ahalinin hem de bütün alemin menfaatine mürüvetmendane bir muavenet ibraz etmiş olur(...) Himmetini yalnız vazife-i asliyesi olan icra-yı adalete hasrederse hakkında ne diyebiliriz?" (Mardin'den Aktaran İnsel, 2013: 46).

Mekteb-i Mülkiye'de iktisat dersleri veren Sakızlı Ohannes Paşa'nın ise iktisadi liberalizm düşüncesinin Türkiye'deki temellerini atan düşünür olduğu söylenebilir. Milletlerin Zenginleşmesi Biliminin Kaynakları adlı kitabında yazarı olan Ohannes Paşa'ya göre Osmanlı Devleti'nin iktisadi kalkınması için mülkiyet hakkına ve girişim özgürlüğüne dayalı bir iktisadi yapı şarttı. Onu izleyen M. Cavit Bey de sıkı bir iktisadi liberaldi. Cavit Bey İlm-i İktisat adlı kitabında görüşlerini ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti'nin kalkınmasının ancak dünya ekonomisi ile bütünleşmesinden ve özellikle yabancı sermayeyi teşvik etmesinden ileri geleceğini belirtir (Erdoğan, 2013: 32-33).

Türkçülük ve milli iktisat akımının önde gelen sözcülerinden olan Ziya Gökalp ve arkadaşlarının fikri planda öncülüğünü yaptıkları "milli iktisat" akımı, ekonominin millileştirilmesini bir devletleştirme girişimi olarak değil, ekonomi aktörlerinin milli unsurlardan oluşmasının koşullarının sağlanması politikası olarak tanımlamaktaydılar. Dönem, milli sanayici, milli tüccar, milli aydın var etme dönemi idi. Devletin müdahalesinin esas ve hatta yegane meşruiyeti, milli unsurların ortaya çıkmasını sağlamak olmalıydı (İnsel, 2013: 64).

Meşrutiyet döneminde liberal tezleri savunan başka bir fikir adamı Prens Sebahattin idi. Prens Sebahattin, asgari devlet ve serbest girişimi ön plana çıkaran bir siyasetçidir. Bunları sağlayabilmenin yolu ise ona göre adem-i merkeziyetçi bir devlet teşkilatı ile mümkündür (Tekin

ve Okutan, 2011: 63). O'na göre cemaatçi bir toplumsal yapıda bulunan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bunalımdan çıkabilmesi toplumsal yapıda bireyselliğin ne ölçüde geliştirildiğine bağlıdır.

Prens Sabahattin'e göre "Usul-ı merkeziyyet devam ettiği müddetçe vatanımızda fikr-i teşebbüs mümkün değil ilerleyemez. Bunsuz da vilayetler imar edilemez ve binaenaleyh memleket manen ve maddeten sefaletten kurtulamaz (Reyhan, 2008: 87)."

Prens Sabahattin'in toplumsal değişim programı "Türkiye Nasıl Kurtarılabılır? Meslek-i İctimai ve Programı" adlı kitapçığında maddeler halinde yerel idare, adliye, maliye, inzibat, mülkiyet ilişkileri, eğitim-öğretim ve bayındırlık konuları işlenmiştir. Prens Sabahattin'in toplumun sosyal yapısında köklü değişiklikler içeren planı, idealist bir nitelik taşımaktadır. Kurduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (TŞAMC) ile mevcut Osmanlı yapısındaki hantal-üretmeyen memur tipi yerine kendi kendine yeterli ve girişken bireyler yaratmayı, ikinci olarak ise kamusal hayatta idari merkeziyetçilik yerine adem-i merkeziyetçi bir örgütlenme yaratmak istemiştir. Bu istek ve amaçları gerçekleştirecek program, cemiyetin ideoloğu olan Sabahattin'e göre "science sociale programı"dır (Reyhan, 2008: 108).

Prens Sabahattin başlangıçta mensubu olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden liberal fikirleri ve devleti kurtarmak tabirini yorumlamadaki farklılığı yüzünden ayrılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ve liderleri, imparatorluk bünyesinde bazı modernist dönüşümler yapmak suretiyle devleti kurtarmayı hedeflerken; aksine TŞAMC eski düzenle herhangi bir ilişkiye sıcak bakmayıp; aksine onu topyekün ortadan kaldırıp yeni bir düzen kurmayı amaçlamaktadır. Her iki grubun kesiştiği ortak nokta ise milli bir burjuvazi yaratmak düşüncesidir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminin liberal haklar ve hürriyetler bağlamında aslında geniş yetkilerin tanındığı bir dönem olduğu görülmektedir. 1923 sonrası incelendiğinde ise bir süre devam eden devlet kurma çabalarından, yeni bir ulus yaratmaya ve ekonomide İzmir İktisat Kongresi'nde benimsenen liberal politikalara kadar içselleştirememeden de kaynaklı devletçilik politikası hüküm sürmüştür. Liberalizmin aktüel bir gerçeklik olarak yaşandığı ülkelerde bu olgunun altında yatan derin ve zengin bir fikri birikim vardır. Türkiye'de ise durum tersinedir.

Nitekim Demirel (2013: 491)'e göre de Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve nihayet Serbest Fırka'nın liberal hassasiyetlere sahip olan kimselerin kendilerini yakın hissettikleri partiler olduğunu belirterek bu dört partinin ortak özelliğinin liberalizm savunucusu olduğunu söylemek bir yana esas ana karakterlerinin İttihat Terakki ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) çizgisine muhalif olduğunu söylemek gerekir şeklinde fikir beyan etmiştir.

Düşünsel oluşumu ve siyasal oluşumu eş zamanlı olarak etkileyen yeni bir toplumsal oluşum vardır Batı'da. Bu toplumsal zeminin özünü, çekirdeğini burjuvazi meydana getirmiştir. Burjuvazinin ekonomik bir güç olarak ortaya çıkması ve siyasal güç olmayı istemesi laikliği üretmiştir. Kilisenin siyasal egemenliğine son vermek istenerek bireylerin din ve vicdan hürriyetinin sağlanması Luther'in kilisenin kapısına İncil'in tercümesini çevilemesiyle eş değer görülmüştür. Türkiye'de miri toprak rejimine dayalı, mülkün Allah'a ait olduğunu ve padişahın uhdesinde kalması gerektiğini söyleyen bir rejim vardır. Aristokrasi yoktur, feodalite yoktur...O zaman Türkiye'de ne var? sorusu ile devam edilecek olursa 1839'la birlikte ortaya çıkan bir değişme iradesi var (Kahraman 2009: 40).

2.2. Cumhuriyet Dönemi

H. Bülent Kahraman (2010: Giriş)'a göre 19. yüzyılın ortasında başlayan Osmanlı modernleşmesinin kıyıya vuran son büyük dalgası Cumhuriyet'tir. Cumhuriyet temel kabulleri itibarıyla sadece bir yönetim biçimi değildir. Bir yandan egemenlik sorununun çözümü, diğer yandan yeni bir hukuksal kültürün kabulüdür. Bu, 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyet'in evrenselci kökenlerini meydana getirir.

Türkiye'de cumhuriyet dönemi ile birlikte devlet eliyle bireyselleşmek adına devletçilik politikasının uygulandığına şahit olunmaktadır. Nitekim bireye bırakılması gereken bir mahfuz alandan ziyade devletin bizzat kendisinin bireyi bir şablona oturtması meselesi söz konusudur. Her ne kadar liberal hedefler ile yola çıkılmak istenilse de birey yeni bir devlet tasarımı olarak doğmuştur.

Laiklik anlayışından örneklendirecek olursak ülkemizde sekülerizm anlamında sivil kökenli bir laikliğin söz konusu olmadığı daha çok ideolojik bir laiklik türünün mevcut olduğu görülecektir. Cumhuriyet'in kendi içinde sivil bir din yaratma çabasını modernite paradoksu ile açıklayan Kahraman (2009: 44-46)'a göre, Cumhuriyet bir yandan laikliği Kantçı temele oturabileceğini söyleyebileceğimiz 'aydınlanmış birey' yaratmaya çalışır, ama öbür taraftan bu bireyi devlet, despotik devlet eliyle yaratmaya çalışır. Aydınlanmış bireyin devlet eliyle yaratılması, aydınlanmış bireyin özgürce bir şey talep etmesi halinde, onun üstüne devletin şiddetle varması modernite paradoksudur ki, Cumhuriyet bunu aynen yaşamıştır.

Devlet aracılığıyla yaratılacak yeni insan tipinin birey olması gerekir. Ancak yaratılacak birey, liberal modernliğin öznesi olan birey değil, Aydınlanmanın, serbestlik ve bağımsızlık kavramlarından hareketle değil, yasa koyucu niteliğinden, otonomi kavramından hareketle özel bir biçimde tanımladığı bireydir. Yurttaş kavramı adı altında sunulan bu birey, artık çıplak, doğal varoluş haliyle tekil birey değil, toplumsal varoluş kazanmış, bu nedenle de toplumun ortak aklının parçası haline gelmiş olan, giydirilmiş bireydir (Toker, 2013: 106).

Türkiye’de Cumhuriyet projesinin yarattığı yurttaş kavramı, içinde “birey” nosyonuna sahip olmayan, devletle daim ve devletten dolayı sahip olunan bir kimlik olarak sunulmuştur. O halde Türkiye’de liberalizm ve birey arasındaki ilişkiyi belirlemek, Türkiye’de liberalizmin tarihinin, onu devletin yapısını dönüştürmeye yönelik bir proje olarak okumaya izin verecek bir anlayışın nüvelenmesiyle oluşabileceğini söyleyebiliriz. Oysaki 1908’den itibaren temsili parlamenter sistemin ve hak ve özgürlükler vurgusuna dayalı bir ilkeler bütünü olarak liberalizm, cumhuriyetin kuruluşuyla beraber kendini Türkiye için tek meşru ve vatansever ideoloji olarak ortaya koyan Kemalizm tarafından itibarsızlaştırılmış ve bir nevi tarihin çöplüğüne gönderilmiştir (Gürpınar, 2013: 75).

Cumhuriyet sonrası liberalizm esasen devletin yapısında köklü bir değişimi hedeflemeksizin ‘millet’i devlete katarak, devletin ihtiyaç duyduğu meşruiyeti tesis etme ihtiyacının bir ifadesidir. Nitekim serbest, rekabetçi piyasanın tesisi, özel mülkiyet esasına dayalı bir ekonomik alan yaratma konusunda sahip olduğu siyasal iddiaları cisimleştirecek iradeyi ortaya koymayan liberalizm, bu evrede, ‘devletçi liberalizm’ olarak ortaya çıkmıştır (İnsel’den Aktaran Toker, 2013: 115).

Türkiye Cumhuriyeti’nin Tek Parti egemenliği altında geçen dönemi (1924-1946) liberal fikirler ve hareketler için elverişli ortam yaratamamıştır. Aksine, bu dönemin etkili olan fikir hareketi, devletçi-otoriteryan bir Kemalizm yorumu geliştirmiş olan Kadro (1932-35) hareketidir. Türkiye aynı zamanda zihinsel yapı olarak Kant’tan, bürokratik yapı olarak Weber’den, sanayi yapısı olarak da Fordizmden etkilenmiştir (Kahraman, 2009: Önsöz).

Cumhuriyet’in kuruluşunu gerçekleştiren kadro batılılaşmaktan yana idi. Amaç batılı devletlerin gücüne ulaşmak hatta onları geçmek olarak seçilmişti. Batıya bu gücü veren şeyin, kapitalist ekonomik sistem olduğuna inanıyorlardı. Bu kadronun iktisadi gelişmeden anladığı şey ise, sanayileşmekti. Batı’nın teknolojisi ile birlikte, anayasacılık temelinde gelişen siyasal-kültürel yapıyı da almanın gerekli olduğuna inanılmış; bu da Batılılaşmacıları devletin kurtuluşu için bir araç olarak görülen liberal değerlerin bir kısmını savunmaya iten bir faktör olmuştur.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadar katıldığı savaşların etkisiyle güçsüz bir konuma gelmesinden dolayı ekonomik anlamda iç kaynakları yetersiz kalmış, dış ülkelerden yüksek oranda borçlanmaya gidilmiştir. Savaşların yıllarca sürmesi sonucunda ülkede iş sahaları kapanmış, artan göçler nedeniyle de işsizlik büyük boyutlara ulaşmıştır. Osmanlı Devleti’ndeki sanayi kuruluşlarının kapasitesinin düşük olması, işçi sayısının ve az üretilen ürünlerin de kalitesiz ve verimsiz olmalarının sonucu devletin ekonomik yapısında zayıflama görülmüştür (Cizrelilioğulları, 2013: 32). Oluşan bu ortamda merkezi yönetim ülke bütünlüğünün sağlanması konusunda öncü rol oynamak durumunda kalmıştır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin merkeziyetçi yapısına bakarak da liberal ortamın ihtiyaç duyacağı ‘devlet’siz bir

alanın olmadığı görülür. Cumhuriyet'in karşı karşıya kaldığı sosyal ve ekonomik koşullar, yerel sermaye ve girişimci sınırlılıkları, rejime dönük muhalefet, başlatılan reformların topluma kabul ettirilme çabaları merkeziyetçi yapının gerekçeleri olarak görülebilir (Arslan, 2005: 114).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ekonomik kalkınmanın hızlı bir sanayileşme ile mümkün olacağı görüşü benimsenmiş ve tarım sektörünün esas görevinin sanayideki gelişmeyi desteklemek olacağı kabul edilmiştir. Bu kapsamda, hammaddeyi yurtiçinde bulunan malları işleyecek sanayi kuruluşlarının oluşturulması öncelikli olarak öngörülmüştür. Her ne kadar şeker fabrikaları ile bu adım atılmak istenmişse de Osmanlı Devleti'nin üretiminin büyük ölçüde tarıma dayalı olması ve sanayi devriminin ülkeye yansıtılmasında yetersiz kalınması sorunu, Cumhuriyetin ilk dönemlerine de intikal etmiş ve ekonomik gelişmeyi ve kalkınmayı sağlayacak sektör olarak yine tarım sektörü seçilmiştir.

Türkiye ekonomisinin yeniden yapılanmasına etki eden gelişme 1923 yılında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi'dir. Bu kongrede özel sektör ağırlıklı ve piyasa ekonomisine yönelik bir iktisadi kalkınma modeli karar kılınmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat politikası İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda yürütülmeye çalışılmıştır. Ülke olarak özel girişim eliyle, serbest piyasa koşulları içerisinde bir sanayileşme politikası izlemek esas amaçtı. Bu kongreyi izleyen yıllarda devlet ekonomiye karışmayarak liberal denilebilecek bir politika uygulaması ağır bastı. İktisadi misak ile ilgili kararlardan (Küçükkale, t.y.) bazıları şunlardır:

- Girişim ve çalışma özgürlüğü esastır ancak tekelleşmeye izin verilmemelidir.
- Yerli üretim teşvik edilmeli, lüks ithalattan kaçınılmalı.

1923-33 yılları yeni devletin ekonomik kalkınma yönünden hazırlık yıllarıdır. Bu dönemde liberal politika benimsenilmiştir fakat şartlar gereği devlet adeta derleyip toparlama, ekonomiyi yeniden düzeltme çabalarında mecbur kalmıştır. Bu amaçla devletin gerçekleştirdiği politikalar vardır ve bunlardan biri de sermaye ve kredi sağlayacak ulusal bankaların kurulmasıdır.

Cumhuriyet döneminde kurulan ilk banka Atatürk'ün girişimiyle kurulan Türkiye İş Bankası'dır (1924). Ulusal kuruluşların kredi ihtiyaçlarının karşılanmasında yardımcı olmuştur ve yeni kurulan şeker fabrikalarının yatırımlarında öncü rol oynayarak ülkenin sanayisinin gelişmesine destek olmuştur. Yerüstü sanayinin öncüsü olarak 1933'te kurulan Sümerbank ve yeraltı kaynaklarının değerlendirilmesi amacıyla kurulan Etibank (1935), yeni devletin kalkınmasında önemli hizmetleri yerine getirmiştir (Azak ve Türker, 2006: 287).

Türkiye Cumhuriyeti'nin tek parti egemenliği altında geçen dönemi (1924-46) liberal fikirler ve hareketler için genel olarak elverişli bir ortam yaratmamıştır. Kemalizm dışına çıkan her

düşünce baskı altında tutulmuştur. Bu dönemin en etkili fikir hareketi, Kemalizm'in devletçi-otoriteryen yorumunu geliştirmiş olan Kadro Hareketi'dir (1932-35). Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin nispeten liberal kanadında yer alan Fethi Bey'le birlikte hareket etmiş ve hatta onun Osmanlı Hürriyetperveran Avam Fırkası'na yakın durmuş olan Atatürk'ün kendisi Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte liberal-demokratik değerleri esas alarak Batılı modeli hareket noktası edinmesine karşın fiili uygulamalara bakıldığında bu modelden uzaklaşıldığı görülebilir (Erdoğan, 2013: 33). Bu dönemin önde gelen şahsiyetlerinden olan İsmet İnönü ile Recep Peker'in siyasi görüşleri liberalizme açıkça tersti. Özellikle Recep Peker faşist devlet modeline sempati duyuyordu. Nitekim Ömer Çaha'nın da belirttiği gibi 1930lu yılların CHP'sinin temel referansı İtalyan faşizmidir. Mussolini'den oldukça fazla etkilenmiş olan Peker, "kim liberalizm derse bilin ki o bir vatan hainidir!" diyerek demokrasinin ana harcı olan liberalizme karşı savaş açmıştı (Çaha, 2012: 186). Buna karşılık, 1930'a kadar olan ilk dönemde Atatürk'ün iktisadi liberalizme daha yakın durduğu söylenebilir.

1930'larda Türkiye'de ortaya çıkan durum sadece ülkemize özgü değildir. Türkiye, o dönemde gerek Batı Avrupa'da gerekse Sovyetler Birliği'nde kendisini gösteren diktatoryal rejimlerin etkisi altındadır. O modellerin nispeten yumuşak bir uygulamasını yapma çabasında olmuştur. Nedeni ise liberalizmin 1929 ekonomik bunalımı sonrası Batı'da çökmesi ve devletçiliğin tek politika modeli olmasıdır. Bu politikanın uygulanması da tek şef-tekte parti yoluyla mümkün görünmektedir. Egemen ideoloji nasyonalizm olmuştur. Bu dönem özellikle Recep Peker'in CHP yöneticisi sıfatıyla İtalya'ya yaptığı seyahat ve ardından dönüp orada gördüklerini Türkiye'de uygulamasıyla başlamıştır. Bu ilk dönemdir ve 1938'e kadar devam etmiştir. 1938'te Atatürk'ün ölümü sonrasında İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte 1946'ya kadar devam edecek ikinci dönem başlamıştır. 1946-1950 arası ise 'tek şef-tekte parti' uygulamasının üçüncü ve son dönemidir (Kahraman, 2010:192).

Tek parti döneminde Türkiye'nin ekonomi-politik yapısını etkileyen bazı gelişmeler yaşanmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nin yarattığı rüzgar ile 1923-1930 yılları arasında liberal politikalar uygulanmaya çalışılmış ise de, beklenen başarı sağlanamamış bunun sonucu olarak 1930'dan sonra yeni bir yapılanma olan 'devletçilik' politikasına geçilmiştir. Böylelikle yeni bir sürece girilmiş, kalkınma planı hazırlanmış, ülke gelişiminde etki gösterecek devlet eliyle yürütülecek sanayi politikalarına başvurulmuştur. Ancak dünyada ülkelerin genelinde yaşanan ekonomik kriz ve II. Dünya Savaşı Türkiye'yi siyasal, sosyal ve ekonomik açıdan derinden etkilemiş, bunun sonucu olarak ülkenin dışı kapalı yapısının değişmesine yönelik ılımlı bir bakış açısı oluşmuştur.

Türk demokrasi geleneğinde siyasi partilerin kurulmaya başlaması padişahın sınırlandırılan yetkileri ile ilk kez II. Meşrutiyet döneminde başlamıştır. Bu süreç Cumhuriyetin ilanından sonra yeni partilerin kurulmasıyla da devam etmiştir. Erken Cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile ilk güdümlü partisi Serbest Cumhuriyet Fırkasının farklı sebeplerden dolayı kapatılmasıyla II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye de tek partili bir dönem yaşanmıştır (Afşar, 2019: 273).

Cumhuriyet döneminin gerek saikleri gerekse temel görüşleri bakımından “liberal” olarak nitelenebilecek ilk siyasi muhalif hareketi 1924 Kasım'ında kurulup 1925 Haziran'ında hükümet tarafından kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. Partinin programında en çok göze çarpan hususlar “hürriyet-i şahsiyeyi her sahada mukaddes” addetme, “umumi hürriyetlerin şiddetli taraftarı olma” ve “itikadı diniyeye hürmetkar olma”dır (Tekin ve Okutan, 2011: 79). Ayrıca fırka programının “Esaslar” başlıklı 2. maddesinde yer alan “Hürriyetperverlik (Liberalizm) halkın hakimiyeti (Demokrasi) fırkanın mesleki esasisidir.” hükmü ile memleketimizde çok partili rejimi ilan eden ve dönemin devletçi anlayışının egemen olduğu bir zamanda Halk Fırkası'na karşı daha demokrat ve hürriyetçi gözüken bir fikir partisi hüviyeti ile ancak yedi ay yaşayabildiği görülmüştür (Tunaya, 1952: 614-616.).

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kapatılmasından beş yıl sonra, 1930 yılında kurulan ve aynı yıl kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası ise programı bakımından liberal olmakla birlikte uygulamalarına bakıldığında gerçek bir muhalefet hareketi niteliğinde değildi. Kuruluş amacı, otoriter rejimin kendisine olmaktan çok hükümete muhalefet etmektir. Serbest Fırka, Mustafa Kemal tarafından, iktidar partisi içinde kendine yakın bazı isimleri bu işe tayin etmesiyle kurduruldu. Güdümlü kurulan bu partiye serbest ismini koyanlar (Mustafa Kemal ve Recep Peker), böylece kendilerini devletçi olarak tanımlamış oldular.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kendisini bir iktidar seçeneği olarak kabul etmesi ve bunu kanıtlamaya yönelik girişimlerde bulunması, muhalefet partisine hoşgörü ile bakan Mustafa Kemal Paşa'nın da görüşlerinin değişmesine neden oldu. Bu tavır değişikliğinde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ekim ayında yapılan belediye seçimlerine katılmasının ve başarılı sonuçlar almasının da etkisi vardı. Mustafa Kemal Paşa'nın desteğini çekmesi ve partinin yaşaması ve iktidara aday olabilmesi için bizzat Mustafa Kemal Paşa ile çatışmak zorunda kalması parti yöneticilerini tedirgin etti. Bu gelişme üzerine Fethi Bey, Dahili'ye Vekaleti'ne yazdığı bir yazı ile partinin feshedildiğini açıkladı. Bu vesileyle parti 1930 yılının Ağustos ayında açılıp Kasım ayında kapatılması kararı ile sadece üç buçuk ay yaşayabilmişti (Koçak, 1992: 108).

H. Bülent Kahraman'a göre (2010: Giriş), Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası deneyiminden çok farklı olarak Serbest Fırka Cemiyeti kesin bir biçimde sınıfsal-sosyal bir tabanı çok kısa sürede ortaya çıkarmıştır. Devam etmesi halinde toplumsal dönüşümün çok farklı boyutlarda olacağı şüpheye yer bırakmayacak biçimde anlaşılmıştır. Bu yüzdendir ki parti kendini lağvettikten sonra rejim olabildiğince katılaşacaktır. Avrupa (özellikle İtalyan) faşizmlerinin kesin olarak etkilediği bir ortamda o siyasal kültürde geçerli olan kurumsal yapıların benzerlerinin (Halkevleri, Köy

Enstitüleri) oluşturulduğu dönem, ideolojik açılımını ırkçılıkla bütünleştirerek tarih ve dil tezleri geliştirmekten de kaçınmazdı.

Tek parti döneminde kabaca “liberal” olarak nitelenebilecek zikre değer tek düşünür Ahmet Ağaoğlu’dur. Ağaoğlu’nun düşünceleri liberalizm, milliyetçilik ve demokrasinin bir karmasıydı. Bireysellik ve birey özgürlüğü üstündeki vurgusu eserlerinde sıkça tekrarlanır. “Serbest İnsanlar Ülkesinde” adlı eserinde kendi liberal ütopyasını resmetmiştir. Nitekim 1930’daki Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın içindeki ağırlığı, görüşleri ve faaliyetleri ile partinin kurucusu Fethi Bey’in yanındaki en önemli isim olmuştur. Parti kapandıktan sonra aktif siyasetten çekilen Ahmet Ağaoğlu, ölümüne kadar yazılarıyla milliyetçiliği ve liberal düşünceyi savunmaya devam etmiştir. Nitekim CHF (Cumhuriyet Halk Fırkası) tarafından kendilerine yöneltilen irtica suçlamalarına karşı, kendilerinin demokrat olduklarını ifade ederek cevap verir: “Halka serbest düşünmek ve serbest fikrini beyan imkanını bahşetmekte olan fırkaya demokrat denir” diyerek, demokrat ve otoriter ayrışmasının sınırlarını çizer. Buna CHF cephesinden ve Şükrü Kaya’nın ağzından gelen yanıt, yönetici kadrolar nezdinde siyasal liberalizmin kendini ifade etme alanının bütünüyle yok olmaya yakın olduğunun işaretlerini verir: “Hürriyet namına devlet otoritesini feda edemeyiz” (İnsel, 2013: 70).

Dönemin bürokratik yapılanması gereği de bu tür bir liberal oluşum ortamına izin verilmemiştir. Nitekim Cumhuriyet dönemine baktığımızda yeni bir rejimden kaynaklanan otorite boşluğundan bürokrasinin el salladığını görüyoruz. Weber’in bu durumda “atanmışlar seçilmişlere bağlı olmalı” görüşü ileri sürülebilir. Kemalist bürokrasi halkı sisteme sahip çıkacak şekilde görmedi. Tek parti-devlet ilişkisi hakim oldu. Bürokratik seçkinliğe karşı halkta birikmiş bir tepkinin belirtisi Demokrat Parti (DP)’nin 1950 seçimlerindeki büyük başarısıydı.

12 Haziran 1945 tarihinde CHP grup toplantısında Dörtlü Tahrir sebepli tartışma CHP içindeki muhalefet olayları arasında en belirgin örneklerden biridir. Bu muhalefet örneğini diğerlerinden ayıran en büyük özellik ise Türkiye’nin çok partili hayata geçiş sürecinin kapısını aralamasıdır (Teksoy, 2010: 19).

Önerge, CHP içinde demokrasi ve liberalizm hareketlerinin başlaması isteği üzerine dört milletvekili tarafından imzalandı. Bunlar İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes’ti. CHP’nin kendi içerisindeki değişimin başlangıcını teşkil edecek olan bu önerge incelendiğinde öncelikle kanunlardaki ve parti tüzüğündeki antidemokratik hükümlerin tasfiye edilmesi istenmekteydi. Sonra Meclisin hükümeti gerçek manada denetlemesine imkân verilmesinin önemine değinilmekteydi. Ayrıca seçimlerin serbestçe yapılmasını öngörmekteydi. Dolayısıyla CHP’nin bütün çalışmalarının demokrasi ilkelerine uygun yapılmasını istemişti (Yücel, 2001: 48).

DP'nin 7 Ocak 1946 tarihinde kuruluşu sonrası Ocak 1947'de ilk büyük kongresini yapmıştır. İlk kongrede iktidar partisi karşısında daima kabaran muhalefet kütlesinin talepleri muhtelif noktalarda toplanmıştır. Bu kongre, DP'nin CHP'ye yönelik eleştirileriyle konuşulmuştur. Özellikle 21 Temmuz 1946 seçimlerinden duyulan rahatsızlık dile getirilerek demokratik sistemin sağlıklı işleyebilmesi adına önerilerin sıralandığı Hürriyet Misakı adı verilen ve kongre sırasında hazırlanan bir rapor kamuoyuna duyurulmuştur. Zira istekler bir parti görüşü olmaktan ziyade "milli vicdanla şuurlaşan davalar" olarak vasıflandırılabilir. Hürriyet Misakı'nda şu hususlara yer verilmiştir (Tunaya, 1952: 650):

Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar mahiyette olan ve Anayasamızın metnine ve ruhuna uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,
Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hakimiyet prensibini teminat altına almak maksatlariyle seçim kanununda değişiklikler yapılması,
Devlet Reisliği ile fiili Parti Reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi usulünün kabulü

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra Peker Hükümeti'nin ele aldığı şiddet politikası Birinci Büyük Kongre'ye kadar çok gergin bir hava yaratmış, İçişleri Bakanı'nın 29 Ocak 1947'de DP'yi komünistlikle suçlaması, Uşak belediye ve bazı muhtarlık seçimlerinde gösterilen baskı hareketleri, DP'nin kısmi milletvekilliği seçimine girmeme kararının verildiği İzmir'de halka ateş edilmesi, DP ile iktidar arasındaki gerginliği, ipin büsbütün kopması noktasına getirmişti (Ağaoğlu, 1992: 50).

Bu isteklerin yerine getirilmesi zaman almıştır. İnönü'nün deklare ettiği 12 Temmuz 1947 Beyannamesi'ne giden süreçte iki parti arasında sert tartışmalar yaşanmış, iktidar partisinin büyük bir ekseriyetle kazandığı 21 Temmuz 1946 seçimi muhalefet tarafından meşru addedilmemiştir. 12 Temmuz Beyannamesi siyasal partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsuru olduğunu ve bütün partilere eşit mesafede olduğunu belirtmiştir. Bu suretle her iki parti arasındaki münasebetlerde sukunet müşahade edilmiş ve Cumhurbaşkanı İnönü'nün çok partili rejimi de tanıtmak gayesiyle yapacak olduğu şark seyahatine muhalefet partisinden bir milletvekilinin iştiraki kabul edilmiştir (Tunaya, 1952: 651).

1946 seçimleri sırasında açık oy-gizli sayım gibi görülmemiş bir teknik uygulanarak bölgenin mülki ve idare amirleri de CHP'nin dışında oy verecek kesime dönük ciddi yaptırımlar uyguluyorlardı, jandarma baskısını onların üstüne gönderiyorlardı. 1946-1950'ye gelinceye kadar DP, çok dikkat edilmesi gereken bir muhalefet dönemi yaşamış ve CHP'yi Türkiye'de demokrasiye geçişin en önemli adımını atmak zorunda bırakmıştır. Şerif Mardin'in merkez-çevre etkileşimli tanımına benzer 'tarihsel blok' kavramını ortaya atan H.Bülent Kahraman'ın ifade ettiği üzere tarihsel blok; 1839'dan, 1876'dan, 1908'den ve tabii ki 1923'ten beri, bu dört temel dönemde ortaya çıkmış olan aydınlar, askeriye yani ordu ve bürokrasinin ittifakıdır. Türkiye'deki

modernleşmenin dayanağı budur. CHP, tıpkı İttihat ve Terakki Partisi gibi tarihsel bloğun ideolojik siyasal organıdır (Kahraman, 2009:3-5).

H. Bülent Kahraman'ın (2010: Giriş) ifade ettiği üzere DP toplumsal bir hareket olarak iktidara gelmiştir. Bu yüzden de çok farklı kesimlerin üzerinde bulunduğu bir siyasal harekettir. Buna göre, 1919 hareketi başlangıçta tıpkı 1950 hareketi gibi çevrenin bir çıkışıdır ve üzerinde ittifak yapan farklı unsurların desteğine sahiptir. Fakat zamanla bu özelliğini yitirerek merkezi bir otoriteye dönüşmüştür. Buna karşılık 1946/1950 hareketi başlangıçta yine farklı kesimlerin desteği ile oluşmuş fakat zamanla büyük mülkiyetin, yani kentsel burjuvazinin desteğiyle hareket etmiş ama sonuna kadar çevreyle olan irtibatını koparmamıştır.

2.3. 1950li Yıllarda Liberal Yaşam

Yukarıda bahsedildiği gibi 1946 yılında II. Dünya Savaşı'nın bitmesi üzerine kazanan tarafta yer almak maksadıyla önemli bir dönüşüm yaşanmış ve yeni bir partinin kurulmasına izin verilmiştir. Tek parti iktidarının yarattığı uzun vadede ki hoşnutsuzluk demokratik, liberal, hak ve özgürlük savunucusu, liberal iktisadi model ve kısmen din savunucusu vaadi ile ortaya çıkan yeni partiden beklentileri artırmıştır.

1946 döneminin en önemli unsuru aslında merkezi elitin karşısına bir taşra eliti/kültü çıkarmış olmasıdır. 1950 parlamentosunun milletvekillerinin temsil ettikleri bölgeyle doğum yerleri arasında kolerasyonun çok yüksek olması ve ikinci olarak milletvekili grubunun çok büyük bölümünün avukatlardan oluşması Tarık Buğra'nın 'Yağmur Beklerken' romanında anlattığı üzere taşra avukatı olgusunu göz önüne getirmektedir (Kahraman, 2009:14).

Türk siyasetinin liberalizmle yeniden tanışması DP ve 1950 sonrasının yeni müttefiki Amerika aracılığıyla olmuştur. 1950'den sonra Anglo Sakson dünya ile tanışan Türk aydın ve siyasetçileri burada geçerli olan ekonomik ve siyasi anlayışı Türkiye'ye taşımaya başladılar. 1950 öncesi kapalı dünyadan kapalı bir zihniyeti devralan Menderes hükümeti, ekonomide liberalizmin sağlanması için başta ABD olmak üzere, Batılı demokratik devletlerle daha sıkı bir işbirliği yapılacağını açıklayarak zihinleri açık bir girişimci sınıfının doğmasını sağlamayı hedefliyordu. Bunda yabancı uzmanların önemli payı vardır. DP'nin iktidarı devraldığı 1950 yılından itibaren izlediği ekonomik politikaların çoğu Barker Raporu olarak bilinen Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının Menderes hükümetiyle yaptığı işbirliği sonucunda hazırlanmış olan rapora dayanıyordu. Raporda, Türkiye'nin ekonomik yapısı, geçmişte uygulanmış politikalar ve gelecekte uygulayabilecek ekonomik politikalar üzerinde duruluyordu.

Menderes hükümeti, devletin sadece yerli girişimcilerle kalkınamayacağını farkındaydı. Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelmesini kolaylaştırmak için "Yabancı Sermaye Yatırımlarını

Teşvik Kanunu" kabul edilerek Türk ekonomisi dışı açılarak canlandırılmaya çalışıldı. Böylece, tek parti döneminde ekonomik açıdan özel sektörün aleyhinde olduğu ileri sürülen engeller kaldırıldı. Bu sektörün ekonomide yer alması için yapılan bir diğer düzenleme ise "Petrol Kanunu"dur. Kanunun amacı Türkiye'nin petrol kaynaklarının özel teşebbüs eli ve yatırımları ile süratle, kesintisiz ve verimli bir şekilde geliştirilip değerlendirilmesini sağlamaktı (Baytal, 2007: 552-553).

Çok partili hayata geçiş Türkiye Cumhuriyeti'nde bir dönüm noktası olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Ocak 1946'da Celal Bayar'ın önderliğinde kurulan ve 1950'de iktidara gelmesinden sonra Adnan Menderes'in fiili önderliğini ele geçirdiği DP ana hatları bakımından liberal bir program öneriyor özellikle din özgürlüğü ile iktisadi özgürlük üstünde duruyordu. DP'nin başlangıçtaki liberalleşme vaadinden uzaklaşmaya başlamasından rahatsız olan bir grup üye 1955 yılında ayrılarak F. Lütfi Karaosmanoğlu'nun önderliğinde Hürriyet Partisi'ni kurdular (Tekin ve Okutan, 2011: 139). Hürriyet Partisi çoğulcu liberal-demokratik rejim hedefine bağlı görünüyor idiye de, zamanla bu parti de oportünizme kaydı ve Aralık 1958'de CHP'ye katıldı. Bu partinin düşünce tarihimiz bakımından önemli bir özelliği liberal bir grup aydının kurduğu Forum dergisine yakınlığıydı. Bu dergi Fethi Çelikbaş, Aydın Yalçın, Turan Güneş, Şerif Mardin gibi DP yönetiminden soğuyan akademisyenler tarafından kurulmuştu ve DP'ye liberal-entelektüel muhalefeti temsil ediyordu (Erdoğan, 2013: 34).

Liberalizmin benimsediği demokrasi modelinin temsili demokrasi olduğu göz önünde bulundurulursa çok partili yaşam sayesinde partiler-arası temsil dağılımı liberalizmle ilişkilendirilebilir. 14 Mayıs 1950 seçimi, siyasal iktidarın demokratik yöntemlerle değişebileceğinin ilk örneği olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi iktidarını devretmeden önce yürürlüğe soktuğu *gizli oy/açık sayım* ilkesini, *tek dereceli seçim* uygulamasını ve seçim esnasında *sandık başlarında temsilci* bulundurabilme düzenlemesi DP'ye yaramıştır.

DP iktidarı döneminde (1950-60) liberal hak ve özgürlükler bağlamında otoriter devlet döneminin izlerinden kurtulmak amacıyla;

- * 16 Haziran 1950'de Arapça Ezan Yasağı kaldırıldı.
- * 2 Ağustos 1951'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu liberalleştirilerek, yabancı sermaye girişine izin verme doğrultusunda ilk adım atıldı. İlerleyen yıllarda petrol arama konusunda da yabancılara ayrıcalıklar tanındı (Nohutçu, 2010: 722-723).

Cumhuriyet'in tepkiselliğine karşı 1950 hareketi, kendisine yeniden toplumla dini buluşturma misyonunu yüklemiştir. 14 Mayıs 1950'de seçimi kazanmış, 22 Mayıs'ta kabine kurmuş ve genel başkanını cumhurbaşkanı seçmiş olan bu yeni partinin yaptığı ilk büyük uygulama ezanın yeniden

Arapça okunabilmesi olmuştur. Aslında pek bilinmeyen nokta da şudur ki CHP, Şemsettin Günaltay aracılığıyla ezanın Arapça okunmasına karşı çıkmayacağını ilan etmiştir ve kanun CHP'lilerle DP'lilerin ortak oyuyla geçmiştir (Kahraman, 2009: 25). Bu uygulama ile aslında Cumhuriyet'in kendisini tanımlayabilmesi açısından zorunlu gördüğü bir 'öteki' olan İslam ile ilk barışçıl temas kurulmuştur diyebiliriz.

Ayrıca kuruluş amacına ters düşen uygulamalara da girişildiği görülmektedir. Bunlardan bazıları eleştirilere de konu olmuştur ve partiden bu doğrultuda ayrılmalar söz konusu olmuştur. Örneğin; DP muhalefette iken, rahatsız olduğu konulardan biri radyonun iktidar partisinin (CHP) tekelinde olması idi. Ancak bu geleneği DP, kendisi iktidar olduğunda da sürdürmüştür. Bununla birlikte CHP önderliğindeki muhalefetin sert tutumu ve DP'lilere tepeden bakan tavırları, hükümetin meşru kanallar dışına çıktığına inanılan muhalefete karşı hukuk dışına çıkma eğilimini teşvik eden faktörlerden birisi olmuştur. Demirel (2013: 528-529)'e göre 50'li yılların sert siyasi mücadeleleri içinde iktidarı koruma kaygısı içine düşen DP için, devletin ekonomik hayattaki ağırlığını azaltıcı önlemleri almak, partilerini devirmek için her türlü yola başvurduğuna inanılan muhalefeti yola getirmek için gerekli olan güçten kendi isteğiyle vazgeçmek olarak görülmüştür.

DP'nin kurulu ve muhalefet evresinde Adnan Menderes, otoriter Tek Parti rejiminin mirasına karşı liberal-demokratik belagat örnekleri vermiştir. Zaten Menderes'in siyasal söyleminin en çok üzerinde durulan özelliği, kuruluş dönemindeki 'doktriner' denebilecek liberal-demokratik tutumu ile iktidar dönemi arasındaki tutarsızlıktır (Bora, 2013: 486).

DP programında (1946: 19) "...hükümeti ve teşkilatını, halkın dışında ve üstünde bir varlık değil, sadece, halk tarafından amme vazife ve hizmetlerini görmek üzere kurulmuş bir idare cihazı saymak, esaslı prensibimizdir" diyerek araççı bir devlet telakkisine yakın olduğu izlenimini vermiştir. Ancak iktidara geldiği günden itibaren, CHP ve askeri-sivil bürokrasinin kendi iktidarını hazmedemediğini düşünen DP'liler için muhalefet, kendilerini yıpratmak için her yolu kullanan demokrasiyi benimseyememiş bir güç odağı hüviyetinde gözükcektir.

Aslında DP, geniş kesimlerin desteğiyle elde ettiği başarıyı sivil toplumu sistemi dönüştürmesi için bir araç olarak kullanamamış ve bu mekanizmaları inşa etmekten kaçınmıştır. DP'nin bu konudaki yavaşlığı ve ihmalkarlığı ile muhalefeti güç odağı görmesi nedeniyle gözlerine inen perde ne yazık ki merkezin iktidarı geri alma hırsı içinde yaptığı hamleye büsbütün kapı aralanmıştır. Nihayet aralanan kapı, beraberinde 27 Mayıs darbesini getirmiştir. Bu darbenin kırsal alanda değil kentsel planda destek ve kabul görmesi bu bakımdan üzerinde çok düşünülmesi gereken bir konudur (Kahraman, 2010: Giriş).

1908-1950 arası dönem kabaca incelendiğinde Kahraman'ın (2010: 188) ifade ettiği üzere siyasetin gerektirdiği ve içerdiği muhalefet olgusu bu dönemde söz konusu değildir. Siyaset ne

muhalefet olarak ne de kitlesellik olarak mevcuttur. Bütünüyle yukarıdan aşağıya bir model ve anlayışla örgütlenmiş, toplumun aydın öncülüğünde ve belli ilkeler doğrultusunda dönüştürülmesini öngören sistemik bir hareket söz konusudur. 1923'e kadar geçen dönemde ise siyasal yapının değişiminde ne çıkan herhangi bir irade görülmez. Bu irade nihayet 1923'te teşekkül eder ve ulus-devletin kurulması şeklinde belirir. Cumhuriyet'in ilanı ile egemenlik kavramı ortaya çıkar ve siyasal yapı boydan boya değişir.

2.4. "Liberal Siyasal Partilerin" Programlarında zgrlk Algısı

2.4.1. Demokrat Parti

DP, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, faşist yönetimlerin yıkılıp, demokratik yönetimlerin ortaya çıkmasıyla, Türkiye'nin dünyanın söz sahibi ülkeler arasına girme isteği ve Atatürk'ün gerçek anlamda kurmak istediği muasır medeniyetler seviyesine yükselmiş çok partili düzene geçmek amacıyla kurulmuş bir partidir (Teksoy, 2010: 185).

II. Dünya Savaşı'nın sonucunda Almanya'nın ve bir ideoloji olarak Nazizimin mağlubiyeti ve ABD ile SSCB'nin galibiyeti, demokrasinin uluslararası platformda ivme kazanmasına neden olmuştur. Söz konusu süreç, Türkiye'de de hemen yansımasını bulmuş, CHP'nin 1946 yılında yapılan Yedinci Büyük Kurultayı'nda nazizmin kırıntılarıyla bezeli Tek Parti rejiminin sonu ilan edilmiş ve demokrasi siyasal söylemde yerini almaya başlamıştır. Demokrat Parti'nin kurulduğu 1946 yılından iktidara yükseldiği 1950 yılına kadar CHP ile DP arasındaki siyasal iktidar mücadelesinde Demokrat Parti'nin siyasal söyleminin merkezi temasını demokrasi oluşturmaktadır (zelik, 2010: 164).

II. Dünya Savaşı'yla birlikte diktatörlüklerin yıkılması, başta ABD gibi demokrasiyle yönetilen ülkelere olan ilgiliyi arttırdı. Nitekim 7 Ocak 1946'da "Demokrat Parti (DP)" adında yeni bir siyasal örgüt kurularak bu talebe cevap verildi. Partinin ismini 1825'te Amerika'da kurulan liberal görüşlü Demokrat Parti'den alması tesadüf değildi. CHP iktidarı, konjnktre ayak uydurmak ve ekonomik destek bulmak gibi sebeplerle demokratik ülkelerle iyi ilişkiler kurarak hızlı bir reform hareketine girmişti. DP'nin muhalefet saflarında yer almaya başlamasıyla birlikte demokratik adımlar büyük ivme kazandı. İlk defa serbest seçimler yapılarak iktidar olan DP, iktidar olduktan bir süre sonra ise "demokrasi fatihi" olma sevdasından vazgeçerek iktidar olmanın verdiği gle, hak ve hürriyetlere cephe almaya başladı. Ekonominin kötüye gitmesi, değişim geçiren CHP'den gelen muhalefetin artması gibi sebeplerle DP'nin liberalist yaklaşımı gittikçe sertleşerek muhalefete tahammül edemez bir hal aldı. Böylece muhalefet yıllarında "demokrasi kahramanı" olarak görülen parti, demokrasi mücadelesindeki bu rolünü diğer muhalif partilere özellikle de CHP'ye kaptırmaya başladı (Özküçük, 2012: 95-96).

DP'nin kuruluşu itibariyle muhalefette istinad ettiği tezler, memleketimizde ilk defa ve süratle gerçekleşen siyasi hadiselerin amillerine nüfuz bakımından incelenmeye değer malzeme ve vesika mahiyetini haizdir. İlk kongre iktidar partisi karşısında daima kabaran muhalefet kütlesinin taleplerini muhtelif noktalarda toplayarak ikinci kongrede daha kuvvetli ve ısrarlı tezler öne sürülmüştür. Kongre, DP'yi milyonlarca vatandaşın maddi ve manevi bütün fedakarlıklara katlanarak vücuda getirdiği bir eser telaki etmekle, onun bütün millete intibak edecek derecede geniş bir bünyeye sahip olduğunu belirtmektedir (Tunaya, 1952: 649-650).

2.4.1.1. 1946 Parti Programı

DP'nin kuruluş programı öncelikle dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal durumu dikkate alınarak hazırlanmıştı. İç ve dış dinamiklerin etkisiyle kurulan DP bu parametrelere göre zamanın gereklerine uygun birbirini tamamlayan bir program niteliğindeydi. Genel olarak programın içeriği savaş sonrası dış koşulların etkisi ve tek parti döneminde içte yaşanan anti demokratik yönetim tarzı ile siyasi, sosyal ve iktisadi sıkıntıların giderilmesine yönelik bu alanlarda liberal değişim ve dönüşümü gerçekleştirmeye yönelik maddeleri içermekteydi (Afşar, 2019: 286).

DP Programı “Umumi Prensipler” başlıklı kısım yirmi beş maddeden oluşmaktadır. Burada partinin demokrasi anlayışından Atatürk ilkelerinin tanımlanmasına, seçim sistemi ve siyasi sisteme bakışına, dış politika ve iç politika anlayışları ile devletin teşkilat yapısına kadar geniş yelpazede yorumlanmaktadır.

Parti programının henüz daha ikinci maddesinde partinin demokrasi esaslarına en uygun devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu belirtilmiştir. Devamı maddesinde ise demokrasi tanımı şöyle tanımlanmaktadır: “Geniş ve ileri manasile demokrasi, bütün millet faaliyetlerine millî iradeyi ve halkın menfaatini hâkim kılmak, yurddaşın ferdi ve içtimai bütün hak ve hürriyetlerine sahip olmasını gerçekleştirmek, yurddaşlar arasında hukuk eşitliğini, menfaatlerde ahengi sağlamaktır.” (DP Programı, 1946: Umumi Prensibler).

Geniş bir özgürlük alanı vaad eden DP, sadece siyasi partilerden müteşekkil bir durumu istememektedir. Siyasi partiler yanında çiftçilerin, tüccarların, işçilerin, sanayicilerin, serbest meslek erbabının ve memurların dahi teşkilatlar, sendikalar, kooperatifler veyahut cemiyetler kurmasını teşvik etmektedir. Bu, CHP iktidarının tek parti-tek iktidar anlayışından monotonlaşan veyahut siyasi depolitizasyona maruz bırakılan ülke seçmenlerine sunulmuş altın bir tepsidir adeta. Bu durum Parti Programı'nın 7. maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir (DP Programı, 1946: 7):

Umumi hayatta her bakımdan muvazeneli ve ahenkli bir gelişmenin sağlanması için, yalnız siyasi partiler kurulmasını, yani, sadece siyasi sahada teşkilatlanmış olmayı kafi görmüyoruz; milletimizin iktisadi ve içtimai sahalarda da süratle teşkilatlanmasını ve daha şuurlu bir birliğin

tecellisi için, işçilerin, çiftçilerin, tüccar ve sanayicilerin, serbest meslek mensuplarının, memur ve muallimlerin, yüksek öğretim talebesinin mesleki içtimai ve iktisadi maksatlarla cemiyetler, kooperatifler ve sendikalar kurmalarını gerekli buluyoruz.

Bütün bu meslek ve tesanüt teşekküllerinin manevi şahsiyet olarak her türlü siyasi tesir ve maksatlar dışında kalmaları şartıyla, işçi sendikalarının grev hakkının tanınması fikrindeyiz.

Milli irade vurgusuna dikkat çekilen parti programında seçimlerde gizli oy esasının benimsenmesine vurgu yapılmaktadır. Siyasi partilerin eşit haklara sahip olmasına vurgu yaparak seçimlerin serbestliğini gölgede bırakacak hareketleri milli hakimiyete karşı işlenmiş bir suç olarak görmekteyiz:

“Milli iradenin tam tecellisi, seçimlerin her türlü müdahaleden uzak ve serbest olarak gizli rey ile yapılmasına ve siyasi partilerin eşit haklara sahip bulunmasına bağlıdır. Seçimlerin serbestliğini bozacak hareketleri, milli hakimiyete karşı işlenmiş bir suç addederiz.” (DP Programı, 1946: 9).

Din hürriyeti konusunda önceki dönemden kalma korkuları bertaraf edecek bir düşünce yapısıyla siyasi tarihimizde yer alan Demokrat Parti; çok partili rejimi, tek parti rejiminin hareketsizleştirdiği muhit ve sistem içinden kurtararak bütün unsurlarıyla geliştirmek ve eksikliklerini tamamlamak, iktidar-muhalefet mekanizmasının tabii işleyişini mümkün kılmak gibi büyük ve ağır bir vazifenin gerçekleştirilmesi görevini de üstlenmiştir (Tunaya, 1952: 662). Nitekim bu hususa ilişkin parti programında şu şekilde bahsedilmektedir (DP Programı, 1946: 14):

“Partimiz layikliği Devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve layikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.”

7 Ocak 1946'da kurulan DP, başlangıçta CHP'nin prensipleri olan "altı ok"a bağlılığını açıkça ortaya koyduğu gibi, devletin ekonomik politikası olan devletçiliği de serbest girişimciliğe daha çok olanak tanıyacak bir anlamda yorumlamaktaydı. Parti programında bu konudaki anlayış şu şekilde belirtilmekteydi (DP Programı, 1946: 17):

Devletçiliği, iktisadî alanda uzun zamandanberi devam eden boşluğu biran evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurddaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için, devletin, gerek doğrudan doğruya iktisadî faaliyetlere girişmesi, gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yollarile hususî teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve sür'atle gelişmesinde vazife alması, manasında anlıyoruz. Özel teşebbüs ve sermaye faaliyeti ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleriyle genel menfaatin telifi ve korunması

zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz iktisadî şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.

DP bir bakıma devletçiliği özel teşebbüslere uygun zemini sağlayacak araç olarak görmektedir. Hususi teşebbüs ve sermayenin gelişmesi için devletin uygun zemini sağlaması ve doğrudan iktisadi faaliyetlere girişmesi DP'nin liberal esaslı ekonomik yapısını oluşturmak için -T. Paine'nin ifadesiyle- “Gerekli bir şeytandır.”

Parti Programı; Adalet, Milli Eğitim, Sanayi, Ticaret, Tarım, Orman, Maliye, Bayındırlık, Ulaştırma ve Umumi Sağlık İşleri olarak on başlıkta devam etmektedir.

Sanayi İşleri başlıklı kısımda liberal esaslara dayalı ekonomik düzen için gerekli olan hür teşebbüs anlayışına vurgu yapılarak şöyle denilmektedir: “İktisadî hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için hususî teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni yeni iş sahaları sağlanmalıdır.” (DP Programı, 1946: 43).

DP'nin liberalizm anlayışı, sadece özel sektöre yer verilmesi anlamında değil; devlet sektörünün de ekonomide yer almasını kaçınılmaz görüyordu. II. Dünya Savaşı sonrası dışa açılan dünya ile paralel bir yandan geleneksel tarım ekonomisinin devam ettirilmesi için devlet tarafından destek verileceği vurgulanırken diğer yandan da özellikle sanayi kuruluşlarında özel sektörün de yer alacağından söz ediliyordu.

Madde 44'te özel teşebbüs ve sermayenin istikrar ve güvenle çalışması bakımından devletin iktisadi faaliyetlerin sınırını kesin olarak çizmesi gerektiğini belirterek şu hususlara değinilmektedir (DP Programı, 1946: 44):

Devletin ele alacağı işlerin uzun vadeli umumî bir plâna bağlamak suretile önceden herkesçe bilinmesi imkânının temini,

Devletin iktisadî hayatı tanzim yolunda alacağı tedbirler ile, Gümrük, Tekel ve para politikası gibi iktisadî hayatla sıkı sıkıya ilgili konularda takip edilecek ana istikametlerin, yine herkesçe bilinmek üzere, önceden tayin ve ifadesini, lüzumlu görmekteyiz.

Madde 45'te ekonomik düzende devletin sınırlarını belirleyen DP, liberal ekonomik esaslarda belirtilen piyasaya gölge etmeme anlamında devlete mahfuz bir alan belirleme, yalnızca adalet, güvenlik ve milli savunma gibi piyasa tarafından getirisinin götürüsünden az olacağı işlerde devleti “piyasa jokeri” görme anlayışını destekler şekilde şu ifadeleri parti programına koymuştur (DP Programı, 1946: 45):

Devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadî teşebbüsler şu mahiyette olmalıdır.

Özel teşebbüs ve sermayenin yetip erişemeyeceği, yahut yeter ve yakın kâr görmediği için girişemeyeceği, fakat, bütün ekonomik faaliyetlere müessir olacak ve memleket müdafaasını sağlayacak mahiyetteki teşebbüslere girişmek; bilhassa ana sanayii ve büyük enerji santrallerini kurmak, bugün olduğu gibi demiryolu, liman, su işleri yapmak; büyük taşıt vasıtaları inşa etmek ve işletmek.

Milletin, gelecek nesillere de şâmil, daimî, menfâatleri bakımından devlet elinde bulunması daha faydalı olan büyük Maden ve Orman işlenmeleri kurmak.

Devlet, girişeceği iktisadî işlerde, kazanç maksadından ziyade, benzeri özel işletmeleri sarsmamak kaydile millî ekonominin gelişmesi ve halk ihtiyarlarının karşılanması gayeleri ile hareket eder.

Devlet işletmeleriyle benzerleri özel işletmeler hiçbir surette birbirinden farklı muamele ve şartlar altında bulundurulmamalıdır.

A. Smith iktisadî, bir piyasa, daha doğrusu birbiriyle bağlantı halindeki piyasa dizileri olarak görüyordu. Smith, piyasanın, özgür bireylerin kararları ve isteklerine göre işlediğine inanıyordu.

Piyasa, kendi kendini düzenleyen bir mekanizmadır. Dışarıdan yönlendirmeye ihtiyacı yoktur. Piyasaya devlet müdahalesi olmamalıdır; çünkü piyasa A. Smith'in "görünmez el" olarak işaret ettiği mekanizmaca işletilir. Kendi kendini düzenleyen piyasa fikri A. Smith'de şöyle ifadesini bulur: "Akşam yemeği yeme umudumuz kasabın, fırıncının veya bira üreticisinin cömertliğinin sonucu değil, bu kişilerin kendi çıkarlarını gözetmedeki hassasiyetlerinin bir sonucudur." (Heywood, 2011: 65).

Liberal ekonomik düzenin tekelleşmeye karşı duruşunu ifade edecek şekilde devletçilik politikasının devlete yüklediği türlü ekonomik vazifelerin layıkıyla başarılabilmesini, iktisadi idare cihazının iktisadi ve ticari zihniyet ve esaslara göre işlemesine bağlı olduğu vurgusu yine parti programında yer verilen hususlardandır.

DP Programı'nın "Ticaret İşleri" başlıklı kısmında da ise düzgün işleyen piyasa ekonomisinin esaslarına değinilmektedir. Madde 53'te şu hususa vurgu yapılmaktadır: "Piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması şarttır. Kat'î zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır. Bu alanda devlete düşen en önemli vazife, rekabetin ortadan kalkmasını veya daralmasını önlemeğe çalışmak olmalıdır." (DP Programı, 1946: 53).

Parti programında yer alan düşünceler H. Bülent Kahraman (2010: 266) tarafından içi boş ifadeler olarak görülmüş olup DP'nin liberalizm ile bağdaşmadığı noktanın kurumsallaşma yönündeki eksikler olduğunu ve bunun olmadığı bir ortamda siyasal iktidarın dilediği ölçüde otoriterleşeceğine vurgu yapmaktadır. Liberalizmin sadece olabildiği kadarıyla ekonomik alanda sınırlı kaldığına ve asla siyasallaşmadığına vurgu yaparak bir önceki dönemle neredeyse hiçbir farklılığı bulunmayan bir milliyetçi-devlet söyleminin devam ettiğini belirtmektedir.

...1946 sonrasında etkili olmaya başlayan yeni siyasal hareket kamusalın karşısına sivil ve siyasal olanı yerleştirmiştir, fakat bunu ikinci aşamada kurumsallaştırmayı başaramamıştır. Gerek anayasada gerekse diğer düzenleyici kanunlarda DP, 1950-1960 arasında, daha ileri düzeyde bir demokrasiyi öngören, liberalizmi siyasal kuruma dönüştüren bir yaklaşım içinde değildir. Tam tersine, liberal demokrasinin zorunlu saydığı uygulamalar bütünüyle devre dışıdır. Bu bakımdan DP iktidarı dönemi belli bir tarihten sonra farklı beklenti içinde olan burjuvaziyi büsbütün tatmin edemez olmuştur. Bunun sebebi açıktır. Göreli liberal ortamda güçlenen ve sermaye biriktirmeye başlayan, özel mülkiyet çerçevesi içinde ayrıca güç kazanan burjuvazi, içgüdüsel de olsa, Batı'daki liberalizm tarihine koşut biçimde ek güvenceler beklemektedir. Bunun olmadığı bir ortamda siyasal iktidarın dilediği ölçülerde otoriterleşeceğinin farkındadır.

1950 seçimlerini mutlak bir üstünlükle DP kazanmıştır. Muhalefet yıllarında CHP hükümetine sert eleştiriler yöneltmek 'devri sabık yaratmayacağız' sloganıyla demokrasi savunuculuğuna soyunan DP, iktidara geldikten sonra, demokrasinin ve bu bağlamda savunduğu hak ve hürriyetlerin sınırlarını çizmeye başlamıştır. Örneğin hemen ilk hükümet programlarında, sol hareketi ve özellikle komünizmi bir fikir hürriyeti olarak telakki etmediğini belirtilerek, hükümetin temel amaçlarından birinin de millete mal olmuş inkılapların korunması olduğunu vurgulamıştır (Özçelik, 2010: 175).

2.4.1.2. 1952 Parti Programı

14 Mayıs 1950 genel seçimleri ile iktidarı devralan DP'nin 15.10.1951 tarihli üçüncü büyük kongresinde kabul edilen ve 1952 yılında yürürlüğe giren tüzük ve programı incelendiğinde iktidarı devralan bir partinin kuruluş felsefesine uygun olarak hareket ettiği ve temel hak ve hürriyetlere ilişkin halktan talep gören isteklerin yinlendiği görülmektedir.

14 Mayıs 1950 genel seçimleri ülke tarihinin ilk demokratik seçimi olarak tarihe geçti. Sebebi ise seçimlerden üç ay önce seçim kanununda yapılan değişiklikler oldu. Bu seçim kanunu, tek dereceli, eşit ve gizli oy, açık tasnif ve her ilin bir seçim çevresi kabul edildiği liste usulü çoğunluk sistemi (çok oy alanın seçilmesi) ilkelerine dayalı, yargının denetim ve yönetiminde bir seçim sistemi getirmekteydi. Bu seçim kanununa göre 22 yaşını bitiren her Türk vatandaşı seçme, 30 yaşını bitiren her Türk vatandaşı da seçilme hakkına sahipti (https://tr.wikipedia.org/wiki/1950_Türkiye_genel_seçimleri).

Parti programı incelendiğinde iktidara gelmeden hazırlanan kuruluş programına ve tüzüğüne paralel hak ve hürriyetlere vurgu yapıldığı görülmektedir. Özellikle CHP yönetiminde laiklik ilkesinin toplumdan dini izole edecek şekilde uygulanması halkta tepkilere neden olmuştur. Her ne kadar 1950 seçimlerine az bir zaman kala CHP'nin din düşmanı bir parti olduğu görüşünü yaymaya

alışan muhalefete karşı imam hatip okulları (İstanbul İmam Hatip Lisesi), ilahiyat fakóltesi (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi), tekke ve türbeler açılarak karşılık verilip ilkokullara din dersi koyulsa da bu uygulamalar halkta samimiyetsiz bir seçim yatırımı olarak görölmüştür.

Bu yüzdendir ki iktidara gelindiğinde DP'nin ilk somut uygulamasının Arapça Ezan Yasağı'nı kaldırmak olduğu görölmektedir. Laiklik ilkesinin din aleyhtarlığı şeklinde anlaşılmasının reddini: "Partimiz laikliği devletin siyasette, dinle hiçbir ilgisi bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar ve laikliği din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış tefsirini reddeder; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır." (DP Programı, 1952: 14). şeklinde ifade etmiştir.

"Devletçiliği, iktisadi alanda uzun zamandanberi devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurtdaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için" ifadesiyle başlayan 17. maddesi ile "Bizim devletçiliğimiz, iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur." şeklinde tamamlanan son cümlesi arasında devletin gerek doğrudan doğruya iktisadi faaliyetlere girişmesi gerekse teşvik ve yardım yolları ile piyasaya müdahalesinden bahsedilmektedir. Kuruluş felsefesine aykırı olarak karma ekonomi modelini andıran ifade değişikliklerinin II. Dünya Savaşı'ndan çıkılan ortamdan kaynaklandığı ileri sürülebilir.

Sanayi işleri başlıklı maddede de vurgulandığı üzere (DP Programı, 1952: 43):

İktisadi hayatta özel teşebbüs ve sermayenin faaliyeti esastır. Onun için, hususi teşebbüs ve sermayeye serbestlik ve güvenle çalışmak şartları ve yeni iş sahaları sağlanmalıdır. Faaliyet sahaları iyice hudutlanmak şartıyla özel teşebbüslerle devlet teşebbüslerinin, yek diğerine engel olmadan ve karşılıklı yardım suretiyle birbirini tamamlayıcı bir ahenk içinde çalışmalarının hem mümkün ve hem de faydalı olacağına inanıyoruz.

ifadelerine yer verilmiştir.

Parti programının 45. madde ile devamı maddesinde devletin doğrudan doğruya girişeceği iktisadi işleri sıralayarak liberal ekonominin çizdiği tabloyu resmettiği görölmektedir. Devlet, iktisadi faaliyetleri düzenleme yolunda alacağı tedbirlerde iktisadi hürriyetleri ortadan kaldıran fiili inhisarları, milli emek ve sermayenin israfını, umumi menfaate ve içtimai adalete aykırı istismarları önlemek gayesinde bulunmalıdır.

Aynı şekilde 53. maddede: "Piyasalarda emniyet ve istikrarın sağlanması şarttır. Kat'i zaruret olmadıkça piyasalara karışılmamalıdır. Bu alanda devlete düşen en önemli vazife, rekabetin ortadan kalkmasını veya daralmasını önlemeğe çalışmak olmalıdır." şeklinde ifadeye yer verilerek

piyasada özgür bir ortamı sağlayabilmek için devletin piyasaya karışmamasının şart koşulduğu görülmüştür.

2.4.2. Adalet Partisi

Adalet Partisi (AP), 1961-1980 yılları arasında yaşamını sürdürmüş merkez sağ ve liberal görüşlü Türk siyasi partisidir. Siyasi yelpazede merkez sağda bulunan AP; piyasa ekonomisini benimsemiş, kalkınmacılığı ve büyümeyi hedef almıştı. Toplumsal ilişkilerde dinsel öge ve yapıları kollamakla birlikte temelde laik bir partiydi. Muhafazakar ve liberal çevrelerin merkezine oturabilmişti. Ancak bu 1970'teki bölünmeyle son buldu ve İslamcı ve liberal kanat partiden koptu. Liberal kanat kendisini DP'de bulurken İslamcı kanat Milli Nizam Partisi(MNP)'nde vücut buldu. Buna rağmen Adalet Partisi'nin hem kırsalda hem de kentsel alanlarda etkinliğini sürdürdüğü görülmüştür. Parti, 27 Mayıs'ı izleyen günlerde orduda yapılan tasfiye sırasında emekli edilen Genelkurmay Eski Başkanı Ragıp Gümüşpala başkanlığında kuruldu. Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından siyasi partilerin "demokrat" adını kullanması yasaklandığından, partiye Adalet Partisi adı verildi (Adalet Partisi (t.y.), [https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi_\(1961-1981\)\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi_(1961-1981)))).

Liberal kanadın DP'ye getirdiği eleştirinin bir benzerini AP'ye de getirdiği görülmüştür. Parti programlarında, seçim beyannamelerinde ve ekonomi politikalarında özel teşebbüs ve piyasa mekanizması öne çıkarılmasına rağmen çoğu liberalin hazmetmekte zorlanacağı bir seviyede devlet müdahaleciliği benimsenmiştir. Temel hak ve hürriyetlere yaklaşım açısından ise AP'nin DP'ye nazaran nispi olarak özgürlükçü bir yaklaşıma sahip olduğu söylenebilir. DP'nin öğrenciler ve üniversitelere karşı izlediği sert tutumun 27 Mayısçılar tarafından koz olarak kullanıldığını düşünen AP'liler benzeri bir senaryo ile karşı karşıya kalmamak için toleranslı bir politikanın uygun olacağını düşünmüşlerdir (Batur, 1985'ten aktaran: Demirel, 2013: 552).

AP, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında kapatılan DP'nin tabanını temsil etme iddiasında olan muhafazakar-liberal demokrat kesimin Adnan Menderes'in idamı sonrası karşı cephede toplandığı bir parti olarak 11 Şubat 1961 tarihinde siyaset sahnesinde yerini aldı. Daha sonraları özellikle 1970'li yıllara gelindiğinde komünizme karşı sergilediği duruş nedeniyle milliyetçi kesimi de kendisine eklemledi.

1960'lı yıllar sadece Türkiye'de değil, Batı Avrupa'da da yeni bir siyasal dalganın ortaya çıktığı yıllardır. Kırılma, 1961 yılında yapılan seçimlerden sonra MBK'nın iktidarı sivillere terk etmesiyle birlikte başlamıştır. MBK üyeleri parti temsilcilerine imzalattığı mutabakat ile güdümlü demokrasi uygulanacağını mesajını vermiştir.

AP, kurulduğu yıl içerisinde 61 ilde teşkilatını tamamlayıp 15 Ekim 1961 seçimlerine katıldı ve %34,8 oy toplayarak 450 üyeli TBMM'de 158 milletvekilliği, 150 üyeli Cumhuriyet

Senatosu'nda ise 70 senatörlük aldı. Seçim sonuçları neticesinde, birinci parti olarak çıkan CHP'nin genel başkanı İsmet İnönü liderliğinde Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti olan CHP-AP koalisyonu kuruldu (Adalet Partisi (t.y.), https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi_ (1961-1981)).

AP, DP'nin mirasçısı olduğunu her zaman vurguladı, hatta ilk seçimlerde eski DP'lileri partiye aday gösterdi. Muhafazakar bir partiydi, sağa kaymış, aşırı akımları desteklediği için liberallerce eleştirilmiş ve ikiye bölünmüştü. Partiye önceleri oy veren tarikat ve tekkeler sonradan Milli Selamet Partisi'ne yönelmişti.

AP'nin liberal değerler karşısında komünizme dair tavrı sert olmuştur. Süleyman Demirel, “solcuların milliyetçi olamayacağını”, “Türkiye’deki anlamıyla solculuğun komünizmin önünü açmaktan başka bir işe yaramadığını” belirtirken, milliyetçilik ile komünizm karşıtlığı arasındaki bağlantıyı güçlendirmeye gayret gösteriyordu. Özellikle sol içerikli herhangi bir fikri dile getirenleri “ortanın solu Moskova yolu” sloganında da gözlemlendiği gibi komünistlikle itham etmekten de kaçınmamıştır. Sol ve komünizm karşıtlığı, partinin tasvip etmediği fikirlere komünist damgası vurarak dışlamasını kolaylaştırmıştır. AP’li İçişleri Bakanı Faruk Sükan’ın “bilimsel sosyalistlerin nefes alışlarını bile biliyoruz” sözü bu teyakkuz halini ifade eden en iyi örneklerden biridir. 27 Mayıs’çı cephenin gücünün oldukça azaldığı 1970li yıllara gelindiğinde yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere AP kendisini daha farklı bir biçimde konumlandırarak Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve onun dayandığı hür teşebbüsçü düzeni komünizme karşı koruma fonksiyonunu ön plana çıkarmıştır (Demirel, 2013: 548-556).

Demirel (2013: 580)’in de ifade ettiği üzere AP, askeri darbeye iktidardan uzaklaştırılan kitlenin siyasete katılma talebini dile getiren bir hareket hüviyetinden, orduyla sola karşı ittifak olasılıkları yaratmaya çalışan komünizme karşı milliyetçiliği öne çıkaran bir hareket hüviyetine bürünmüştür. AP, tasvip etmediği her türlü fikir ve davranışı komünist olma veya komünizme yol açma suçlamasıyla bastırmaya çalışmıştır.

AP, ekonomik alanda devlete önemli görevler atfetmiştir, çünkü devletin itici gücü olmadan ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesinin güç olduğuna inanılmıştır. Devletin stratejik sektörlerde kamu işletmeciliği yapması öngörülmekte, özel sektörü teşvik etmesi istenilmektedir. Ekonomik kalkınmayı siyasetin merkezine koyan bir çizginin, kalkınmayı hızlandırmak için devlete aktif roller biçmeyen bir siyaset anlayışını benimsemesi partinin kuruluş programına da uygun olmazdı. Nitekim II. Dünya Savaşı sonrası belli başlı ülkelerin uygulamalarına bakıldığında benzer uygulamalara gidildiği görülecektir. Bu doğrultuda AP, benimsemiş olduğu karma ekonomik yaklaşımına paralel olarak planlama konusunda Demirel, hükümet programında, planı, “iktisat politikasına devlet müdahalesini ve kontrolünü artıran bir vasıta değil fakat kalkınma potansiyelimizi ilmi metotlarla tam olarak değerlendirmede zaruri bir yol telakki eden” bir

yaklaşımı benimsediklerini vurgulamıştır (Sanal, 2000'den aktaran Demirel, 2013: 571). Partinin 1965 seçim beyannamesinde de (AP, 1965: 19):

Planı, halkın benimseyeceği, seveceği, gönüllü olarak iş birliği arzusu duyacağı bir milli vesika olarak kabul ediyor, plan hedeflerinin halka, işçiye, müteşebbise, idareciye geleceğin imkanlarını ve icraatını bugünden haber veren bir faaliyet muhtırası olarak mütalaa ediyoruz. Planın bir karamsarlık ve ümitsizlik vesilesi değil, bir şevk ve heyecan kaynağı olmasını arzu ediyoruz.

şeklinde ifadelere yer verilmiştir.

Merkez-sağ taban için özgürlük denilince ilk anda akla gelen siyasal iktidarı belirlemek için oy verme olarak anlaşılan siyasete katılma özgürlüğü ile birlikte din ve ibadet özgürlüğü olmuştur. 1960lı yılların ilk yarısında, AP cumhuriyetçi modernleşme projesinin laiklik ayağının geleneksel değerleri zayıflatığı görüşünü ifade ederek darbeden beş yıl sonra tek başına iktidar olmuştur. Bu sonuç, var olduğu kadarıyla tabanın özgürlük taleplerini tatmin etmiş gözükmektedir (Demirel, 2013: 580).

2.4.2.1. 1961 Parti Programı

AP'nin 1961 tarihli programı (AP, 1961: 3) “Devlet, Millet'in kendi işlerini gördürmek üzere vücuda getirdiği teşkilâtta ibarettir. Bu itibarla Devlet ile Milleti birbirinden ayıran her türlü görüşü reddederiz. Millet'in Devlet idaresiyle kaynaşması ve idareye sürekli olarak iştirak etmesi esastır.” şeklinde milliyetçi söylemle bir giriş yaparken bu söylemin liberal esaslarda devlete ayrılan alanla kıyaslanamayacağı aşıkardır.

Parti programı incelendiğinde (AP, 1961: 5) çalışma özgürlüğüne ilişkin: “Çalışma sahasının Vatandaşlara en geniş ölçüde pürüzsüz olarak açık tutulması ve iş hürriyetinin mutlak surette sağlanması lâzımdır. Devletçilik şahsi teşebbüsün bittiği yerde başlar. Ancak zaruret hallerinde tatbik edilir. İktisadî kalkınmamız için yabancı sermayenin teşvikine taraftarız.” şeklinde ifadelere yer verilmiştir. Yine hak ve özgürlüklere vurgu yapma anlamında maddelerin başlık numaralarıyla şu hükümlere yer verildiği görülmektedir:

Küçük mülk, küçük sermaye ve imâr hayatı ve faaliyetleri aslında tamamen Millete ait olup, Millî yolların, limanların, münakale ve enerji ve sulama santrallerinin ve şebekelerinin kurulması gibi işlerde Devlet ve mahalli bölgeler birinci derecede vazifelidirler. Partimiz, Hükümet tüccarlığı ve sanayiciliğine muarızdır.

Lâikliği, Din aleyhtarlığı şeklinde anlamıyoruz. Devletin Lâik olması, vatandaşların dinleri ile alâkalarını kesmeleri demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve mezhebin ibadet şekillerini icrada serbestir.

Millî iradeye dayanmayan her türlü sultayı reddederiz.

Anayasa teminatı ile, Anayasa Mahkemesi ve hür ve müstakil mahkemelerin vücudunu ve her türlü tesirden azade, Anayasa teminatına sahip istikballerinden emin hâkimlik müessesesini kurmak ve halka ve adalete hizmet etmek düşüncesindeyiz. Adaletin tecellisinde büyük hizmet ve vazife almış bulunan Avukatlarımızın da meslek ve refah seviyelerini yükseltmek için Avukatlık Kanununun ve vekâlet ücreti mevzuatı ile, yardımlaşma esaslarını yeniden gözden geçirmeyi lüzumlu görmekteyiz.

İşçi mevzuunda işçilerimize grev haklarının tanınmasını, kollektif iş aktinin teminini, işsizlik sigortasının ihdasını, sendika muhtariyetinin Anayasa teminatı altına alınmasını lüzumlu görmekteyiz.

İdarî ademi merkezîyetin samimi şekilde tatbikini, mahallî idare fikrinin takviyesini cemiyetimizde nâzım rol oynayan müesseselerin muhtar hale getirilmesini, Demokrasinin teminatı olarak kabul ediyoruz.

Parti, kadınlara bütün sahalarda erkeklerin haiz oldukları hakları tanıy ve onların bilhassa aile yuvalarında ve sosyal hayattaki vazifelerini kolaylaştırmak, yetişip yükselmelerini ve bu suretle yeni nesillerin daha iyi yetiştirilmelerini temin için kendilerine her türlü yardımı yapmak lüzumunu milletin istikbali bakımından hayatî görür.

Millet murakabesini en tesirli şekilde tamamlayıp kuvvetlendirecek olan basın ve yayın hürriyetini gerçek demokrasilerdeki serbestlik seviyesine çıkarmak, basını, radyoyu ve her türlü yayın vasıtalarını, hükümeti elinde bulunduran partinin kendi politikasına alet olmaktan korumak istiyoruz.

2.4.2.2. 1961 Seçim Beyannamesi

Beyanname'nin başlangıç paragrafında: “Adalet Partisi'nin başlıca gayesi, çağdaş Batı medeniyeti hukukuna, Demokratik rejime ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde ifadesini bulan zihniyete uygun bir Türk cemiyet düzenini ve Hukuk Devletinin gereği gibi kurulması, işlemesi ve gelişmesini sağlamaktır.” ifadesine yer verilmiştir.

Hukuk ve Kanun Anlayışımız başlıklı kısımda şöyle ifade edilmektedir:

Adalet Partisi; ‘Hakimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir’ düsturuna kayıtsız ve şartsız olarak bağlı kalacaktır. Adalet Partisi; Demokratik rejimin ilkel şartlarını teşkil eden vatandaş hak, hukuk, hürriyet ve eşitliğini; mülkiyet hak ve tasarrufunu prensip ve umdesi sayan, içtimâî güvenliği politikasının esası kabul eden, hukuka bağlı bir Devlet anlayışına inanan, her türlü aşırı sol ve aşırı sağ ideolojilerden, tek parti zihniyetinden ve totaliter cereyanlardan milletimizi korumağa, istikrarlı bir yaşayışın, insan haklarına riayetkar bir Devlet nizamının kurulması ve devam etmesi uğrunda programını tatbik etmeğe azimli bir siyasî partidir.

1961 Genel Seçimleri idam kararlarından hemen hemen bir ay sonra 15 Ekim tarihinde yapıldı. AP'nin %34.8'lik oy oranının elde etmesi askeri yönetimle özdeşleşen CHP'ye karşı halkın hak ve hukuk dersi verdiğini göstermektedir. Hafızalarda Adnan Menderes'in idamı unutulmamış, darbe ve askerlerin DP'lilere yönelik sergilediği katı tutum ve davranışlar halk nazarında bir mağduriyet psikolojisine yol açmıştı. Sonuçların Menderes'in bir zaferi ve 27 Mayıs rejimine yönelik bir tepkiyi ifade ettiğini gören AP'liler bunu işleyerek 1965 Genel Seçimleri'ne tek parti iktidarı parolası ile hazırlandılar (Demir, 2020: 119).

2.4.2.3. 1966 Parti Programı

Programın “Temel Görüşlerimiz” başlıklı kısmı madde numaraları ile incelendiğinde:

Adalet Partisi, Türk Milletini, millî tarih şuurı içinde, Batı Medeniyeti seviyesine çıkarmayı, ideallerinin temeli yapmış bir siyasî teşekküldür. Adalet Partisi, Türk Milletini, geri kalmışlıktan, sefaletten ve siyasî vesayetten kurtarmak, Hür Dünyanın demokratik, ileri ve müreffeh hür bir üyesi haline getirmek için çalışır.

Batılı anlamda demokratik düzeni, insan şeref ve haysiyetine yaraşır; vatandaşın düşünce, hareket ve vicdan hürriyetine saygılı; beşerî refah ve saadeti en tesirli şekilde gerçekleştiren; faziletkâr, en ileri ve mükemmel bir cemiyet düzeni olarak kabul ediyoruz. Medenî bir toplum olabilmenin ilk şartını, hür bir siyasî nizam içinde yaşamak saadetine ermede görüyoruz. Ferdi ve vatandaş, siyasî vesayet altına almak isteyen; insan haysiyetini rencide eden; insan hâk ve hürriyetlerini hiçe sayan; insanı, devletin ve siyasî otoritenin bir âlet ve vasıtası olarak görmek isteyen her türlü totaliter düşünce ve eğilimin karşısındayız.

Batılı anlamda hür ve demokratik cemiyet nizâmının ayrılmaz parçası olarak, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ifadesini bulan ferd haklarının ve temel hürriyetlerin gerçekleşmesi, korunması için devamlı bir şekilde gayret ve çaba gösterilmesi, uyanık bulunulması gerektiğine kanıyız. Batı demokrasi âleminin müşterek gayesini teşkil eden, vatandaşa ve ferde hukuk güveni sağlayan hukuka bağlı devlet düzeninin, kurulması ve tekemmül etmesi için, maddî ve manevî bütün varlığımızla çalışacağız.

Cemiyetin nüvesini teşkil eden aile müessesesine ve mülkiyet haklarına saygı gösteren; insanın yaratıcı kabiliyetlerine yeni ufuklar açan; ferdî imkânları, gönüllü ve ihtiyarî gayretlerle geliştiren; şahsî teşebbüse ilerleme yollarını açık tutan; batılı demokratik düzenin temel müesseselerini teminat altında bulundurmak amacımızdır. Hizmet ve idarî ademî merkeziyet müesseselerinin, meslek ve fikir derneklerinin, çok taraflı bir siyasî düzen olan demokratik hayat tarzının vazgeçilmez parçaları olduklarına kanıyız.

Aile, miras ve özel mülkiyet düzenine dayanan siyasî, içtimaî ve iktisadî rejimin, her alanda hürriyet idealini gerçekleştirmede, millî kabiliyet ve gayreti seferber ederek, halkın refah ve saadeti artırmada en tesirli ve mükemmel bir sistem olduğuna inanıyoruz. Aynı zamanda bu düzenin cemiyet ahengini ve muvazenesini korumaya müsait; içtimaî kutuplaşmaları ortadan kaldırmaya yarayan bir nizâm olduğuna kanıyız. Cemiyette aşırı servet ve gelir farklarının

meydana çıkmasıyla belirecek kutuplaşmaları, hür iktisat düzenini ortadan kaldırmadan, demokratik müesseseleri zedelemeyen, devleti ve siyasî otoriteyi, vatandaş hayatına keyfi müdahalelerde bulunacak, müstebit ve otoriter bir teşkilât haline getirmeden önleyecek müterakki vergiler, sosyal sigortalar ve güvenlik tedbirleri, hür sendikacılık, toplu sözleşme ve grev hakkı, geniş kamu hizmetleri gibi demokratik metod ve müesseselerin mevcut olduğuna inanıyoruz. Bu inançla, sosyal denge ile sosyal güvenliği sağlayacak bu müesseselerin geliştirilmesini zaruri buluyoruz.

Yaşama ve çalışma hürriyetini, düşünce, vicdan, söz, yazı, toplanma ve seyahat hürriyetlerini teminat altına alan; vatandaşlara farklı muamele yapmayan; Türk Milletinin her ferdine kabiliyetini tam bir şekilde geliştirmesi için eşit imkânlar veren; eğitim ve öğretim müesseselerinden, içtimaî hizmetlerden ve sosyal güvenlik haklarından bütün vatandaşların faydalanmasını sağlayan, vatandaş mutluluğa ulaştıran «REFAH DEVLETİ»ni kurmak samimî arzumuzdur.

İrk, kültür, din, mezhep ve mahallî gelenek farkları doğuran akımlara karşı durmayı; memleketin Batı medeniyetine bir an evvel kavuşabilmesi için geçirmeye mecbur olduğu içtimaî, kültürel ve fikrî inkişafı önleyecek, ilim fikir ve vicdan hürriyeti alanındaki gelişmeler için şart olan müsamaha ve hoş görürlüğü baltalayacak taassup ve hurafelerden, halkımızı masun tutmayı millî bir vecibe saymaklayız.

Lâikliği, din aleyhtarlığı, dine saygısızlık veya dinsizlik şeklinde anlamıyoruz. Devletin lâik olması, vatandaşların dinleri ile alâkalarını kesmeleri demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve ibâdet şekillerini icrada serbest olmalıdır.

Ana prensiplerini genel olarak yukarda ifade ettiğimiz hür cemiyet düzeni ideâlimizin tabîî bir parçası olarak, basın hürriyetini, radyo ve televizyonun tarafsız bir şekilde idaresini, fikir ve akademik hürriyetleri, toplanma ve dernek kurmak hürriyetlerini, tarafsız mahkemeler ve hâkim teminatını, siyasî partilerin eşit yarışma ve mücadele imkânlarından faydalanmasını, seçim sisteminin hem memleket içindeki siyasî akımları ve kanaatları aksettiren, hem de tesirli ve istikrarlı bir devlet idaresini mümkün kılan bir nitelikte olmasını gerçekleştirmek amacındayız.

ifadelerine yer verilmiştir.

“İktisadi Düzen ve Kalkınma Politikası” başlıklı kısım madde numaraları ile incelendiğinde;

Demokratik düzenin ayrılmaz bir parçası olan hür iktisat düzeni ve özel teşebbüs sistemine olan inancımız, bu sistemin yalnız hürriyet alanında değil, toplum refahı ve iktisadî kalkınma bahsinde de en başarılı ve müessir bir sistem olmasından ileri gelmektedir. Vatandaşın hürriyet ihtiyacını ikinci plâna atarak, iktisadî kalkınma hedefi için onu devletin elinde bir iptidâî malzeme gibi kullanma yolunu teklif eden totaliter görüşleri reddediyoruz. Hürriyetsiz bir toplumun, devamlı, istikrarlı ve yüksek seviyeli bir istihlal imkânına kavuşabileceğine inanmıyoruz. İktisadî refah ve verimin, ancak ferdî kabiliyet ve gayreti değerlendiren, onu teşvik eden, hür bir iktisat düzeninde gerçekleştirilebileceğine ve süreli bir şekilde devam ettirilebileceğine kaniyiz.

İktisadî bünyemizi modernleştirerek, piyasa ekonomisinin tesirli ve verimli bir şekilde çalışabilmesi için gereken şartları hazırlıyarak, fertlerin ve vatandaşlarımızın kazanma, çalışma, servet ve mülk edinme arzularına geniş imkânlar açarak, millî gelirimizdeki artışı sür'atlendirebileceğimize, fert başına düşen geliri artırabileceğimize inanıyoruz.

Hür Sendikacılık başlıklı 74. madde: “Hür sendikacılığı, hem ücret pazarlığı, hem çalışma şartları, hem de demokratik bir düzende verimi artıran ve meslekî ve beşerî dayanışmayı takviye eden faydalı bir müessese olarak kabul ederiz. Sendika hürriyetine karşı müdahaleyi, demokratik hak ve hürriyetlere karşı yapılmış bir müdahale olarak mütalâa ederiz. Sendikacılığın meslekî bir dayanışma vasıtası olarak kullanılmasını, siyasî baskı ve emeller için bir âlet ve vasıta haline getirilmemesini arzu ederiz.

ifadelerine yer vermiştir.

2.4.2.4. 1969 Parti Programı

Birinci Kısım “Temel Görüşlerimiz” başlıklı 1. maddede:

Adalet Partisi, Türk Milletini, millî tarih şuuru içinde, Batı Medeniyeti seviyesine çıkarmayı, ideallerinin temeli yapmış bir siyasî teşekküldür. Adalet Partisi, Türk Milletini geri kalmışlıktan, sefaletten ve siyasî vesayetten kurtarmak, Hür Dünyanın demokratik, ileri ve müreffeh hür bir üyesi haline getirmek için çalışır.

Hürriyet nizamı; İnsan hakları ve haysiyeti başlıklı 2. maddede:

Batılı mânada demokratik düzeni, insan şeref ve haysiyetine yaraşır; vatandaşın düşünce, hareket ve vicdan hürriyetine saygılı; beşerî refah ve saadeti en tesirli şekilde gerçekleştiren; faziletkâr; en ileri ve mükemmel bir cemiyet düzeni olarak kabul ediyoruz. Medenî bir toplum olabilmenin ilk şartını, hür bir siyasî nizâm içinde yaşamak saadetine ermede görüyoruz. Ferdi ve vatandaş, siyasî vesayet altına almak isteyen; insan haysiyetini rencide eden; insan hak ve hürriyetlerini hiçe sayan; insanı, devletin ve siyasî otoritenin bir âlet ve vasıtası olarak görmek isteyen her türlü totaliter düşünce ve temayülün karşısındayız.

Hukuka bağlı devlet düzeni başlıklı 3. maddede:

Batılı anlamda hür ve demokratik cemiyet nizâmının ayrılmaz parçası olarak, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde ifadesini bulan ferd haklarının ve temel hürriyetlerin gerçekleşmesi, korunması için devamlı bir şekilde gayret ve çaba gösterilmesi, uyanık bulunulması gerektiğine kaniiz. Batı demokrasi âleminin müşterek gayesini teşkil eden, vatandaşa ve ferde hukuk güvenli sağlayan hukuka bağlı devlet düzeninin, kurulması ve tekemmül etmesi için, maddî ve manevî bütün varlığımızla çalışacağız.

Demokratik müesseselerin korunması başlıklı 4. maddede:

Cemiyetin nüvesini teşkil eden aile müessesesine ve mülkiyet haklarına saygı gösteren; insanın yaratıcı kabiliyetine,yeni ufuklar açan; ferdî imkânları, gönüllü ve ihtiyarî gayretlerle geliştiren; şahsî teşebbüse ilerleme yollarını açık tutan; batılı demokratik düzenin temel müesseselerini teminat altında bulundurmak gayemizdir. Hizmet ve idarî ademî merkeziyet müesseselerinin, meslek ve fikir derneklerinin, çok taraflı bir siyasî düzen olan demokratik hayat tarzının vazgeçilmez parçaları olduklarına kaniiz.

Madde 6:

Yaşama ve çalışma hürriyetini, düşünce, vicdan, söz, yazı, toplanma ve seyahat hürriyetlerini teminat altına alan; vatandaşlara farklı muamele yapmayan; Türk Milletinin her ferdine kabiliyetini tam bir şekilde geliştirmesi için eşit imkânlar veren; eğitim ve öğretim müesseselerinden, içtimaî hizmetlerden ve sosyal güvenlik haklarından bütün vatandaşların faydalanmasını sağlayan, vatandaş mutluluğa ulaştıran «REFAH DEVLETİ» ni kurmak samimî arzumuzdur.

Lâiklik anlayışımız başlıklı madde 10: “Lâikliğı, din aleyhtarlığı, dine saygısızlık veya dinsizlik şeklinde anlamıyoruz. Devletin lâik olması, vatandaşların dinleri ile alâkalarını kesmeleri demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve ibâdet şekillerini icrada serbest olmalıdır.”

Hür iktisadi düzen, Özel teşebbüs başlıklı 13. maddede:

Demokratik düzenin ayrılmaz bir parçası olan hür iktisat düzeni özel teşebbüs sistemine olan inancımız, bu sistemin yalnız hürriyet alanında değil, toplum refahı ve iktisadî kalkınma bahsinde de en başarılı ve müessir bir sistem olmasından ileri gelmektedir. Vatandaşın hürriyet ihtiyacını ikinci plâna atarak, iktisadî kalkınma hedefi için onu devletin elinde bir iptidaî malzeme gibi kullanma yolunu teklif eden totaliter görüşleri reddediyoruz. Hürriyetsiz bir toplumun, devamlı, istikrarlı ve yüksek seviyeli bir istihsal imkânına kavuşabileceğine inanmıyoruz. İktisadî refah ve verimin, ancak ferdî kabiliyet ve gayreti değerlendiren, onu teşvik eden, hür bir iktisat düzeninde gerçekleştirilebileceğine ve süreli bir şekilde devam ettirilebileceğine kaniiz.

İktisadi kalkınmada Devletin rolü başlıklı 16. maddede:

İktisadî kalkınmada devletin son derece önemli olan rollerini müdrik olarak, âmme hizmetlerini, âmme teşebbüslerini, iktisadî ve malî politikadaki düzenleyici ve yol gösterici vasıtaları, para ve kredi politikasındaki vasıtalı ve vasıtasız iktisadî mekanizmaları iktisadî kalkınma politikamızda en müessir bir şekilde kullanmak azmindeyiz.

ifadelerine yer verilmiştir.

Devlet teşebbüslerinin vasıfları başlıklı 17. maddede:

İktisadî kalkınmada devlet teşebbüsünü, ferdî teşebbüsü kıskanan ve ona rakip çıkan menfî, kıskanç ve kısır bir devletçilik şeklinde değil, fakat büyük monopolların kurulmasını önleyen, onların faaliyetlerini düzenleyen, ferdî teşebbüsün gücü yetmeyince, onu tamamlayan ve ona yardımcı olan, teknik bilgi, ferdî imkânları aşan sermaye ve yüksek risk icabettiren alanlarda öncü ve yol gösterici bir rol oynayacak müessese olarak kabul ediyoruz.

Özel teşebbüse yardım başlıklı 28. maddesinde:

...Demokratik ve hür bir ekonomide, özel teşebbüsün zor ve baskı ile, emir ve talimatla değil, ancak yukarda mahiyeti zikredilen dolaylı vasıtalarla, teşvik ve özendirme ile, plân hedefleri istikametinde yürütmesinin temin edilmesi mümkündür.

Hür Sendikacılık başlıklı 74. maddesinde:

Hür sendikacılığı, hem ücret pazarlığı, hem çalışma şartları, hem de demokratik bir düzende verimi artıran ve meslekî ve beşerî dayanışmayı takviye eden faydalı bir müessese olarak kabul ederiz. Sendika hürriyetine karşı müdahaleyi, demokratik hak ve hürriyetlere karşı yapılmış bir müdahale olarak mütalâa ederiz.” ifadelerine yer verilmiştir.

2.4.2.5. 1969 Seçim Beyannamesi

Din ve Vicdan Hürriyeti:

Adalet Partisi, din ve vicdan hürriyetini, bütün vatandaşlarımızın doğuştan var olan kutsal ve medenî hakları olarak görür. Bu haklar, Anayasamızın teminatı altındadır. Hürriyetlerin en geniş şekilde korkusuz, endişesiz, kanun dairesince serbestçe kullanılmasının sağlandığı bugünkü ortamda, vatandaşlarımızın din ve vicdan hürriyetinden de bütünü ile ve tam bir açıklık ile istifade etmeleri mümkün kılınmıştır. Anayasamızın teminatı altında bulunan din ve vicdan hürriyeti, hiç bir şekilde bir tehlike sebebi olarak gösterilemeyeceği gibi, lâiklik prensibi, vatandaşın dini ihtiyaçlarının karşılanmasında bir baskı vasıtası değil, bir teminat olarak görülmelidir.

“Türk Anayasası da, devletin temel düzenine karşı mücadeleyi kabul etmeyen ve siyasî mücadeleyi, ancak bu temel esasların çerçevesi içinde mümkün gören Anayasalardan bir tanesidir.” şeklinde ifade edilen cümle ile düşünce ve düşüncüyü ifade etme hürriyetinin sınırları çizilmiştir (AP, 1969: 9). Partinin yaklaşımının liberal demokratik paradigma ile esaslı bir çelişki içerisinde

olduğu söylenemez. Düşünceyi ifade özgürlüğünün sınırsız olduğunun kabul edildiği demokrasilerde bile kamu düzeni ve milli güvenlik söz konusu olduğunda bu özgürlüğün sınırlandırıldığı görülmektedir. Demirel (2013: 555-556)'in de ifade ettiği üzere kritik mesele, hürriyetlerin kullanımının ne zaman hürriyeti yok etmeye yönelmiş olacağı, düşünceyi açıklama ile eyleme çağrı arasındaki ince çizginin nasıl çizileceği noktasındadır. Özellikle AP'nin sol ve komünizm karşıtlığı, partinin tasvip etmediği fikirlere komünist damgası vurarak dışlamasını kolaylaştırmıştır.

Türkiye, Avrupa'da başlayan ve ülkemize de sıçrayan sokak olaylarının, sağ-sol çatışmalarının gölgesinde 1969 seçimlerine gitti. 12 Ekim 1969 seçimleri halk katılımının düşük olduğu (%64,35) bir seçim oldu. Seçimlerde Adalet Partisi aldığı oylarla (%46,6) Mecliste, Hükümeti kuracak çoğunluğa rahatlıkla ulaştı fakat ülkede son derece olumsuz bir hava hakimdi. Ekonominin gün geçtikçe daha kötüye gitmesi, öğrenci derneklerinin kapatılması ve partiler arasındaki güvensizlik bir yana parti içinde oluşan kavgalar halkta karamsarlık ve umutsuzluğu daha da yaygınlaştırdı. Nitekim parti içinde eski DP'liler Demirel'i lider olarak görmüyorlardı. Saadettin Bilgiç ve arkadaşları ilk günden beri muhalefet yapıyorlardı. Partinin ideolojik bakımdan kimlik değiştirerek sola doğru kaydığını belirten Osman Turan partiden ihraç edildi. Eski DP'liler ve Demirel'e bağlılığını vurgulayan "Yeminliler Grubu" arasındaki kavga partiden ayrılan milletvekillerinin 18 Aralık 1970'te DP'yi kurmasıyla son buldu. Demirel'in parti içi muhalefeti partiden uzaklaştırma çabalarının sonucunda parti içi muhalefet 11 Şubat 1970'te AP Hükümetinin Meclise sunduğu bütçenin 41 kişinin hayır oyu vermesiyle reddedilmesi ile kendini tekrar gösterdi ve Demirel Hükümeti istifa etmek zorunda kaldı (Demir, 2020: 185-188).

2.4.3. Anavatan Partisi

12 Eylül sonrasında 16 Ekim 1981'de bütün siyasi partilerin kapatılmasıyla, Türkiye'de yeni bir döneme girilmiş oldu. 1982 Anayasası ile siyasetçilere 5 ve 10 yıl süreyle siyasi yasaklar getirilmişti. Darbe dönemi sonrası zihinsel dönüşümün güç olacağı, demokratik düzen tesis edilse bile etkilerinin uzun bir müddet devam edeceği söyleniyordu. Nitekim 24 Nisan 1983 günü yürürlüğe giren Siyasi Partiler Kanunu ile siyasi parti kurma çalışmalarının 16 Mayıs 1983'ten itibaren başlayabileceği belirtilmişti. DP-AP çizgisinin devamı olarak, kuruluş çalışmalarını Süleyman Demirel'in yönettiği Doğru Yol Partisi (DYP) kurulurken; Ulusu hükümetinde Başbakan Yardımcısı olarak görev alan Turgut Özal liderliğinde ise Anavatan Partisi (ANAP) siyaset sahnesinde yerini aldı (Çavuşoğlu, 2010: 19).

ANAP'ın kurucuları genel olarak özel sektörden gelmekte, bazıları ise 12 Eylül öncesindeki siyasal partilerin alt-kademelerinde görev yapmış kişilerden oluşmakta idi. Çünkü parti kurucuları listesi sürekli Mili Güvenlik Konseyi (MGK)'nden veto yiyordu. Öte yandan, partinin kuruluş aşamasında yerel teşkilatlanmalarına bakıldığında ise, il ve ilçe teşkilatları üzerinde yapılan bir

araştırmanın sonuçlarına göre, bu partinin 203 yerel yöneticinin 106'sının (%52) 12 Eylül öncesindeki partilerde görev yaptığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bu görev yapan kişilerin ise %73'nün AP, %8.7'sinin CHP, % 8.7'sinin MHP ve MSP kökenli oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Ergüder, 1991'den aktaran Erdoğan, 2008: 155). Geriye kalan yarıya yakın kesim (%48) in ise daha önce hiçbir siyasal parti ile ilişkisi bulunmamaktadır.

Yeni bir siyasal düzen kurmak amacıyla demokrasiye yeniden geçiş süreci içinde 1983 yılı ilkbaharında yeni siyasal partiler kurulmuştur. MGK'nın süzgecinden geçip seçimlere katılma hakkı elde eden partiler ise sayılıydı. Bunlardan, 12 Eylül'ün temsilcisi olduğunu söyleyen Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), sosyal-demokrat nitelikte olduğunu savunan Halkçı Parti (HP) ile ANAP, seçime katılmasına izin verilen üç parti olmuştur. Uzun ve sıkıntılı bir süreçten sonra, ANAP ve Özal, Milli Güvenlik Konseyi'nin veto barajını aşmıştır. Böylece 6 Kasım 1983 seçimlerine katılan ve kendine seçimlere katılan “tek sivil parti” görünümü veren ANAP, seçimlerde oyların yaklaşık yüzde 45'ini alarak tek başına iktidar olmayı başarmıştır (Belhan, 2021: 111).

1980 yılında ortaya çıkan 12 Eylül darbesi, 12 Mart'la birlikte başlayan ve H. Bülent Kahraman (2010: 222) tarafından ifade edilen merkezin muhafazakarlaştırılması sürecinin bir uzantısıdır. Bu doğrultuda 1961 Anayasası bütünüyle ortadan kaldırılarak 12 Mart'ın yarım bıraktığı ‘geriye çekilme/konsolidasyon’ işlemi bütünlenmiştir. 1980 sonrası Batı kapitalizminin geçirdiği dönüşüm ile yeni dönem, sermayeyi uluslararasılaştırmakla özdeşleşmiştir. ANAP, Türkiye’de bu süreci tamamlayan, Yeni Sağ ve neo-liberal ekonomilerle bütünleşen bir partidir. Köylülük terimleri yerine kapitalist terimleri ikame etmeyi asal görevi saymıştır. Buna bağlı olarak da daha önceki merkez-çevre ilişkisi geniş ölçüde Soğuk Savaş yılları içinde ve o koşullar altında gelişmiştir. Oysa ANAP bu dönemin sonuna erişilmekte olan bir zamanın partisidir. Bu nedenle de demokratikleşme konusunda daha farklı bir tutum içine girmiştir.

ANAP, siyasi yelpazenin sağında yer alan muhafazakar bir parti olmuştur. Anavatan Partisi iktidarlara süresince Türkiye’de neo-liberal sisteme geçişi şiddetle desteklemiş ve bu doğrultuda icraatlar ortaya koymuştur. Günümüzde halen bu dönemde yaşanan değişimlerin etkilerinin sosyal, ekonomik ve ahlaki hayata yansımaları tartışılmaktadır. 24 Ocak Kararları ile dış dünyaya kapılarını açan yeni ekonomik düzen bu değişimlerin başını oluşturmuş, partinin bundan sonraki programlarının ana teması olmuştur.

2.4.3.1. 1983 Parti Programı

Parti Programı maddeler halinde incelenerek partinin liberal çizgisi değerlendirilecektir. Parti'nin kendini milliyetçi ve muhafazakar tanımlaması geleneksel değerlere bağlılığını öne çıkarırken serbest pazar vurgusu ise liberal ekonomik modeli benimsediğini göstermektedir. Bu

karışımından çıkarılacak sonuç, partinin 1980’li yıllara damga vuran İngiltere ve ABD yönetimlerinin uyguladığı Yeni Sağ politikasının ülkemizde yürütülmeye çalışılacağıdır.

“Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasî partiyiz (ANAP Parti Programı, 1983: Önsöz).”

Birinci Bölüm Genel Esaslar:

...Millet iradesinin tecellisinin ve millet hakimiyetinin tesisinin ancak halkın serbest oyunun esas olduğu hür demokratik düzen içerisinde mümkün olabileceğine inanan, insan temel hak ve hürriyetlerini vazgeçilmez kabul eden...ve...İktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücünü esas kabul eden...

şeklinde yer verilen ifadeler liberal esintiler çağrıştırmaktadır.

Hürriyet kenar başlıklı 4. maddesinde:

Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde ifadesini bulan bu hak ve hürriyetlerin sağlanması ve teminat altına alınması için hukuka bağlı ve hukukun üstünlüğünü esas alan devlet nizamını temel şart görürüz.

şeklinde yer alan ifade ise liberal ideolojinin devlet otoritesinin sınırlandırılması anlamında anayasacılığa verdiği önemi bize hatırlatmaktadır.

Demokrasi ve Demokratik Düzen başlıklı 5. maddesinde:

Demokratik düzen insan hak ve hürriyetlerine saygının en yüksek olduğu, insan hak ve hürriyetlerinin en iyi şekilde korunduğu rejimdir. Temel vasıfları adalet ve hukukun üstünlüğü olan demokratik düzen, insan şeref ve haysiyetinin, söz, düşünce, kanaat, din ve vicdan hürriyetinin en güvenilir teminatıdır.

Din ve Laiklik kenar başlıklı 6. maddesinde: “Herkes Anayasamızın teminatı altında vicdan, dinî inanç ve ibadet hürriyetine sahiptir.” şeklinde yapılan vurgular ile temel hak ve hürriyetlerin demokratik düzenin adeta kırmızı çizgisi olduğu ifade edilmek istenmiştir.

Basın ve Yayın kenar başlıklı 7. maddesinde: “Söz, düşünce ve kanaat hak ve hürriyetlerinin kullanılmasında, kamuoyunun sağlıklı bir şekilde teşekkülünde, basın ve yayını hür demokratik düzenin temel vasıtaları arasında telâkki ederiz.”

İktisadi Politika başlıklı İkinci Bölümün İktisadi Politikanın Esasları kenar başlıklı 9. maddesinde: “Ekonominin tabii kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tahditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hakim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması ekonomik sistem tercihimizdir.” şeklindeki vurgu ile 24 Ocak Kararları’na uygun ekonomik modelin partinin yol haritası olacağı, bu modelin mimarı olan partinin kurucusu Turgut Özal’ın önderliğinde ise ekonomik sistemin uygulanmaya devam edeceği görülmüştür.

“İktisadi Kalkınmada Devletin Rolü” kenar başlıklı 10. maddesinde devletin gece bekçisi konumuna indirgenişine şahit olmaktayız. Nitekim bu da (ANAP Programı, 1983: 17):

İktisadi gelişmenin güvenli ve sürekli bir şekilde yapılabilmesi için devletin başlıca rolü istikrarın teminidir. Bu maksatla yurt içinde emniyet ve güvenin sağlanması, yurdun savunması, yurt dışında memleketin ve vatandaşların haklarının korunması, adaletin en iyi şekilde tevzii devletin aslî görevleridir.

İktisadi kalkınmada devletin doğrudan yürüteceği faaliyetler genel olarak bütün millete hizmet veren, esas itibarıyla altyapı mahiyetindeki işlerin yapılmasıdır. Bütün milletin istifadesine açık olabilecek orman, su, maden, enerji gibi sahalar devletin varlığı olarak düşünülmelidir .

Devlet sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir. İstisnai olarak geri kalmış bölgelerde sınaî tesisler kurabilirse de, bu teşebbüsler kısa zamanda millete devredilmelidir. Sanayi ve ticarete devletin esas rolü tanzim ve teşvik edici olmasıdır.

şeklinde ifade edilmiştir.

Madde 11 (1983:18):

İktisadi Kalkınmada Fertlerin Rolü” başlığı altında şu hususa yer verilmiştir: “Sanayi, tarım ve ticarete mal ve hizmet üretiminin en süratli ve verimli şekilde yapılabilmesi, fertlerin kabiliyetlerini ve teşebbüs güçlerini iktisadî gelişmenin temel unsuru sayan bir sistem içinde mümkün olabilir. Hür teşebbüsü meydana getiren ferdi işletmeler, kooperatif ve şirketler sistemin temel uygulama araçlarıdır.

Madde 13:

Devletin genel iktisadi politikası ile vergileme arasında doğrudan bir ilişki vardır. Devletin gayri iktisadi ve zarar eden yatırımlara girmemesi, iktisadî gelişmede fertlerin teşebbüs gücünün esas alınması, devletin tanzim ve teşvik edici bir rol oynamasından dolayı devletin masrafları nisbi olarak azalacaktır. Böylece aşırı vergileme ihtiyacı ortadan kalkacağı gibi vatandaşa daha müessir ve faydalı hizmetler vermek mümkün olacaktır.

şeklindeki ifadede kamusal gücün ekonomik düzende sadece tanzim ve teşvik edici bir rol oynayarak piyasaya dizayn vermemesi gerektiği vurgulanmak istenmiştir. Bu anlayış da bilindiği üzere klasik liberal ekonomik modelde yer almayan, daha çok çağdaş liberal anlayışa paralel devletten sosyal refahı artırması beklenen döneme uygun düştüğü söylenebilir.

Madde 14'te Altyapı Yatırımları: “Enerji, kara ve demir yolu, liman, yurtiçi ve yurtdışı haberleşme; kara, hava, deniz ulaştırması gibi temel altyapı yatırımlarını devletin aslı görevleri arasında telakki ederiz.” şeklindeki ifade ile özel sektörün önünü açan ve rekabete uygun ortam hazırlayan ulaştırma ve altyapı yatırımlarının kamu gücüyle yapılmasının uygun olduğu parti programının ana düşüncesiyle örtüşmektedir.

Madde 20: Sosyal Kalkınmada Devletin Rolü: “İstihdam, eğitim ve öğretim, sağlık, konut, şehirleşme ile ilgili hizmet ve faaliyetlerin tanzim, teşvik ve yönlendirilmesini sosyal kalkınmada devletin tabii görevleri arasında sayarız.”

Madde 21: “Eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğinin sağlanması esastır. Eğitim ve öğretim devletin başlıca görevleri arasındadır. Ancak devletin koyacağı kaideler içerisinde fertlerin ve özel kuruluşların da eğitim ve öğretim hizmetleri yapabilmeleri sağlanmalıdır.”

Çalışma Hayatı başlıklı 23. maddesinde: “Sendika kurma, toplu sözleşme, grev ve lokavt hakları hür demokratik nizamda çalışma hayatını düzenleyen temel unsurlarıdır.” hükmüne yer verilmiştir.

Bireysel iletişim faaliyetleri dışında, kitle iletişim araçları da seçim kampanyasında kullanılmıştır ve ANAP, dönemin halktan kopuk geçen dikta rejimi sonrası akıllı bir hamle yaparak seçim kampanyasında kitle iletişim araçlarını en çok kullanan parti olmuştur. Televizyon, 1983 genel seçimlerinde de ANAP'ın kullandığı en etkili araçlardan biridir. MDP ve HP, televizyonda farklı kişilere yer verirken, ANAP ise yalnızca Turgut Özal'a yer verdi. Televizyonda, afişlerde ele alınan konulara paralel olarak, konular belirlenmiştir. Televizyon programlarında ağırlıklı olarak, partinin izleyeceği yeni siyaset, projeler, vatandaşların en önemli sorunları ve bunlara yönelik partinin çözüm yollarına değinilmiştir. ANAP lideri Turgut Özal da televizyonda, herkesin anlayabileceği bir biçimde konuşmuş, içten, rahat ve samimi tavırlarıyla halkın sempatisini kazanmıştır (Topuz, 1991'den aktaran Çavuşoğlu, 2022: 82).

6 Kasım seçimleri, siyasi tarihimizde seçmenin en çok rağbet ettiği seçimlerden biri olması özelliğiyle de ayrı bir öneme sahiptir. 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerde halkın katılımı %92 olarak gerçekleşmiştir. Seçim sonuçlarına göre ANAP %45.14 oy oranıyla 212 milletvekilliği elde etmiştir. Bu sonuçlarla koalisyonlar dönemi sona ermiş ve askeri yönetim sandıkta ağır bir mağlubiyet almış gözüküyordu (Demir, 2020: 282-283).

Seçim zaferinin arkasından (ki seçimlerde Kenan Evren'in MDP'yi destekleyen beyanlarına rağmen) 8 Kasım'da zal'ı makamında kabul eden Evren:

Sayın basın mensupları, hepinizin bildiği gibi 6 Kasım'da bütün milletin gözü önünde, hatta diyebilirim ki, dünyanın gözü önünde milletvekili seçimlerini gerçekleştirdik. Sizler de müşahede ettiniz ki, bu seçimler tam bir demokratik sistem içinde cereyan etmiş, hiç kimsenin söyleyecek bir sözü kalmamıştır.

şeklinde beyanda bulunmuş ve koalisyonu gerek bırakmayan bir tablonun ortaya çıkmasını, ANAP'ın tek başına iktidar olmasını sağlıklı bir gelişme olarak değerlendirmiştir (Turgut, 1986'dan aktaran: Belhan, 2021: 116).

Başarılı veya başarısız nasıl kabul edilirse edilsin zal ve ANAP, Türkiye'nin bir dönemine mührünü vurmυřtur. Askeri yönetimden sonra iktidara gelmesi sonucunda bir kısım sorunların yaşanmasına karşın Türkiye'nin ufkunu amıştır. Dikta rejiminin güdümünde temel hak ve özgürlüklerin sadece adı kalmıştır. Anarşının yaşanmadığı bu dönemde Türk insanı gerek ekonomi gerekse diğer alanlarda ilklerle de karşılaşmıştır. Bir Turgut zal icadı olan Yap-İşlet-Devret modeli, zelleştirme literatürüne Türkiye kaynaklı bir kavram olarak girmiştir (Belhan, 2021: 121). Bu modelin bir diğer varyasyonu ise kamu-özel ortaklığıdır. Ülkemizde özellikle son on yıldır köprü ve otoban yolu yapımında başvurulan bir seçenek olduğu görülmektedir.

2.4.3.2. 1983 Seçim Beyannamesi

Önsözde Genel Başkan sıfatıyla Turgut ÖZAL, partiyi; "ANAVATAN PARTİSİ milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaleti, rekabete dayalı serbest pazar ekonomisini esas alan bir siyasi partidir. Türkiye'yi yepyeni, kavgasız, ileri ve modern bir ülke haline getirmeye azmetmiş insanların partisidir." şeklinde tanımlamıştır (ANAP Seçim Beyannamesi, 1983: nsz).

Ekonomik ve Sosyal Gelişmeyi Güçlendirme Programı başlıklı sayfasında (1983:63):

Bu program klasik, alışılmış seçim beyannamelerinin bir bölümü değildir. Temel Meselelerimizin n plana çıkarıldığı, bu meseleleri hangi anlayışla ele aldığımızı, her meseleyi nasıl zeceğimizi açık ve net olarak izah eden bir programdır. İktidar olduğumuz takdirde beş yıllık dönemde neler yapacağımızı ortaya koymaktadır.

şeklinde ifade ile diğer partilerin beyannamelerinden farkını ortaya koymaya çalışmaktadır.

24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı'nın mimarı zal, seçim beyannamesinde bu hususa vurgu yaparak kararların olumlu sonuçlarına değinmiş, özellikle 12 Eylül 1980

harekatından sonra anarşi ve terörün de ortadan kalkmasıyla ekonomik tablonun iyileşmeye başladığını ve alınan ilave tedbirler ile 1979'da gerilemeye başlayan gayrisafi milli hasılanın 1981'de % 4.2 ve 1982'de % 4.4 artış göstermesi ile dış itibarı süratle düzelen Türkiye'nin tekrar borç verilebilecek ülkeler arasına girdiğini ifade etmiştir (1983: 90).

İktisadi kalkınmada devletin rolünün tanzim ve teşvik edici olması gerektiğine vurgu yaparak liberal ekonomik değerleri hatırlatır mahiyette (1983: 91-92):

İktisadi gelişmenin güvenli ve sürekli bir şekilde yapılabilmesi için devletin başlıca rolü istikrarın teminidir. Bu maksatla yurt içinde emniyet ve güvenin sağlanması, yurdun savunması, yurt dışında memleketin ve vatandaşların haklarının korunması, adaletin en iyi şekilde tevzii devletin asli görevleridir.

şeklinde ifadelere yer verilmiştir.

Seçim propagandaları sırasında görev aldığı dönemlerdeki tüm olumlu gelişmeleri kendine mal eden Özal, ekonomik refahı sağlayan 24 Ocak Kararları'nın belkemiğini, hatta sistemi ve sistemi yaşama geçirecek tüm kararnameleri kendisinin yazdığını söyleyip halkın sevgisini de arkasına alıp Demirel'i hiçe sayarak oy toplamaya çalışmıştır (Belhan, 2005: 106).

Nitekim 6 Kasım 1983 seçimlerine ekonomiye ilişkin yeni bir politika ile girmek isteyen Anavatan Partisi, ekonomik istikrarın liderlerinin imzasıyla 24 Ocak Kararları ile sağlandığını, mevcut halin ancak ekonomik istikrarı güçlendirmek olabileceğini belirterek Ekonomik Yapıyı Güçlendirme Programı adıyla teşkilat ve mevzuat yönünden alınması gerekli tedbirleri şöyle ifade etmişlerdir (1983: 94-96):

1. İktisadi sistemimiz yapılan bazı düzenlemelere rağmen karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu yapının teşkilât yönünden günümüzün şartlarına uygun ve bir biriyle ahenkli hale getirilmesini zorunlu görüyoruz. Bakanlıkların Reorganizasyonu bölümünde iktisadi, mali, para ve kredi politikalarında karar bütünlüğünün sağlanması ve uygulamanın ahenk içinde yürütülmesi maksadıyla öngördüğümüz teşkilâtlanma gösterilmiştir.
2. Ekonomik gelişmeyi hızlandırmak maksadıyla ekonomiyi düzenleyen kanunlar bir paket halinde ele alınarak gerekli değişiklikler yapılacaktır. Sermaye Piyasası, Ticaret, Merkez Bankası, Bankalar, Borçlar, Gümrük, Vergi ve Personel ile ilgili kanunlar bunlar arasındadır. Kalkınmanın hızlandırılması için Hükümet yeni teşvik tedbirleri ve araçlarını uygulayabilecek yetkilerle teçhiz edilecektir.
3. Türkiye'nin güçlü ve sağlıklı bir sermaye piyasasına kavuşturulmasını zorunlu görüyoruz. Sermaye piyasasının geliştirilmesi, tasarrufların arttırılması ve yatırımlarda sermaye yapısının kuvvetlendirilmesi gibi genel ekonomik avantajlar yanında: — Sınai mülkiyetin geniş bir tabana yayılması. — Gelir dağılımının daha dengeli bir seviyeye eriştirilmesi, — Küçük ve orta büyüklükteki müteşebbislerin güçlendirilmesi gibi önemli sosyal kazançlar sağlayacaktır. Bu

maksatla Sermaye Piyasası Kanununda yapılacak değişikliklere ilaveten — Yurt içinde ve dışında teşkilatlanma, — Hisse senedi ve tahvil alım satımının teşviki ve kolaylaştırılması için vergi mevzuatında gerekli değişikliklerin yapılması, — Sermaye ve para piyasalarında gelişmiş ülkelerde uygulanan araç ve yöntemlere başvurulması, konularına ağırlık ve öncelik verilecektir.

4. Sadece yurtdışına sermaye çıkışı kontrol altında tutularak, 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Kanununa dayalı 17 sayılı Karar bütünüyle gözden geçirilerek basitleştirilecek, yurtdışına çıkış, ihracat ve ithalat serbest hale getirilecektir.

5. İktisadi büyümeyi, ihracatı arttırmayı, yerli sanayinin sağlıklı ve dünya şartlarına uyumlu gelişmesini, tüketicinin korunmasını sağlamak amacıyla gümrük nisbetleri bütünüyle gözden geçirilerek, sektör ve madde bazında yeniden ayarlanacaktır.

6. İthalat Üsteleri incelenerek uygun görülen mallar liberasyona aktarılacaktır. İthalatta kısıtlamalar kaldırılacak, ithali yasak mallar belirli bir program dahilinde azaltılacaktır.

7. Konut yapımını hızlandırmak amacıyla bütçe dışı kaynaklara dayalı bir «Konut Fonu» kurulacaktır.

8. İktidar dönemi içerisinde konvertibiliteye geçilecektir.

ANAP, kendisini halktan soyutlamamış bizatihi halkın önemli bir kesiminin temel sorunu olan ekonomi ile ilgili politikalarını ön planda tuttuğu görülmekte ve toplumun talepleri doğrultusunda, çözüm önerilerinin ortaya konulması, 1983 seçimlerindeki başarısında önemli bir etkidir. MDP ve HP, ekonomi ile ilgili çözüm önerileri sunmaz iken; ANAP'ın ise ekonomi ile ilgili hem politikaları hem de çözüm önerileri bulunmaktaydı. ANAP'ın çözüm yolları da halk tarafından benimsenmiştir (Çavuşoğlu, 2022: 84).

2.4.4. AK Parti

Adalet ve Kalkınma Partisi, 14 Ağustos 2001 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan ve Türkiye'de faaliyet gösteren bir siyasi partidir. Parti, siyasi ideolojisini muhafazakâr demokrasi olarak tanımlar. Parti tüzüğüne göre resmî kısaltması "AK PARTİ" şeklindedir. Simgesi ampuldür. Genel başkanı aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı da olan Recep Tayyip Erdoğan'dır (<https://tr.wikipedia.org>).

AK Parti'nin ortaya çıkış sürecinde, bağdaştırıldığı sağ geleneğin ve Türk siyasî geçmişinin önemli izleri vardır. Çeşitli yönleriyle merkez sağ partilere benzetilen AK Parti, muhafazakâr demokrat kimliği, lider söylemleri, milliyetçi tutumu, liberal içerikli retorik ve politikalarıyla da sağ siyasî yelpazenin genel karakteristiğiyle benzerlik içerisinde (Tartılcı, 2016: 85). Nitekim Akdoğan (2004: 6)'nın kaleme aldığı "Muhafazakar Demokrasi" adlı eserinin sunuş kısmında R. Tayyip Erdoğan: "Adalet ve Kalkınma Partisi, siyaset felsefesini Muhafazakar demokrasi olarak belirlemiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi kendi düşünce geleneğimizden hareketle, yerli ve köklü değerler sistemimizi evrensel standarttaki muhafazakar siyaset çizgisiyle yeniden üretmek amacındadır." şeklinde ifadeler kullanmıştır.

AK Parti diğer partilerden farklı olarak parti programını isimlendirme yoluna gitmiş ve *Kalkınma ve Demokratikleşme Programı* ismi verilen programın giriş bölümünde “Herkes özgür olmadıkça kimse özgür değildir” özdeyişini partinin temel ilkelerinden saymıştır. Parti, bireyi bütün politikaların merkezine alarak demokratikleşmenin sağlanmasını, temel insan hak ve özgürlüklerini temin etmeyi ve korumayı en önemli ödevleri arasında sayar.” (AK Parti Kalkınma ve Demokratikleşme Programı, 2022: 7). şeklinde ifadeye yer vererek liberallerin birey nosyonuna uygun politika güdeceğinin sinyalini vermiştir.

Nitekim devamında (2022:7); “Partimiz, Türkiye Cumhuriyeti'nin birlik ve bütünlüğünün, laik, demokratik, sosyal hukuk devletinin, sivilleşmenin, demokratikleşmenin, inanç özgürlüğünün ve fırsat eşitliğinin esas kabul edildiği bir zemindir.” şeklinde ifade edilerek bu düşünce güçlendirilmiştir.

Temel Haklar ve Siyasi İlkeler ana başlıklı ikinci kısımda ise “özgürlük” vurgusu daha güçlü dile getirilmektedir (2002: 13):

Özgürlükler demokrasinin temelini oluşturur. Hiçbir bireysel ve kurumsal baskı kabul edilemez. Bir toplumdaki en önemli güven unsuru, toplum içinde yaşayan bireylerin kendi hak ve özgürlüklerine saygı duyulduğuna olan inançlarıdır. Bu inanç tüm sosyal ve iktisadi dinamikleri harekete geçiren temel güçtür. Ayrıca bireylerin hak ve özgürlüklerine saygı, demokratik bir siyasi rejimin toplum tarafından benimsenmesinin, toplumsal barış ve huzurun temel şartıdır.

Temel hak ve özgürlüklerle ilgili olarak 2000’li yılların yeni kurulan partisinin hedefleri incelendiğinde de çağının çok ötesinde olduğu açıkça görülmektedir (2002: 14). Bunlar:

- Başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Paris Şartı ve Helsinki Nihai Senedi olmak üzere Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerin insan hakları alanında getirdiği standartlar uygulamaya geçirilecektir.
- İnsan hakları alanında faaliyet gösteren gönüllü kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin görüş ve önerileri dikkate alınacak, devlet organları ile bu kuruluşlar arasında sıkı bir iş birliği oluşturulacaktır, insan hakları ihlallerinin tespiti, çözüm önerilerinin geliştirilmesi, insan hakları eğitimi ve kolluk güçlerinin denetimi konularında bu kuruluşların katılımına ağırlık verilecektir.
- Düşünce ve ifade özgürlükleri uluslararası standartlar temelinde inşa edilecek, düşünceler özgürce açıklanabilecek, farklılıklar birer zenginlik olarak görülecektir.
- Partimiz, dini insanlığın en önemli kurumlarından biri, laikliği ise demokrasinin vazgeçilmez şartı, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görür. Laikliğin, din düşmanlığı şeklinde yorumlanmasına ve örselenmesine karşıdır.

- Esasen laiklik, her türlü din ve inanç mensuplarının ibadetlerini rahatça icra etmelerini, dini kanaatlerini açıklayıp bu doğrultuda yaşamalarını ancak inançsız insanların da hayatlarını bu doğrultuda tanzim etmelerini sağlar. Bu bakımdan laiklik, özgürlük ve toplumsal barış ilkesidir.
- Partimiz, kutsal dini değerlerin ve etnisitenin istismar edilerek siyaset malzemesi yapılmasını reddeder. Dindar insanları rencide eden tavır ve uygulamaları ve onların, dini yaşayış ve tercihlerinden dolayı farklı muameleye tabi tutulmalarını anti-demokratik, insan hak ve özgürlüklerine aykırı bulur. Öte yandan dini, siyasi, ekonomik veya başka çıkarlara alet etmek veya dini kullanarak farklı düşünen ve yaşayan insanlar üzerinde baskı kurmak da kabul edilemez.
- Partimiz bütün vatandaşlarımızın özgür haber alma ve düşüncelerini yansıtırma hakkını esas kabul eder. Çağımız demokrasilerinin vazgeçilmez koşullarından biri, özgür medyanın varlığıdır. Başta anayasa olmak üzere medyaya ilişkin tüm yasal çerçeve ele alınarak, medyanın ifade özgürlüğüne getirilen ve demokratik toplum düzeninin gerekleri ile bağdaşmayan yasak ve cezalar kaldırılacaktır. Yazılı ve görsel medyanın özgürlükleri, titizlikle korunacak ve tekelleşmeye fırsat tanınmayacaktır.
- İnsan hak ve özgürlüklerini bir davranış biçimi haline getirmek ve bu sayede insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmak için ilköğretim okullarından ve kamu kuruluşlarından başlamak üzere eğitim programları düzenlenecektir.
- Hak arama özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı bütün unsurlarıyla gerçekleştirilecektir. Tüm bireylerin hak arama yolları kolaylaştırılacaktır.
- Kadın, çocuk ve çalışma hayatına ilişkin hak ve özgürlük alanlarında uluslararası standartlar ülkemizde de eksiksiz uygulanacaktır.
- İşkence, gözetiminde ölüm, kayıp, faili meçhul cinayetler gibi demokratik hukuk devletinde kabul edilemez uygulamaların üstüne ciddiyetle gidilecek ve şeffaflık sağlanacaktır. Bu konuda her vatandaşın şikâyeti değerlendirilecek, caydırıcılığı sağlayan gerekli düzenlemeler yapılacak, sorumlular cezasız kalmayacaktır.
- İnsan hakları ihlalleriyle ilgili şikâyetlerin mahkemelerde harçsız ve bizzat temsil yolu açık tutularak öncelik ve ivedilikle sonuçlandırılabilmesi için gerekli yasal düzenlemeler yapılacaktır.
- Vatandaşların şikâyetlerini kamu adına izleyecek kurum ve kuruluşlar oluşturulacaktır.
- Partimiz, tüm yurttaşların kamu hizmetlerinden hiçbir ayırım gözetilmeksizin faydalanması için gereken düzenlemelerin yapılmasını öngörür. Bu bağlamda, devlet ve kurumlarıyla yurttaşlar arasında gittikçe artan güven bunalımı giderilecek ve yurttaşın devlete ve devletin tüm kurumlarına güvenini sağlayacak bir yönetim anlayışı tesis edilecektir.

“Siyasi Yapılanma” başlıklı kısımda liberal katılımcı demokrasi modeline vurgu yapılmaktadır: “Halkın merkezi ve yerel yönetimle ilgili karar alma süreçlerine daha aktif olarak doğrudan katılımını sağlayacak olan referandum kurumunun tesisi ve etkinleştirilmesi en önde gelen hedeflerimiz arasındadır (2002: 19).”

“Hukuk ve Adalet” başlıklı kısımda (2002: 20):

Hukukun üstünlüğünü esas alan devlet, vatandaşlarının özgürlük ve haklarının teminatıdır. Dolayısıyla hukuk devleti olmayan ve hukukun hâkim olmadığı bir toplumda demokratik rejimden bahsedilemez.

Demokrasinin hukuk yoluyla varlık kazandığı demokratik hukuk devletinde; hukukun evrensel ilkelerine saygı, hak arama yollarının açık tutulması, kanun önünde eşitlik, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması, devletin hukuka bağlılığının güvence altına alınması temel değerlerdir. Bu değerlerin hayata geçirilmesi anayasa, yasalar ve bağımsız bir yargı ile mümkündür.

Hukukun üstünlüğünü esas alan devlet, vatandaşlarının özgürlük ve haklarının teminatıdır. Dolayısıyla hukuk devleti olmayan ve hukukun hâkim olmadığı bir toplumda demokratik rejimden bahsedilemez. Bundan dolayı özgürlük, J. Locke'un da belirttiği gibi sadece "hukukun boyunduruğunda" var olabilir; "hukuk olmayan yerde, özgürlük de olmaz." (Heywood, 2011: 53).

"Demokratikleşme ve Sivil Toplum" başlıklı kısımda liberal demokrasiye vurgu yapar (2002: 24-25): "Partimize göre, demokratik bir düzende yurttaşların uymak zorunda oldukları kurallar kendileri tarafından oluşturulur. Bu nedenle demokrasi, hukuk kurallarının yurttaşların rızasıyla oluştuğu bir yönetim biçimidir."

Ekonomi ana başlıklı 3. bölümün "Ekonomi Anlayışımız" başlıklı kısmında da şöyle der (2002: 33):

Partimiz aşağıdaki temel ilkeleri benimser;

- Tüm kurum ve kurallarıyla işleyen piyasa ekonomisinden yanadır.
- Devletin ilke olarak her türlü ekonomik faaliyetin dışında olması gerektiğini benimser.
- Devletin ekonomideki işlevini düzenleyici ve denetleyici olarak tanımlar.
- Özelleştirmeyi daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemli bir araç olarak görür.

Partinin temel hedefleri arasında ise;

- Ekonomide istikrarı engelleyen haksız kazancı, haksız rekabeti ve etkin olmayan yaptırımları engellemek. Tekelleşmeye izin vermemek.
- Teşebbüs özgürlüğünü gerçekleştirerek, özel teşebbüse hamle yaptıracak siyasi, bürokratik ve anlayış değişimini sağlamak.
- Dış ticaretin geliştirilmesini ve ihracatın artırılmasını sağlamak.

AK Parti, özelleştirmeye ayrı bir başlık altında yer vererek bu konudaki ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Özelleştirme ile ilgili partinin anlayışına bakılacak olursa; Özelleştirme daha rasyonel bir ekonomik yapının oluşması için önemlidir. Özelleştirme, ekonomide verimi arttırmayı, devleti tam rekabet ortamını bozabilecek faaliyetlerden çıkarmayı sağlayacak bir uygulamadır. Aynen aktarıldığı haliyle (AK Parti Programı, 2002: Özelleştirme):

Partimiz;

- Hızlı ve toplumsal faydayı sağlayacak bir özelleştirmeye imkan hazırlayacak hukuki ve idari düzenlemeleri yapacaktır.
- Hızlı ve şeffaf bir özelleştirme gerçekleştirecektir.
- Özelleştirme işlemleri Sayıştay denetimine tabi tutulacaktır.
- Özelleştirilecek kurumlar öncelikle çalışanlara, yöre halkına ve ilgili meslek kuruluşlarına sunulacak ve menkul kıymetler borsalarında işlem görmelerini sağlayacaktır.
- Gerekli güven ortamını sağlayarak yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın özelleştirme işlemlerine katılmalarını özendircektir.
- Kritik sektörlerdeki özelleştirmelerde ulusal stratejik tercih ve öncelikleri göz önünde bulunduracaktır.

Liberal bir dış politikanın esasları olarak ihracatın özendirilmesi ve bu konudaki teknik, idari düzenlemelerin yapılması AK Parti programında yer almıştır. İhracata bakış açısı ile ilgili olarak:

- İhracatın önündeki her türlü mali, idari ve bürokratik engelleri ortadan kaldırarak ihracat seferberliği başlatacaktır.
- İhracatın en hızlı ve kolay bir şekilde komşu ülkelere yapılabileceği gerçeğinden hareketle, bu ülkelere yapılabilecek ihracatın artırılması için uygulamaya yönelik her türlü tedbiri alacaktır.

Madencilik alanında yine, özel sektörün destekleneceği, yabancı sermayenin özendirileceği, hızlı ve verimli üretimin önündeki engeller kaldırılacağı vurgulanmaktadır.

AK Parti'nin kamu yönetimi anlayışı, minimal devlet anlayışından izler taşımaktadır. Nitekim parti programının Kamu Yönetimi başlıklı IV. Bölümü incelendiğinde:

Partimiz, kamu yönetimi anlayışını, demokratikleşme, yerelleşme ve sivilleşme eksenine oturtmayı hedeflemekte, çağdaş devletin aşağıdaki özelliklere sahip olması gerektiğine inanmaktadır:

- Vatandaşların evrensel hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı ve bu özgürlüklerin en etkin biçimde korunduğu “anayasal devlet” anlayışı, devlet yönetiminde egemen olmalıdır. Devlet sahip olduğu güç ve yetkilerini anayasa çerçevesinde kullanmalıdır.
- Kamu yönetiminin güç ve yetkilerinin merkezde toplanması yerine, olabildiğince fazla yetki, görev ve fonksiyonların yerel yönetimlere devredildiği ve birçok devlet fonksiyonlarının yerinden yönetim esasına göre gerçekleştirilebileceği bir devlet anlayışına. süratle geçilecektir.
- Devlet temel fonksiyonları olan iç ve dış güvenlik, adalet, temel eğitim, sağlık ve alt yapı hizmetleri dışında kalan tüm hizmet alanlarından icracı sıfatıyla çekilmeli, düzenleyici ve denetleyici işlevleri devam etmelidir.

Parti programının Sosyal Politikalar başlıklı 5. bölümünün 2. kısmında yer alan Eğitim başlığında sosyal politika uygulamalarına yer verilmiş olup özellikle din eğitimi ve öğretimi konusunda şu ifadelerle yer verilmiştir:

Din eğitimi ve öğretimi konusunda anayasanın 24. maddesiyle devlete verilen görevler, bu maddenin lafzına ve ruhuna uygun düşecek şekilde yerine getirilecek; özellikle isteğe bağlı din eğitimi ihtiyacı, eksiksiz düzeyde karşılanarak elverişsiz koşullarda ve ehliyetsiz kişiler eliyle yürütülen sağlıklı ve denetim dışı din eğitimi uygulamalarına meydan verilmeyecektir.

Çalışma Hayatı başlıklı 6. kısımda ise örgütlenme özgürlüğüne vurgu yaparak, “Örgütlenme özgürlüğünün önü açılacak, sendikalaşma teşvik edilecek, kamu görevlilerinin grevli ve toplu sözleşmeli sendikal haklar ve özgürlüklere kavuşturulması için gereken mevzuat değişiklikleri gerçekleştirilecektir.” ifadelerine yer verilmiştir.

Basın özgürlüğü konusunda yine aynı bölümün 13. kısmında:

Özgür, bağımsız, çok sesli bir yazılı ve görsel basın, demokratik rejimin önemli güvencelerinden biridir. Doğru bilgi ve haber alma hürriyetinin korunması esastır. Böyle bir ortamın tesisi için her türlü önlem alınacak; medya-siyaset ve ticaret ilişkilerinin toplumun doğru haber alma özgürlüğünü kısıtlaması, medya aracılığıyla vatandaşın istismar edilmesi önlenecektir. Yazılı ve görsel basın sektöründe tekelleşme ve kartelleşmenin önlenmesi için ilgili mevzuat yeniden düzenlenecektir.

Parti programının sonuç kısmında ise:

Bu programın içtenlikle benimsediği siyasi doğrultu ve önerilerle Cumhuriyetimizin hukukun üstünlüğüne, insan hak ve özgürlüklerine dayalı demokratik bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir.

‘İnsanı yaşat ki devlet yaşasın’ felsefesinden hareketle partimiz, bütün politikalarının merkezine bireyi koymuştur. Başta düşünce, ifade, inanç, eğitim, örgütlenme ve teşebbüs özgürlükleri olmak üzere bütün sivil ve siyasi özgürlükleri, çoğulculuğun, barış ve uzlaşmanın temel şartı olarak görüyoruz. Tüm bu özgürlükler Türkiye’yi herkes için yarınlarından emin olacakları büyük bir umut haline getirmenin de olmazsa olmaz şartlarıdır.

Milli, manevi ve evrensel değerlere saygılı, Cumhuriyeti benimsemiş, toplumsal merkezi, siyasetin merkezine taşımak; AK PARTİ’nin en önemli hedeflerindendir. Bu program, büyük milletimizin insanlık camiasında layık olduğu yeri alması, ülkemizin "Muasır medeniyet seviyesinin üzerine çıkması" için dürüst, ilkeli, yerli değerler konusunda hassas, küresel dinamiklerin farkında, yaşadığı coğrafya ve çağı çok iyi kavrayan kadrolar tarafından hazırlanmış bir ‘demokratikleşme ve atılım’ projesidir. Gayret, alın teri, ilkeli siyasi irade ve kararlılık bizden, teveccüh halkımızdandır. Allah milletimizin yâr ve yardımcısı olsun.

ifadelerine yer verilmiştir.

Görüldüğü üzere AK Parti’yi diğer liberal çizgideki partilerden ayıran en önemli özellik partinin kuruluş felsefesinin tüm yönleriyle birey merkezli olmasıdır. Kendisini muhafazakar

demokrat şeklinde tanımlayan AK Parti'nin birey nosyonlu bir politika gütmek istemesi her ne kadar kendi tanımlamasıyla çelişse de dönemin ekonomi politiğine uygun bir parti programı hazırlandığı görülmektedir. Bunun nedeninin de 2000'li yılların Türkiye'sine bakıldığında ekonomik krizlerle boğuşan ve özellikle adil yargılanma konusunda sürekli AİHM'den yaptırım alan bir ülke manzarasının olduğu görülecektir. Bu gerçeğe yüzleşen AK Parti, bireysel hak ve özgürlüklere daha çok vurgu yaparak kuruluş yıllarında demokrat tarafını ön plana çıkarması gerektiğinin farkındandır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE’DEKİ LİBERALİZM SERÜVENİNE AK PARTİ ETKİSİ

3.1. 2000’li Yılların Özgürlük Anlayışı ve AK Parti

Kuşkusuz, demokratiğin yeşermesinde bir kritik eşik 28 Şubat ve 28 Şubat’ta solun aldığı tutum ise, onun kadar kurucu nitelikte ikinci bir eşik de, AK Parti’nin reformist, hatta oldukça liberal ve demokrat bir söylemle 2001’de kurulması ve 2002’de iktidara gelmesidir (Gürpınar, 2013: 311).

2000 yılının başında yükselen ve Türkiye’yi ciddi şekilde zorlayan ekonomik sıkıntıların olduğu bir dönemde ortaya çıkan Adalet ve Kalkınma Partisi, hem halkın mevcut siyasilerden umudunu kesmesi hem kurtarıcı aranıyor olması hem de Recep Tayyip Erdoğan’ın karşılaştığı hapis cezasının yarattığı “siyasal antropolojik karizma” üzerine yeni bir kan ihtiyacı olarak siyaset sahnesine yerleşmiştir (Özdemir, 2012’den aktaran Başkan, 2022: 197).

AK Parti kendisini siyasetin merkezinde konumlandıran muhafazakâr demokrat bir kitle partisidir.

AK Parti’nin 2023 Siyasi Vizyonu’nda muhafazakâr demokrasi şöyle ifade edilmektedir:

Sınırlandırılmış ve tanımlanmış bir siyasi iktidardan yana olan muhafazakâr demokrasi, totaliter ve otoriter anlayışları demokratik siyasetin düşmanı olarak görür. Muhafazakâr demokrasi millet iradesine dayanan siyasi meşruiyet ile insanlığın ortak değerlerine dayalı hukuki meşruiyeti önemser.

Muhafazakârlık kavramı siyaset bilimi açısından ‘Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler’ adlı çalışması ile ilk olarak Edmund Burke tarafından ortaya konulmuştur. Burke her ne kadar muhafazakârlık kavramını doğrudan kullanmamış olsa da özellikle Fransız Devrimi’nin getirdiği köktenci ve yıkıcı etkileri üzerinden eleştirel bir bakış açısı geliştirmiştir. Toplum sözleşmesi kavramına vurgu yaparak toplumun geçmişte yaşayanlar, bugün yaşayanlar ve yarın yaşayacaklar arasında bir köprü olduğundan bahseder. Toplumu bir aileye benzeten Burke, geçmişini bilmeyenin geleceğini inşa edemeyeceğine değinir (Burke, 1986’dan aktaran Demirkol, 2023: 481).

AK Parti'nin 2023 Siyasi Vizyonu'nda ifade edildiği üzere: "Muhafazakârlığı değişime karşı olmak değil, totaliter, otokratik ve radikal değişimlere karşı olmak şeklinde algılayan AK Parti, toplumsal dinamiklere dayanan, tedrici değişim anlayışıyla 'sessiz devrim' denilen dönüşümleri gerçekleştirmiştir." şeklinde ifade etmiştir. Yine aynı şekilde:

AK Parti, muhafazakâr ve demokrat bir partidir. Bizim muhafazakârlığımız eski olanın muhafazası değil, eskimeyenin muhafazasıdır. Her alanda değişimi ve reformu gerçekleştiren AK Parti için muhafazakârlık; sosyal ve kültürel ilkelerimizi ve değerlerimizi, bizi biz yapan, bize has özellikleri ve güzellikleri günümüzün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeniden üreten bir siyasettir.

ifadesinde de görüldüğü üzere bir taraftan korumacı Fransız muhafazakarlarının vurguladığı "Ağaç, budanarak yenilenmelidir." sözü ile Fransızlara ve Amerikan cumhuriyetçi muhafazakârlara benzetilen AK Parti'nin muhafazakârlık anlayışı da "geleneği dışlamayan bir modernlik, yerelliği kabul eden bir evrensellik, manayı reddetmeyen bir rasyonellik, köktenci olmayan bir değişim" olarak ele alınmaktadır. "Evrimsel veya tedrici ve doğal sürecinde işleyen toplumsal dönüşüme dayalı bir değişim" savunulmakta; değişime değil, gerileme ve yozlaşmaya karşı direnen bir anlayıştan yana olduğu belirtilmektedir (Bozaslan, 2018: 113).

AK Parti, 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri'nin ardından, "muhafazakar demokrasi" adlandırmasını partinin seçmen tabanını oluşturan farklı kesimleri bir araya getirecek bir kimlik olarak öne çıkardığını görmekteyiz. AK Parti, yeni kurulan bir parti olarak kimliğini tanımlarken, öncelikle içinden çıktığı ve kadrolarının önemli bir kısmını bünyesinde barındırdığı Milli Görüş partileri ile arasına bir mesafe koyma ihtiyacı duyar. Bu mesafe, bir yönüyle partinin Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılan Refah Partisi, Saadet Partisi, Fazilet Partisi çizgisinden ayrılarak sistemle barışık bir konuma yerleşme yöneliminin ifadesidir. Bu yönelim, söylemsel düzeyde, dinle siyasetin ayrılması gerektiği iddiası ile ifade bulur. AK Parti, Avrupa Birliği vizyonu ile da kendisini İslamcı ve etnik kökene dayalı partilerden kuruluş bildirgesinde belirtildiği gibi bir "kitle partisi" olma hedefi düzeyinde ayırmaktadır (Doğanay, 2007: 65-68).

Cumhuriyet tarihinin en büyük demokratikleşme ve değişim hamlesini başlatan AK Parti, kurulduğu 2001'den bu yana girdiği 5 seçimden ve 2 halk oylamasından başarıyla çıkmış, üst üste üç dönem oylarını artırarak iktidarını koruma başarısı göstermiştir. Bu denli başarılı olan bir partinin ülkemiz siyaset arenasında ne değişiklikler yarattığını ve Türk liberal çizgisine ne kadar yaklaştığını incelemek elzem görülmektedir. Tabi bu araştırmayı yaparken kendisini ısrarla muhafazakar-demokrat olarak tanımlayan partide ne derece liberal izlere rastlayabileceğimizi de hatırlatmak gerekir.

Seçim beyannameleri, partilerin seçmeni ile bütünleşmesinin adresi olması açısından önemlidir. Seçmenlere verilen vaatlerin yazılı bir belge ile parti taahhütleri haline getirilmesi iktidar için yola çıkma anlamında kanıt teşkil eder. Yerine getirilen vaatlerin bir sonraki seçim için basamak oluşturması seçmenlerin gözünde güven tazelemek anlamında önem teşkil eder. Partilerin kurumsallaşması açısından da bu belgeler önemlidir. Vizyon ve misyon sahibi bir parti anlayışı ile geleceğe güvenle bakılmasını ve her seçim döneminde partilerin oy maksimizasyonu anlayışı yerine parti programının kurumsallaşmak adına vadettiği hedefleri yerine getirmesi zorunluluk arz eder.

Bu bağlamda Ak Parti'nin anlaşılmaları açısından seçim beyannamelerinin incelenmesi elzemdir. AK Parti Tanıtım ve Medya Başkanı Beşir Atalay'ın ifadesiyle “partimizin ülke meselelerine bakışını ve siyaset yapma tarzımızı en iyi bu resmi dokümanımız ve on üç yıllık icraatımız gösterir.” Genel Başkan ve Başbakan Ahmet Davutoğlu da seçim beyannameleri ile ilgili şunları söylemektedir:

Büyüklerimiz ‘slubul beyan aynıyle insan’ demişlerdir. Bizim siyasetteki slubumuz milletimizin üslubudur. Bizim anlayışımızda beyan esastır. Kurumsal, yani parti olarak seçimlerden önce açıkladığımız beyannamelerimizde iktidar olmamız, hükümet kurmamız halinde neyi nasıl yapacağımızı belirten taahhtlerimizdir...

Bu nedenle liberal değerlere ne kadar yakın duran bir parti olduğunu anlamamız açısından partinin seçim beyannameleri ele alındı. AK Parti iktidarının 2002 yılından bu yana on üç yıllık bir iktidar serüvenine sahip olması bir önceki seçimde vadedilen değişikliklerin veyahut yeniliklerin ne kadarının yerine getirildiği ve ne derece liberal izler taşıdığını sorgulayabilmemiz açısından da işimizi kolaylaştırdı.

Ağustos 2001’de kurulan AK Parti, kuruluşundan sadece on beş ay sonra yüzde 34 gibi birçok kesimde korku uyandıran yüksek bir oy oranıyla, sadece iki partinin yüzde 10luk seçim barajını geçmesi sebebiyle tek başına iktidara gelebilecektir. Bu dönemde AK Parti Avrupa Birliği’ne katılım sürecine asılacak, bu uğurda oldukça reformist ve liberal bir siyaset izlerken, AK Parti’nin bu liberal reformizmi ‘demokrat’ aydınlardan coşkulu bir destek alacaktır. Denilebilir ki ‘demokratlar’ yeni kurulan bu partiyi bir nevi yol arkadaşı olarak görmektedirler (Gürpınar, 2013: 317-318).

AK Parti’nin 2002 seçimleri ile iktidara gelmesinin özünü teşkil eden doküman olarak seçim beyannamesi incelenecek olursa daha konu başlıklarından liberal bir havanın estiği rahatlıkla görülebilecektir. Kendisini yer yer muhafazakar olarak da tanımlayan parti, muhafazakarlığa; demokrat, yenilikçi ve çağdaşlığı da eklemleyerek farklı bir siyaset anlayışının temsilcisi haline gelmiştir. Merkez, merkez-sağ isimlendirmesi altında dönemin konjonktüründe ciddi bir destek

bulabilmiştir. Tek başına iktidar olma vaadi ile siyasi ve ekonomik istikrar vurgusu, Şubat 2001 ekonomi krizini yaşayan seçmen için yeterli olmuştur bile. Partinin kurucu kadrosunun Milli Görüş kültüründe seslerini duyuramayan ve “Yenilikçiler” olarak bilinen Abdullah Gül, R.Tayyip Erdoğan ve Bülent Arınç gibi siyaseti kimlik edinmiş kemikli siyasetçiler olması sağ parti seçmenlerini ortak bir paydada toplamıştır. Merkez sağ boşluğu bu parti ile doldurulmakla kalmamış siyasete yeni bir boyut kazandırılmıştır. Zira “Gelenekçiler” olarak bilinen kimliklerin değişime dair söylemleri ve halk nezdinde bu söylemin yüzde 34 oy oranı ile meşruiyet kazanması “halk için halk ile yenilik” düsturu ile ifade edilebilir.

Kavram olarak merkez sağ, dünyada yükselen 1980’li yıllardaki Yeni Sağ siyaset anlayışının Türkiye’de almış olduğu isimdir. Yeni sağ siyaset, dünyada liberalizm ile muhafazakârlığın bileşimi üzerine oturmuş olan yeni bir akımın ismi olarak kullanılmıştır. Yeni sağ olarak dillendirilen bu yeni model Türkiye’de merkez sağ adını almıştır. Merkez sağ gelenek Türk siyasetinin bildiğimiz geniş anlamdaki Türk sağından farklı olarak merkeze yani liberalizme yakınlığı ifade etmek için kullanılmalıdır. Hasan Bülent Kahraman, AK Parti hakkındaki söyleşisinde, bu çizginin yoktan var olmuş, yepyeni bir parti olmadığını ve bir geleneğin uzantısı olduğunu söylemekte ve “bu gelenek, genel olarak Türk sağı diye adlandırdığımız gelenektir” demektedir. İşaret edildiği üzere merkez sağ burada geniş anlamda Türk sağı adı altında değerlendirilerek merkez sağa ayrıca işaret edilmeye ihtiyaç duyulmamıştır (Turku, 2022: 62-65).

R. Tayyip Erdoğan yenilikçi partinin liderliğine oy birliği ile seçilirken kendisinden ve muhtemel yüksek bir oy oranına ulaşmalarından endişe duyan kesimlere “Değişmek erdemdir” demekte, “Hayat değişiyor, zaman akıyor; buna bağlı olarak dünyayı algılama biçimimiz tabii ki değişikliklere uğruyor. Değişime açık olmayı ömrümün sonuna kadar sürdürmeyi diliyorum” şeklinde devam ederek bu şekilde güven telkin etmeye çalışmaktadır (Gürpınar, 2013: 317).

R. Tayyip Erdoğan’ın değişim söylemiyle partinin siyasal hayatına ne gibi değişiklikler getirdiğini, nasıl bir siyasi söylem kullandığı, seçim dönemleri sırasıyla takip edilerek belirtilecektir.

3.1.1. 2002 Seçim Beyannamesi’nde Liberal İzler

14 Ağustos 2001’de kurulan AK Parti’nin 3 Kasım 2002 genel seçimleri için hazırladığı seçim beyannamesi incelendiğinde neden kuruluşundan bir sene sonra girdiği seçimde tek başına iktidar olabilecek oy oranına elde ettiği anlaşılmaktadır. Tezimizin konusunu oluşturan liberal çizgideki partilerin programları ile kıyaslandığında temel hak ve özgürlükler vurgusunun daha fazla yapıldığı görülmektedir. Nitekim;

Sunuş kısmında:

Dünyada köklü dönüşümler yaşanırken, Türkiye, zamanını ve enerjisini iç meseleleriyle uğraşarak tüketmektedir. Elli yılı aşan çok partili siyaset tecrübesine rağmen, yeterince demokratikleşemeyen, temel hak ve özgürlüklerin tam olarak kullanılamadığı ülkeler arasında yer almaktadır.

şeklindeki ifadesiyle aslında partinin kuruluş felsefesinde nasıl bir yol izleyeceği anlatılmıştır. Yine aynı şekilde; “...Uygulanan yanlış politikalar yüzünden, sağlıklı bir özelleştirme gerçekleştirilememiş, devletin ekonomideki rolü azaltılamamış, servetin toplum kesimleri arasındaki dağılımında adalet sağlanamamıştır.”

“Süreklilik içinde değişimi arayan, birliktelik içinde farklılıkları koruyan, toplumun dinamizmine güvenen, Dünyadaki gelişmelere ve yeniliklere açık bir siyaset anlayışını hakim kılmayı amaçlayan AK PARTİ, demokrat, muhafazakar, yenilikçi ve çağdaş bir partidir.” şeklindeki ifadeyle de yukarıdaki hüküm desteklenmektedir.

Seçim beyannamesi incelendiğinde güçlü bir demokrasi vurgusu yapıldığı görülecektir. Sayfa kenar başlığında “Ak Parti Demokrattır” ile belirtilen kısımda:

Ak Parti, demokratik rejimin işleyişine, sistem dışı her türlü müdahaleye karşıdır. Partimiz, siyasi alanın daralmasına, temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına, bürokrasinin siyasetin yerine ikame edilmesine, kamuda göreve alınmada eşitsizliklere, eğitim hakkının sınırlandırılmasına neden olan düzenlemeler ve uygulamaları değiştirecektir.

ifadesi ile vurgu yapılmaktadır.

Kendisini yenilikçi ve çağdaş bir parti olarak tanımlayan AK Parti bunun en önemli ayağını Avrupa Birliği’ne katılım sürecinde görmektedir. Daha kuruluş yılını takiben seçim beyannamesinde ısrarla vurgulanan bu husus, parti kurucusunun sözünü ettiği “değişim” vurgusunu yansıtır. Fakat kurucu kadro bilindiği üzere milli görüş çizgisinden gelmektedir. Avrupa Birliği’ne katılım ile ilgili seçim beyannamesine bakıldığında muhafazakar çizginin temsilcisi ve milli görüş geleneğinden gelen partinin “ağaç budanarak yenilenmelidir, kökten kesilmemelidir” şeklindeki muhafazakar deyişe paralel hareket ettiği görülecektir. Nitekim:

PARTİMİZ, ülkemizin Avrupa Birliği’ne tam üyeliğini, modernleşme sürecimizin doğal sonucu olarak görmektedir. AB kriterlerinin ekonomik ve siyasi hükümlerinin hayata geçirilmesi, devlet ve toplum olarak birlikte çağdaşlaşmamız yönünde atılacak önemli bir adımdır. Bu kriterlerin, AB üyeliğinden bağımsız olarak düşünüldüğünde bile hayata geçirilmesi kaçınılmazdır. Ancak çağın içinde ve farkında olarak insanlığa mesajlarımızı ulaştırabiliriz ve çağın imkanlarını kullanarak uluslararası arenada varlığımızı sürdürebiliriz.

şeklinde ifade edilmiştir.

AK Parti, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecini aslında çağdaşlaşmak amacıyla değerlendirmek istemiştir. Türk toplumunun kendi kabuklarından sıyrılarak gözlerinin açılması amacıyla günümüz dünyasına hakim olan ve liberal bir hava estiren özgürlüklere yer verecek mevzuatı Avrupa Birliği aracılığıyla bir nevi devşirmek istemiştir. Nitekim beyannamede bu husus:

Avrupa ile bütünleşmemize karşı çıkan çevrelerin, milli egemenlik, milli güvenlik, milli çıkar, milli ve yerel kültür konularındaki ideolojik yaklaşımları, Kopenhag Kriterlerinin hayata geçirilmesini geciktirmektedir. PARTİMİZ, bürokratik devletçi yönetim anlayışını sürdürmeyi amaçlayan bu kavramların, bireyin hukukunu gözeten, halkın katılımını esas alan demokratik, sivil ve çoğulcu bir anlayışla yeniden ele alınmasından yanadır. Düşünce ve ifade özgürlüğünün tam olarak sağlanması, teşebbüs özgürlüğünü sınırlayan engellerin kaldırılması, yönetimin şeffaf hale getirilmesi, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi yönünde atılacak cesur adımlar, toplumun kendi gücüyle çağdaşlaşmasının önünü açacaktır.

şeklinde vurgulanmıştır.

“Temel Hak ve Özgürlükler” kenar başlıklı kısım incelendiğinde J. Locke’un üçlemesine vurgu yapıldığı görülmektedir. İnsanların doğuştan, devredilemez ve vazgeçilemez temel hak ve hürriyetlere -tabii hak doktrini- sahip olduğunu hatırlatarak yaşam hakkı, mülkiyet hakkı ve özgürlük hakkının önemine vurgu yapılmış ve bu alanda evrensel hukuk normlarının gözetilerek yeniden düzenleme yapılacağı belirtilmiştir. Türkiye, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini kabul ederek iç hukukunun parçası haline getirmiştir. Avrupa Birliği'ne üyeliğin ön şartı olarak görülen Kopenhag Kriterleri de temel hak ve özgürlüklere özel bir vurgu yapmaktadır:

İnsanlar doğuştan, devredilemez ve vazgeçilemez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. İnsanlığın ortak değeri olan temel hak ve özgürlükler, devlet idaresi altında onurlu bir hayat sürebilmenin ön şartıdır. “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” düşüncesinden hareket eden PARTİMİZ, bütün politikalarının merkezine insanı koymuştur. Demokrasinin nihai amacı, başta düşünce, inanç, eğitim, örgütlenme ve teşebbüs özgürlüğü olmak üzere, bütün sivil ve siyasi özgürlükleri güvenceye almak ve insanların korku ve endişeden uzak olarak yaşamalarını sağlamaktır.

Demokratik rejimlerde, siyasi iktidarların ve bürokratik yapıların temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına müdahale edemeyeceğini; uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerin eksiksiz olarak hayata geçirilmesini savunan PARTİMİZ,

- Temel hak ve özgürlükleri ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde, özellikle Kopenhag Kriterlerinde belirtilen seviyeye yükseltmek için Anayasa ve yasalarda gerekli değişikliği yapacaktır.
- Temel hak ve özgürlüklerin, sadece anayasal ve yasal güvenceye

alınması ile yetinmeyip, fiilen uygulanması ve siyasal kültürümüzün yerleşik bir boyutu olarak güçlenmesi yönünde çaba sarf edecektir. • Devletin, yasal ve kurumsal düzenlemeleri ile kaynaklarını, temel hak ve özgürlüklerin yerleştirilmesi ve geliştirilmesi yönünde etkin bir şekilde kullanacaktır. • Toplumumuzda kısır çekişmelere yol açan, din, mezhep, cinsiyet, etnik ayrımcılık konularındaki tartışmalı uygulamaların temelinde, hak ve özgürlükler konusundaki eksiklikler yatmaktadır. Demokrasimizi evrensel düzeye taşıyacak “insan haklarına dayanan” devlet anlayışının yerleşmesiyle bu kısır çekişmeler sona erecektir. • Temel hak ve özgürlükler konusunda, toplumun değişik kesimlerinin sorunlarına ve taleplerine karşı duyarlı olacak, bu alanda çifte standartlara, kısır çekişmelere ve siyasal istismlara izin vermeyecektir. • İşkence, kayıp, göz altında ölüm, faili meçhul cinayet gibi demokratik hukuk devletinde kabul edilemez insan hakları ihlallerinin üzerine ciddiyetle gidecektir. • Temel hak ve özgürlükler alanındaki eksikliklerin giderilmesi için, diğer siyasal partiler ve sivil toplum örgütleri arasında mutabakat ve iş birliği imkanlarını arayacaktır. • Temel hak ve özgürlüklerin kâğıt üzerinde kalmaması için sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirecek, bu süreçte ortaya çıkacak kaynakların toplumun tüm kesimlerine daha adil dağıtılmasını sağlayacaktır. • Yaşama ve mülkiyet hakkını, düşünce, ifade, inanç, teşebbüs ve örgütlenme özgürlüğünü sınırlayan hükümler, evrensel hukuk ve özgürlük anlayışı dikkate alınarak yeniden düzenleyecektir.

20. yüzyıl itibariyle liberal demokrasinin, güçlü rakiplerini alt ettiği görülür. Ancak liberal demokratik siyasal sistemler melez bir nitelik arz eder: Bu sistemler, iki farklı özelliği bünyesinde barındırır; birisi liberal, diğeri de demokratik niteliktedir. Liberal öge, sınırlı yönetime olan inancı, demokratik öge de halkın yönetimine bağlılığı yansıtır. Bir demokrasi modeli olarak liberal demokrasinin üç ana özelliği vardır (Heywood, 2011: 57):

- Liberal demokrasi, temsili ve dolaylı demokrasi biçimidir. Siyasal iktidar, biçimsel eşitlik temelinde -“tek kişi tek oy; tek oy tek değer”- gerçekleştirilen düzenli seçimlerdeki başarıyla elde edilir.
- Bu demokrasi, rekabet ve seçim tercihinin dayalıdır. Bu, geniş oranda çatışan inançlara, sosyal felsefelere, rekabet halindeki siyasal hareketlere ve partilere hoşgörü anlamına gelen siyasal çoğulculukla temin edilir.
- Bu demokrasinin belirgin özelliği, devlet ile sivil toplumun arasına belirgin ayrım koymasındır.

Türkiye’de de demokrasi ve piyasa ekonomisinin yerleşmesine bağlı olarak sivil toplum güçlenmektedir. Toplum çoğu alanlarda devletin önüne geçmekte, kamu kesiminden daha kaliteli mal ve hizmetler üretmektedir. AK Parti, insan haklarına dayanan ve eksiksiz işleyen demokratik bir yönetimin hayata geçirilmesi için sivil toplumun güçlenmesini ve “yönetişim” anlayışı içinde etkili bir kamuoyu denetimini gerekli görmektedir. Çoğulcu ve katılımcı demokratik siyaset vurgusu yapan parti, siyasal sürecin sivil toplum örgütlerine açılması ve ilgili toplum kesimlerinin görüşlerinin alınmasına vurgu yaparak liberal öğretinin kamusal alan sınırlarını belirtmektedir. Bu konuda:

Sivil toplum kuruluşlarının yönetime daha aktif katılımı ile temsili demokrasinin katılımcı demokrasiye doğru gelişmesi sağlanacaktır. Böylece vatandaş, sadece seçimden değil, güncel gelişmeler için de iradesini siyasal sürece yansıtma fırsatı kazanacaktır.

Yönetimin demokratikleşmesi, toplumun olduğu kadar, devletin de lehinedir. Devlet demokratikleştikçe halkını yönetme meşruiyeti de güçlenir ve uluslararası alanda saygınlık kazanır. Gücünü halktan ve sivil toplum örgütlerinden alan yönetimlerin, bölgelerinde ve dünyada etkileri ve pazarlık güçleri artar.

AK Parti daha kuruluş yılında verdiği vaatler ile liberal demokrasiye olan vurgusunu güçlendirmektedir. Yönetime katılımı engelleyen yasal ve idari etkenleri kaldırarak, kamu yönetimine sivil toplumun daha aktif katılımını sağlamayı vaad etmektedir. İş dünyası, sendikalar, meslek odaları, çiftçi örgütleri ve gönüllü kuruluşların sorunlarını hizmet alanlarındaki kamu görevlileri ile birlikte çözmelerini kolaylaştırıcı mekanizmalar geliştireceğini belirtmektedir.

Liberaler, özgürlüğe üstün bireyci değer olarak öncelik tanırırlar. AK Parti'nin özgürlüğe yaptığı vurgu da dikkate değerdir. “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” düşüncesinden hareketle bütün politikalarının merkezine insanı koyduğunu belirten AK Parti, demokrasinin nihai amacı olarak başta düşünce, inanç, eğitim, örgütlenme ve teşebbüs özgürlüğü olmak üzere bütün sivil ve siyasi özgürlükleri güvenceye almak ve insanların korku ve endişeden uzak olarak yaşamalarını sağlamayı kendisine dert edindiğini belirtmektedir. “İnsanların ekmek kadar, kendilerini gerçekleştirecek özgürlüğe de ihtiyaçları vardır.” söylemi sosyal demokratların özgürlük anlayışına benzer. Sosyal demokratlar özgürlüğü, bireysel potansiyelin gerçekleştirilmesi olarak görme açısından modern liberalizme yaklaştırmışlardır (Heywood, 2011: 47).

Liberaler, keyfi yönetim korkusu taşırlar ve sınırlı yönetim ilkesini benimserler. Yönetimin anayasal sınırlarının belirtilmesi ve demokrasi ile sınırlandırılması, uysallaştırılması veya evcilleştirilmesini istemektedirler. Hukuk alanındaki reformlara yeni bir anayasa yapılarak başlanması gerektiğini daha ilk seçiminde vurgulayan AK Parti, yeni anayasanın devlet-toplum-birey arasında yapılan bir toplumsal sözleşme niteliğinde olmasından yanadır. Bu anayasa hukuk devleti ilkelerini hayata geçirecek, bireyleri devlete ve örgütlü güçlere karşı koruyacak, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin getirdiği ilke ve standartlarda temel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını sağlayacaktır.

Liberal doktrinde her bireyin eşit ahlaki değerde olduğu anlamında, tüm insanların eşit olarak doğdukları kabul edilir. Cinsiyet, ırk, renk, inanç, din ya da sosyal arka plan gibi etkenler temelinde bazılarının sosyal imtiyaz veya avantajlardan yararlanıp diğerlerinin ise dışlanmasına şiddetle karşı çıkarlar. AK Parti'nin adalet anlayışı da buna benzerdir. Seçim beyannamesinin “Hukuk ve Adalet Anlayışımız” kenar başlıklı kısmı incelenecek olursa:

Hukuk ve adalet anlayışımız, devletin topluma ve bireylere dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep aidiyeti gibi sebeplerle ayırım gözetmeksizin adalet içinde yaklaşmasını sağlamaktır.

Partimiz, hukukun üstünlüğüne dayalı yönetim anlayışının teminatı olacaktır.”

Partimizin isminden de anlaşılacağı gibi, adaletin tesisi kalkınmadan önce gelir. Demokratik bir hukuk devleti anlayışını hayata geçiremeyen ve adalete güveni tesis edemeyen ülkelerin ekonomik yönden kalkınması da mümkün değildir.

Demokratik bir devlet anlayışı ile rekabetçi bir piyasa arasında tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır. Toplumların temel ihtiyaçlarının karşılanmasında, devlet, piyasa ve sivil toplum iş birliği kaçınılmaz hale gelmiştir. Hantallaşan devlet, halkın ihtiyaçlarını yerine getiremeyeceği gibi liberal doktrinde korkusu yaşanan bireysel inisiyatifin de yerini alma görevini üstlenebilir. Nitekim liberallere göre devletin amacı, toplumsal kurumların devlet eliyle yönetimi yoluyla bireysel inisiyatifin yerini almak değil, sadece her türlü toplumsal etkileşimi düzenlemek ve kolaylaştırmaktır. Politik alanda liberalizme yön veren ilke, “yönetimin iktidarının sınırlandırılması” olmuştur. Thomas Paine, yönetimin, en kötü durumda bile “gerekli bir kötülük” olduğunu savunmuştu. Amerikalılar da kuşaklar boyu, Thomas Jefferson’un “en iyi yönetimin en az yöneten yönetim” olduğu düşüncesini tekrarlamışlardır (Berktaş, 2010: 65).

AK Parti de bu anlamda merkeziyetçi ve katı hiyerarşik yapının karşısında olduğunu, hızla büyüyen ve hantallaşan devlet yapısının çağdaş yönetim anlayışına uygun bir şekilde dönüştürülmesi gerektiğini belirtmiştir. Merkeziyetçi ve katı yapının aşılması için yerel düzeyde demokratikleşmeye önem verileceği belirtilmiştir.

“...Devlet Bakanlarının sayısı azaltılacak ve böylece Bakanlar Kurulu’nun 25 Bakandan az olması sağlanacaktır.”

“Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’na uygun olarak, anayasal sistemimize yerel yönetim hakkının dahil edilmesi sağlanacaktır.”

Toplumun iyiliğini sağlama yolunun bireylerin kendi çıkarları peşinde koşmalarına izin vermekten geçtiği fikri liberal ekonominin ana fikridir. Kapitalizmde ekonomik ilişkiler, esas olarak, kar peşinde koşan kişiler arasındaki özel ilişkilerdir. Bu özel ilişkiler kendisine serbest piyasada yer bulduğunda bir bütün olarak topluluğun refahı da artacaktır. Bilindiği üzere A. Smith, ekonomik rekabet üzerindeki kısıtlamaların kamu yararına hizmet etmek şöyle dursun, yalnızca onlardan yararlanabilecek durumda olan bir avuç kişiye hizmet ettiğini savunmuştur.

AK Parti kuruluş itibarıyla liberal ekonominin esaslarına uygun olarak piyasalarda serbest rekabet koşullarını sağlayacağını ve teşebbüs gücünün önündeki engelleri kaldıracağını belirten

ifadeler kullanması “kendiliğinden düzen/görünmez el” tabiri yerine “devlet eliyle düzen” yakıştırmasının yapılmasına sebep olmuştur. AK Parti’nin kuruluş yılı itibariyle dönemin sosyo-ekonomik yapısı incelendiğinde ABD’deki bir ekonomik buhran gibi Türkiye’de de bu kriz ortamından çıkmak için “devlet eli”ne ihtiyaç duyulması normaldir. Zira 57. Hükümetin 1999 yılı sonunda uygulamaya koyduğu “Enflasyonla Mücadele Programı” olarak bilinen program, Kasım 2000’de önemli bir darbe almış, Şubat 2001’de ise Cumhuriyet tarihinin en büyük krizine yol açarak çökmüştür. Mayıs 2001’de uygulamaya konulan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” da, 2001 yılı sonlarına doğru çöküş işaretleri verirken Uluslararası Para Fonundan (IMF) sağlanan yüklü destekle Ocak 2002’de yenilenmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, geçmişten aldığı dersle AK Parti’nin kuruluş felsefesi olarak liberal ekonomi esaslarına uygun bir liberal vizyon belirlemiş olmasıdır.

AK Parti’nin kuruluş yılı itibariyle gireceği ilk seçimde, beyannamesinde yer alan vizyon politikalarını incelediğimizde:

Cumhuriyet döneminde, devlet öncülüğünde sanayileşme, planlı kalkınma, liberal ve dışa açık büyüme gibi çeşitli ekonomik kalkınma modelleri uygulanmıştır. Yaşanan tecrübeler, serbest piyasa sistemi içinde işleyen, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve şeffaflığın hakim olduğu ekonomilerde daha sıhhatli bir gelişme ve kalkınmanın sağlandığını göstermektedir.

Milletimizin teşebbüs gücü, ekonomik gelişmenin en önemli kaynağıdır. Devletin ekonomideki temel rolü, piyasalarda serbest rekabet koşullarını sağlamak ve teşebbüs gücünün önündeki engelleri kaldırmaktır.

...Devlet, yapacağı düzenleme ve denetimlerle, serbest piyasa sisteminin işleyişindeki aksaklıkları giderecek, verimliliği artıracak, sistemin kötüye kullanılmasını önleyecektir.

PARTİMİZİN sermaye hareketleri konusundaki temel yaklaşımı, yasaklayıcı ve süreci tersine çevirici yönde olmayıp, piyasa mekanizması içinde olumsuz etkileri en aza indirmek şeklinde olacaktır.

Siyasi liberalizmin önemli ilkelerinden birisi minimal devlet anlayışıdır. Liberalizm, devleti özgürlüklerin önündeki en büyük potansiyel engel olarak kabul eder. Yetkisi ve ekonomik kaynaklara müdahalesi itibariyle sınırsız bir devlet, Hayek’in ifadesiyle, “bir çeteden farksızdır.” Bir toplumun en geniş organizasyonunu ve hiyerarşik olarak en yüksek otoritesini devlet oluşturduğu için devletin mutlak anlamda sınırlandırılması gerekir. Aksi takdirde, devlet yetkisini eline geçiren yöneticiler birer *Frankeştayn*, birer siyasi tanrıya dönüşerek toplumlarını büyük musibetlere maruz bırakabilirler (Çaha, 2012: 56).

AK Parti yukarıda bahsi geçen minimal devlet anlayışına uygun hareket etmek için özelleştirmelere önem vereceğini ilk seçim beyannamesinde belirtmektedir:

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT), faaliyette bulundukları sektörde tek el ve belirleyici konumdadır. Kamu mülkiyetinin avantajlarını kullanarak riski olmayan bir ortamda çalışmaları piyasa mekanizmasının işleyişini bozmaktadır. Siyasi müdahaleler sonucu ekonomik rasyonelliğini yitirerek kamuya yük haline gelen KİT'lerin özelleştirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

“Elektrik enerjisi sektöründe rekabeti esas alan ve bu suretle kaliteyi artırıp maliyetleri aşağıya çekmeyi hedefleyen liberal politikalar benimsenerek sektörde özelleştirme hızlandırılacaktır.”

Özelleştirmelerin temel amacı, ekonomide serbest piyasanın daha iyi işlemesi için gerekli koşulların oluşumunu sağlamak, etkinlik ve verimliliği artırmaktır. Piyasa ekonomisinde kamunun iktisadi rolü, piyasa mekanizmasının iyi çalışması için gerekli düzenleyici ve denetleyici mekanizmaları oluşturmaktır. KİT'lerin özelleştirilmesine büyük önem veren AK Parti, ekonomide kamunun rolünü elinden alıp piyasaya vereceğini belirtmektedir. Bu anlamda liberal ekonomi esaslarına uygun piyasa anlayışı belirlemektedir.

Yabancı sermayenin ülke piyasasına çekilmesine de büyük önem veren AK Parti, bu anlamda liberal ekonominin felsefesi haline gelen ünlü deyiş “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” (laissez faire, laissez passer) anlayışına uygun hareket tarzı benimsemiştir. Doğrudan yabancı sermaye girişlerinin artırılması için AK Parti'nin belirlediği politikalarından bazıları şunlardır:

Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde somut ve samimi adımlar atılarak özellikle Avrupa Birliği firmalarının Türkiye'ye yatırım yapması için gerekli ortam hazırlanacaktır. Özelleştirme işlemlerinde yabancı sermayenin de etkin olması için gerekli adımlar atılacaktır. Serbest bölgelerin daha etkin bir şekilde kullanılması ve yabancı yatırımlara daha iyi tanıtılması sağlanacak, vergi muafiyetleri devam ettirilecektir. Turizm yatırımları, 'bölge geliştirme' anlayışı içinde, yabancı sermayenin cezbedilmesinde başvurulacak önemli alanlardan biri olarak değerlendirilecektir.

Sosyal devlet, devleti bütün toplumun hizmetinde gören anlayışın adıdır. AK Parti bütün bu liberal politika esaslarının yanında kendisine muhafazakâr-demokrat yakıştırmalarına uygun sosyal politikalar da benimsemiştir. Gelir dağılımında adaletin sağlanması, yolsuzlukla mücadele, işsizliğin önlenmesi, nitelikli eğitim, sosyal güvenlik, sağlıklı toplum, aile, kadın ve gençlik konularında sosyal devlet anlayışına uygun yol haritaları vardır.

“...Partimiz, toplumun temeli olan ailenin korunmasına yönelik çabaları destekleyecektir.”

“...Devlet, herkesin temel sağlık ihtiyacını, gerekirse özel sektörle iş birliği yaparak yerine getirmek zorundadır.”

Seçim ncesi anketlerde (zsoy, 2002: 136) AK Parti’nin iktidar olmasının en önemli nedenlerinden birisinin “yeni ve umut verici bir parti” olduğu ve partinin ve liderinin “dürüst olduğuna dair inanç” algısıdır. Buna karşın partiye, demokrat ve bilgili oldukları için seçmenin % 0,4’, Müslüman kişiler oldukları için % 0,6’sı, milliyetçi oldukları için % 0,6’sı ve çalıştıklarına inandıkları için % 1,1’i oy vermiştir. Ayrıca Parti, birtakım karşıtları tarafından ise Millî Görüş hareketinin devamı niteliğinde olmakla suçlanmıştır. Fakat partinin kurmayları bu yakıştırmayı şiddetle reddetmiştir. Bilindiği üzere bunun bilinen en belirgin rneği, Erdoğan’ın muhtelif zamanlarda yaptığı “Millî Görüş gömleğini çıkardık” şeklindeki beyanıdır.

Seçim beyannamesinde yer alan vaatler ile seçime girerek oyların yüzde 34,3’ ile 363 milletvekiliği kazanan Adalet ve Kalkınma Partisi, TBMM’nin üyelik sayısının yaklaşık yüzde 66’sını alarak liste usulü çoğunluk sisteminin uygulandığı 1950’li yıllardan sonra TBMM’deki en büyük temsil gücünü elde eden siyasi parti oldu. Bu zafer ile beş yıllık bir dönem geçiren AK Parti, 2002 yılı seçim beyannamesinde dile getirdiği vaatlerin ne kadarını yerine getirdiği ve bunların liberal yansımalarının neler olduğunu görebilmek için AK Parti’nin 22 Temmuz 2007 genel seçimleri için yol haritasını belirlediği seçim beyannamesine bakılmasında yarar olacaktır.

3.1.2. 2007 Seçim Beyannamesi’nde Liberal İzler

AK Parti’nin muhafazakar-demokrat kimliğinin kriz anlarında çözüm üretmedeki katkısı sorgulandığında rneğin İngiltere’de yazılı bir anayasa olmamasına rağmen muhafaza etmiş olduğu toplumsal ve yönetsel ilişki normları sayesinde sorunsuz bir biçimde süreçler yrtlebilirken Türkiye’de ise detaylı bir anayasa olmasına rağmen muhafazakâr kurum ve olguların zedelenmesi sonucu geçmişten gelen güven problemi nedeniyle sistem krizleri yaşanmaktadır ve tıpkı ‘367 krizinde’ olduğu gibi toplum yeni üretilen norm ve uygulamalar nedeniyle siyasal ve toplumsal krizler yaşamaktadır (Demirkol, 2023: 483).

2007 yılında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in görev sresinin Mayıs ayında dolacak olması nedeniyle gelişen süreçte Genelkurmay Başkanlığı’nın internet sitesine 27 Nisan gecesi saat 23:20’de konulan bir basın açıklaması tüm vrelerce e-muhtıra olarak adlandırılmıştır. Nitekim bildiri incelendiğinde önceki darbelerde ya da muhtıralarda sıkça telaffuz edilen “Türk Silahlı Kuvvetleri, bu niteliklerin korunması için kendisine kanunlarla verilmiş olan açık görevleri eksiksiz yerine getirme konusundaki sarsılmaz kararlılığını muhafaza etmekte” olduğunu hatırlatmış ve bu kararlılığa olan bağlılığı ile inancının kesin olduğunu kamuoyuna saygıyla duyurmuştur (Grnar, 2013: 320).

2007 seçimlerinde AK Parti’nin aldığı oy oranını artırarak tekrarladığı başarıya bakılırsa Türk siyasetinin yakın geleceğini tayin edeceğini kestirmek zor değildir. Ne var ki, 2007 seçimlerinden

hemen önce ortaya çıkan siyasal kriz bu başarıda son derece önemlidir. Çünkü muhtıra ile siyasal merkezin ve Tarihsele Blok'un (ordu-aydınlar-bürokrasi) çevreye dönük tepkisi çevreden tepki görmüştür. Nitekim bu seçimde AK Parti'nin Anadolu burjuvazisi tarafından ilk kez bu ölçüde desteklendiği görülmüştür (Kahraman, 2010: 233).

AK Parti'nin birinci hizmet döneminde çok önemli düzenlemeler yapılmış ve temel hak ve özgürlükler alanı genişletilmiştir. Bu bağlamda;

- Siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmış,
- İfade özgürlüğünün kullanım genişletilmiş,
- Bilgi Edinme Hakkı Kanunu ve Dernekler Kanunu yasalaştırılmış,
- Basın Kanunu yenilenmiş,
- BM'nin "Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi" ile "Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi" onaylanarak iç hukukumuzun parçası haline getirilmiştir.

Türkiye, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesini ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini kabul ederek iç hukukun parçası haline getirmiştir. Ayrıca, Avrupa Birliği'ne tam üyeliğin ön şartı olan ve temel hak ve özgürlüklere özel bir vurgu yapan Kopenhag Kriterlerini yeterince yerine getirdiği için AB ile müzakerelere başlamıştır.

Demokratik rejimlerde, siyasal iktidarların ve bürokratik yapıların temel hak ve özgürlüklerin kullanılmasına müdahale edemeyeceğini; uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınan temel hak ve özgürlüklerin eksiksiz olarak hayata geçirilmesini savunan AK Parti;

- Temel hak ve özgürlükler konusunda ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde belirtilen esasları uygulayacak, özellikle Kopenhag Siyasi Kriterlerine tam uyumu sağlayarak,
- Evrensel hukuk ve özgürlük anlayışıyla yeniden düzenlenen yaşama ve mülkiyet hakkı, düşünce, ifade, inanç, teşebbüs ve örgütlenme özgürlüğünü tam olarak hayata geçirme anlayışını benimsemiştir.

AK Parti, demokratik bir yönetimin hayata geçirilmesi için, sivil toplumun güçlenmesini ve "iyi yönetim" anlayışı içinde etkili bir kamuoyu denetimini gerekli görmektedir. Güçlü bir sivil toplum vurgusu yapan AK Parti, aynı zamanda Gramsci'deki gibi bir "kültürel iktidar"ın sağlanabilmesi için de açık kanallar yaratmaktadır. Çıkarılan çeşitli kanunlarla ve düzenleyici işlemlerle toplumun karar alma mekanizmalarına katılımını öngören düzenlemeler yapılmıştır.

Belediye Kanunu'nda "kent konseylerinin" kurulması öngörülerek sivil toplum kuruluşlarının yerel yönetimlere katılımına imkan sağlanmıştır.

Liberal doktrinin vurguladığı düzgün işleyen bir piyasa ekonomisine başından beri vurgu yapan AK Parti, 2007 seçim beyannamesinde de buna vurgu yaparak tek başına serbest piyasanın etkili olamayacağını, bunun demokratik bir düzen üzerine inşasını mümkün kılacak reformlardan bahsetmektedir:

Sağlıklı işleyen bir piyasa ekonomisi güçlü ve yerleşik bir demokratik temel üzerinde inşa edilebilir. Temel hakların korunuyor olması, temel özgürlüklere saygı duyulması, hukuk devletinin bütün kuralları ve kurumları ile varlığı, sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmanın ana dinamiğini oluşturur. Bu gerçeği başından itibaren gören Partimiz, başarıyla uyguladığı ekonomik programını demokratikleşme çabaları ile bütünleştirmiş ve bu iki süreci birbirini tamamlayan bileşenler olarak kabul etmiştir.

Çağdaş normlara dayalı olarak işleyen bir hukuk düzeni, ekonomik kalkınmanın ön koşulları arasında yer alır. Can ve mal güvenliğini sağlayan, keyfilğe kapalı, gününbirlik tartışmaların ve siyasi etkilerin üstünde bir hukuk sistemi, ekonomik aktivitelerin güven ve öngörülebilirlik içinde yürütülmesini sağlar.

Ekonomimiz dışa açılıp uluslararası piyasayla çok daha iyi bir şekilde entegre oldukça, halkımızın refahı da artacaktır.

Türkiye'ye sermaye girişinin ve çıkışının serbest olması, ekonomik programımızın bir diğer temel unsurudur. Açık bir ekonomik yapı başarımızın temel faktörlerindendir.

Programımızın bir diğer unsuru ise "serbest kur rejimidir". Kurun piyasa şartlarında oluşması, ekonomimizin iç veya dış şoklardan daha az etkilenmesini sağlamaktadır.

AK Parti'nin bu ekonomik politikaları sonuç vermiş ve 2002 yılında 181 milyar dolar seviyesinde olan milli gelirimiz 2,2 kat artarak 2006 yılında 400 milyar dolara yükselmiş ve ülkemiz dünyanın 17'nci büyük ekonomisi haline gelmiştir. Kişi başına milli gelir 2002'de 2,598\$ iken 2006 sonu itibarıyla 5,477\$'a yükselmiştir. 1997-2001 yılları arasında ortalama olarak sadece 0,3 oranında büyüyen ekonomimiz 2003-2006 yılları arasında ortalama yüzde 7,3 oranında büyüme kaydetmiştir.

Özel sektör ağırlıklı, verimlilik artışına dayanan ve dışa açık bir anlayışla sağlanan sürekli ve hızlı büyüme, eşine az rastlanan bir başarı olarak tarihe geçmiştir. Hızlı bir büyüme sağlanırken, eş zamanlı olarak enflasyon düşürülmüştür. 34 yıldan sonra enflasyon ilk defa tek haneli rakamlara indirilmiştir.

Dünyaya açılan ve özgüveni yükselen ülkemizin dış ticaret hacmi de çarpıcı bir büyüme göstermiştir. 2002-2006 döneminde dış ticaret hacmimiz 87 milyar dolardan 223 milyar dolara yükselmiştir.

1985-2002 arasında yapılan özelleştirme tutarı sadece 8 milyar dolar iken 2003 yılından bugüne kadar yapılan özelleştirme toplam 30,6 milyar dolara ulaşmıştır. Böylece kamunun ekonomideki ağırlığı azaltılırken özel sektörün rolü artırılmıştır. Devletin birçok sektörde üretim ve ticaretten çekilmesi, serbest piyasa ekonomisinin gelişmesine imkân sağlamıştır. Ayrıca seçim beyannamelerinde ortaya konulan hedefler doğrultusunda adım atıldığı görülmüştür. Uzun vadeli hedef ise şu cümlelerle ortaya koyulmuştur:

“Sadece gelecek 5 yılı değil, 2013 yılını ve Cumhuriyetimizin 100’üncü yılı olan 2023 yılını hedefliyoruz.”

3.1.3. 2011 Seçim Beyannamesi’nde Liberal İzler

2010 yılında halkoylamasında kabul edilen demokrasi paketi olarak nitelenen anayasa değişikliği ile kapsamlı bir yargı reformu gerçekleştirilmiştir. Bireylere kamu denetçisine başvuru hakkı getirilmiş ve bu yolla idarenin işleyişinin denetlenmesi sağlanmıştır. Yüksek Askeri Şura’nın kararlarına karşı yargı yolu açılmış, sivillerin askeri mahkemelerde yargılanamayacağı anayasal güvence altına alınmıştır.

Anayasa Mahkemesi’nin yapısı yenilenmiş, demokratik meşruiyeti güçlendirilmiş ve vatandaşlarımıza bireysel başvuru hakkı getirilmiştir.

3.1.4. 2015 Seçim Beyannamesi’nde Liberal izler

Demokratikleşme ve Yeni Anayasal Sistem başlıklı 1. ana başlığının Temel Hak ve Hürriyetler alt başlığının giriş cümlesinde kuruluşundan itibaren yer verdiği felsefeyi özetleyen bir cümlede:

AK Parti, bireysel hak ve özgürlükler ile insan onurunu yüceltmeyi yeni anayasanın temel ahlaki referansı olarak kabul etmektedir. Bu referansla, vatandaşlarımızın temel hak ve özgürlüklerini garanti altına almayı ve bunların kullanımını kısıtlayan engelleri ortadan kaldırmayı temel bir vazife olarak görmeyi sürdürüyoruz.

şeklinde ifade edilmiştir.

Neler Yaptık? yan başlığı ile belirtilen ifadelerde kişisel hak ve özgürlükler konusunda alınan mesafeden bahsedilerek “İfade, inanç ve teşebbüs hürriyetlerinin önündeki tüm engellerin kaldırılması AK Parti’nin temel prensibidir. Bu anlayış çerçevesinde, temel hak ve özgürlükler

alanında adeta “sessiz devrim” yaşanmış, birçok adım atılmış ve temel reformlar hayata geçirilmiştir.” ifadelerine yer verilmiştir. Ayrıca:

Düşünceyi ifade etmenin önündeki engelleri kaldırdık ve basın özgürlüğünü genişlettik. İfade hürriyetiyle ilgili suçların tamamına, “eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz” kuralını koyduk ve eleştiri hürriyetini teminat altına aldık. Basımevi ve eklentileri ile basın araçlarının, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemeyeceği veya işletmeden alıkonulamayacağını anayasal kural haline getirdik. Geçmişte alınmış binlerce yayın yasaklama, toplama ve el koyma emirlerini kaldırdık. Yasaklanmış, toplanmış ve el konulmuş eserleri hürriyetine kavuşturduk.

Kültürel hakların genişletilmesi ve eğitim sisteminin daha demokratik ve çoğulcu bir yapıya kavuşturulması için adımlar attık. Farklı dil ve lehçelerde devletin resmi kanallarında yayın imkânı sağladık. Tutuklu ve hükümlülerin yakınlarıyla anadillerinde görüşebilmesi, vatandaşlarımızın çocuklarına arzu ettikleri isimleri verebilmesi, üniversitelerde farklı dil ve lehçelerle akademik çalışmaların yapılabilmesi ve enstitülerin kurulması, bunların orta öğretim kurumlarında seçmeli ders olarak okutulabilmesi ve nihayetinde farklı dil ve lehçelerde eğitim yapan özel okulların açılmasını mümkün hale getirdik. Farklı dil ve lehçelerde siyasi propaganda, sinema, video ve müzik eserlerine yönelik yasakları kaldırdık. Bu çerçevedeki kültürel faaliyetlere destek verdik.

Kürt kökenli vatandaşlarımız dahil olmak üzere, tüm vatandaşlarımızın temel hak ve özgürlükler alanında sorunlarını aşma iradesini ortaya koyarak, aidiyet duygusunu güçlendirdik ve toplumsal restorasyon için önemli adımlar attık. Vatandaşlıktan çıkarılanlara haklarını ve yerleşim birimlerine eski isimlerini iade ettik. Bütün bu ve benzeri değişimleri, Partimizin kuruluş belgelerinde de ortaya koyduğumuz üzere, vatandaşlarımızın sahip olması gereken haklar olarak gördüğümüz ve buna inandığımız için gerçekleştirdik.

Farklı dillerin yanı sıra, farklı inanç ve mezhepler konusunda da cesur adımlar attık. İlk defa “Alevi Çalıştayları” düzenleyerek, İslam inancının farklı yorumlarının daha özgür bir ortamda tartışılmasına ve sorunlarının demokratik bir ortamda aşılmasına zemin hazırladık.

Roman vatandaşlarımızın Cumhuriyet tarihi boyunca biriken toplumsal sorunlarını çözmek için çalıştaylar düzenledik. Yeni İskân Kanunu ile Romanlara yönelik ayrımcı hükümleri ortadan kaldırdık. İktidarımızın atmış olduğu adımlardan cesaretle yola çıkan Roman vatandaşlarımızın kurduğu dernek ve federasyonların sayısında büyük bir artış yaşandı.

Örgütlü toplumun bir gereği olarak, özgürlükçü bir Dernekler Kanunu ile Sendika ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nu çıkardık. Toplantı ve gösteri hakkının kullanılması imkânlarını genişlettik, azınlıklara ait cemaat vakıflarının mülk edinmelerinin kolaylaştırılması ve özgürlük alanlarının genişletilmesi konusunda esaslı değişikliklere gittik.

Anayasamızdaki aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz hükmünü kaldırarak sendika özgürlüğünü geliştirdik. Kamu görevlilerine toplu sözleşme yapma hakkı getirerek kamu çalışanlarının sendikal haklarını geliştirdik. Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkını getirdik.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesini göz önüne alarak, mevzuatta esaslı değişiklikler yaptık. Anayasada, çocuklar konusunda pozitif ayrımcılık esasını benimsedik.

Kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu anayasal hükme dönüştürdük. BM nezdinde, ‘İnsan Ticaretinin Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokol’ü onayladık. İş Kanunu’nda yaptığımız değişiklikle kadınlar lehine hükümler getirilmesini sağladık. Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonunu kurduk. Ceza kanunlarında kadın haklarını güçlendirici değişiklikler yaptık. Kız öğrenciler, kadın kamu çalışanları ile milletvekillerinin kıyafetlerine ilişkin kısıtlamaları kaldırdık. Bu çerçevede, **başörtüsü ile sair kısıtlayıcı düzenlemeler artık tarihe karışmıştır**. Böylece, yıllardır süregelen ve toplumumuzda gereksiz yere gerilim oluşturan bir sorunu, temel haklar ve milletimizin beklentileri doğrultusunda köklü bir çözüme kavuşturduk.

Kişi güvenliği konusunda, orantısız güç kullanımının cezasını arttırdık. Gözaltı koşullarını iyileştirdik. BM ve Avrupa Konseyi standartlarını karşılayamayan cezaevlerini kapattık. Tutuklu ve hükümlülere yakınlarının cenazesine katılma ve ağır hastalık durumlarında ziyaret imkânını getirdik, anadilde savunma yapma imkânını tanıdık.

Kişisel kaygılara son vermek için vatandaşlarımızın kişisel verilerinin korunmasını anayasal bir hak olarak ilk defa düzenledik.

Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK) yönelik önemli idari ve yasal düzenlemeler yaparak, örgütlenme hak ve özgürlüğüne daha fazla imkân sağlayan bir ortam oluşturduk. Dernek ve vakıfları ilgilendiren mevzuatı iyileştirerek, kamu kesimi ile STK’lar arasındaki iş birliğinin gelişmesine ve etkinliğinin artırılmasına yönelik adımlar attık.

AK Parti ikinci atılım dönemini, halkımızın uzun zamandır beklediği yeni anayasa ile taçlandırmaya kararlıdır. Yaptığımız büyük dönüşümler ile Türkiye yeni bir toplum sözleşmesinin eşiğindedir. Yeni anayasa özgürlük, eşitlik ve adalet üzerine inşa edilecek; insan onuru yeni anayasanın temel ahlaki referansı olacaktır.

AK Parti, sadece anayasa metni ile anayasal sistem tesis edilmediğinin bilincindedir. Doğrudan anayasal sistemle bağlantılı seçim kanunları, siyasi partiler kanunu ve sair temel kanunlar, yeni anayasa metniyle birlikte bir bütün olarak yenilenecektir.

‘İnsani Kalkınma, Nitelikli Toplum’ başlıklı ikinci bölümde “Bütün öğrenciler için serbest kıyafet uygulamasına geçtik. Öğretim elemanları, öğretmenler ile yükseköğretim ve ortaöğretim öğrencileri için başörtüsü serbestisi getirdik.

3.1.5. 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Genel Seçimler Seçim Beyannamesi

Haklar ve Özgürlükler başlıklı kısımda “AK Parti olarak hukukun üstünlüğü prensibi çerçevesinde bireysel hakları ve özgürlükleri evrensel bir miras ve anayasal düzenimizin temel ahlaki referansı olarak kabul etmekteyiz.” şeklinde giriş yapılarak Neler Yaptık? sorusu ile:

16 yıllık iktidarımız döneminde, mevzuatın önemli bir kısmını gözden geçirdik ve antidemokratik pek çok yasaklayıcı düzenlemeyi kaldırdık. Darbe dönemlerinde topluma dayatılan temel kanunları önemli ölçüde yeniledik.

İfade özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırdık ve basın özgürlüğünü genişlettik. İfade hürriyetiyle ilgili suçların tamamına, ‘eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz’ kuralını koyduk ve eleştiri hürriyetini teminat altına aldık.

Basımevi ve eklentileri ile basın araçlarının, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemeyeceği veya işletmeden alıkonulamayacağını anayasal kural haline getirdik.

Geçmişte alınmış binlerce yayın yasaklama, toplama ve el koyma emirlerini kaldırdık. Yasaklanmış, toplanmış ve el konulmuş eserleri hürriyetine kavuşturduk.

İnsan hakları alanında önemli reformlar yaptık. Türkiye’nin insan hakları karnesini olumlu anlamda değiştirdik.

Usulüne göre yürürlüğe konulmuş haklar ve özgürlüklere ilişkin uluslararası anlaşmalarla, kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi halinde, milletlerarası antlaşma hükümlerinin esas alınmasını anayasal kural haline getirdik.

İnsan hakları alanında evrensel nitelikteki en önemli belgelerden olan 1966 tarihli ‘BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ ile “BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’yi onayladık.

İşkenceyi Türkiye’nin gündeminden çıkardık. İşkenceye sıfır tolerans politikasıyla işkence suçlarına uygulanan cezaları arttırdık, bu suçları işleyenler bakımından zaman aşımını kaldırdık. ‘İşkenceye Karşı BM Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokol’ü onaylayarak iç hukuka dahil ettik.

İnsan haklarını koruma ve geliştirmeye yönelik çalışmalarda bulunmak üzere idari ve mali özerkliğe sahip Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu’nu kurduk.

Vatandaşlarımızın idare karşısında uğradıkları haksızlıkları gidermek ve şikâyetlerini mahkemeye gitmeden sonuçlandırmak amacıyla Kamu Denetçiliği Kurumu’nu kurduk.

Bireysel hak arama yollarında çok önemli adımlar attık.

Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkını getirdik.

Kişî güvenliği konusunda, orantısız güç kullanımının cezasını arttırdık. Gözaltı koşullarını iyileştirdik. BM ve Avrupa Konseyi standartlarını karşılayamayan cezaevlerini kapattık.

Vatandaşlarımızın kişisel verilerinin korunmasını anayasal bir hak olarak ilk defa düzenledik.

Bilgi edinme hakkını kabul ederek, vatandaşlarımızın bilgi edinmesini imkânsızlaştıran uygulamaları ortadan kaldırdık.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesini göz önüne alarak çocuk hakları konusunda mevzuatta esaslı değişiklikler yaptık.

Kadın hakları konusunda çok önemli düzenlemeleri hayata geçirdik. Kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olduğunu anayasal hüküme dönüştürdük. BM nezdinde, ‘İnsan Ticaretinin Özellikle Kadın ve Çocuk Ticaretinin Önlenmesine, Durdurulmasına ve Cezalandırılmasına İlişkin Protokolü’ onaylandık. İş Kanunu’nda yaptığımız değişiklikle kadınlar lehine hükümler getirilmesini sağladık.

Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu’nu kurduk. Ceza kanunlarında kadın haklarını güçlendirici değişiklikler yaptık.

Kız öğrenciler, kadın kamu çalışanları ile milletvekillerinin kıyafetlerine ilişkin kısıtlamaları kaldırdık. Bu çerçevede, başörtüsü ile sair kısıtlayıcı düzenlemeler artık tarihe karışmıştır. Böylece, yıllardır süregelen ve toplumumuzda gereksiz yere gerilim oluşturan bir sorunu, temel haklar ve milletimizin beklentileri doğrultusunda köklü bir çözüme kavuşturduk.

Farklı dillerin yanı sıra, farklı inanç ve mezhepler konusunda da cesur adımlar attık. İlk defa ‘Alevi Çalıştayları’ düzenleyerek, İslam inancının farklı yorumlarının daha özgür bir ortamda tartışılmasına ve sorunlarının demokratik bir ortamda aşılmasına zemin hazırladık.

Roman vatandaşlarımızın Cumhuriyet tarihi boyunca biriken toplumsal sorunlarını çözmek için çalıştaylar düzenledik. Yeni İskân Kanunu ile Romanlara yönelik ayrımcı hükümleri ortadan kaldırdık. İktidarımızın atmış olduğu adımlardan cesaretle yola çıkan Roman vatandaşlarımızın kurduğu dernek ve federasyonların sayısında büyük bir artış yaşandı. İlk defa Roman vatandaşlarımızın sorunlarının çözülmesine yönelik sistematik bir eylem planı uygulamaya koyduk.

Azınlıklara ait cemaat vakıflarının mülk edinmelerinin kolaylaştırılması ve özgürlük alanlarının genişletilmesi konusunda esaslı değişikliklere gittik.

Örgütlü toplumun bir gereği olarak sivil toplumun alanını genişlettik.

Özgürlükçü bir Dernekler Kanunu ile Sendika ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu’nu çıkardık.

Toplantı ve gösteri hakkının kullanılması imkânlarını genişlettik.

Sendika özgürlüğünü geliştirdik. Anayasamızdaki aynı zamanda ve aynı iş kolunda birden fazla sendikaya üye olunamaz hükmünü kaldırdık. Toplu sözleşme yapma hakkı getirerek kamu çalışanlarının sendikal haklarını geliştirdik.

ifadelerine yer verilmiştir.

Yine bu seçim beyannamesinde de AK Parti laikliği; dini özgürlüklerin ve farklı hayat tarzlarının, hukuk devletinin teminatı altına alınması ve devletin bütün inanç gruplarına eşit mesafede durması olarak kabul eder.

3.1.6. Türkiye Yüzyılı İçin Doğru Adımlar 2023 Seçim Beyannamesi

AK Parti’nin günümüz itibariyle son seçim beyannamesi olan 2023 seçim beyannamesi incelendiğinde 6 Şubat tarihli Kahramanmaraş merkezli yaşanan ve 11 ilimizi doğrudan etkileyen deprem felaketi nedeniyle seçim beyannamesinin ilk gündem maddesini Afetlere Karşı Risk ve Kriz Yönetimi’nin oluşturduğu görülmektedir.

Dördüncü Bölüm’de Adalet, Demokrasi, İnsan Hak ve Hürriyetleri ana başlıklı ve Yüksek Standartlı Demokrasi kenar başlığı altında partinin temel ve hak ve özgürlüklere bakış açısını inceleyebiliriz:

AK Parti’nin temel siyasal prensibi, inanç, ifade ve teşebbüs özgürlüğünün önündeki tüm engellerin kaldırılmasıdır. Bu prensip doğrultusunda Cumhuriyet tarihinin en büyük demokratikleşme hareketini başlattık. Demokrasinin tüm kurumlarıyla ve olması gereken şekilde, tüm siyasi, etnik, mezhepsel ve kültürel farklılıkları koruyarak işlemesi için çaba gösteriyoruz. Türkiye Yüzyılı’nda da demokratikleşme adına dönüştürücü ve koruyucu

adımlarımızı tamamlayan yeni adımlarla takip edeceğiz. Bu alandaki reformcu yaklaşımımızı sürdüreceğiz.

“Birlikte Başaracağız” başlığı altında temel hak ve hürriyetler alanında kayda değer şu hususlara vurgu yapılmıştır:

- Bir ülkede demokrasinin derinliğini ve niteliğini gösteren mevzuat çerçevesi; başta Anayasa olmak üzere, Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunu ve Meclis İktidarı Kanunudur. Bu düzenlemeler bir ülkenin siyasal topoğrafyasını, demokratik seviye ve gelişimini ortaya koyar. Biz bunun için bu belgeleri katılımcı, çoğulcu ve şeffaf bir anlayışla yeniden ele alan kapsamlı bir “Yasama Reformu” yapacağız.
- Yasama reformunda TBMM’nin kanun yapma ve denetim kapasitesini pekiştireceğiz. Siyasi partilerin örgütlenme ve çalışmalarını oldukça detaylı ve kısıtlayıcı bir şekilde düzenleyen Siyasi Partiler Kanunu’nu özgürlükçü bir anlayışla ve çerçeve bir yasa şeklinde yenileyeceğiz.
- Kamu görevine ilk defa yapılacak atamalarda, görevin niteliğinin gerektirdiği haller dışında mülakat usulünü kaldırarak, atamaları yazılı sınav sonuçlarına göre yapacağız.
- Siyasi karar alma süreçlerine demokratik katılımı güçlendireceğiz. “Halk Teşebbüsü” olarak kavramlaştırdığımız bu usulle belirli sayıda vatandaşın kanun teklifi vermesine veya bir kanunu iptal için Anayasa Mahkemesine başvurmasına imkân tanınmasını sağlayacağız.
- Demokratik hayatın vazgeçilmez unsurları olan siyasi partiler hakkında kapatma davası açılabilmesini Meclisin iznine bağlayacağız. Yine, Anayasa Mahkemesi tarafından verilecek kapatma kararlarının da ancak TBMM tarafından uygun bulunması halinde yerine getirilmesi yönünde değişiklik yapacağız.
- Alevi vatandaşlarımızın beklenti ve taleplerini karşılayan politikalarımızı artırarak devam ettireceğiz.
- “Hak Arama Hürriyetinin” kapsamını genişleteceğiz. Bu üst başlık altında dilekçe verme, bilgi edinme, kamu denetçisine başvurma, yargıya erişim ile diğer başvuru haklarını kapsayacak şekilde anayasal bir norm oluşturacağız.
- Roman vatandaşlarımızın başta istihdam, iskân ve eğitim olmak üzere tüm sorunlarının çözümüne hız vererek her türlü ayrımcılık zeminini ortadan kaldıracacağız.

Yukarıdaki hükümler birlikte değerlendirildiğinde uygulanabilir reformların güncel hayatımızın bizzat içinden olduğu görülmektedir. Özellikle TBMM’ye verilen parti kapatma kararına ilişkin onay yetkisi ile Meclis’in her alanda söz sahibi yapılmak istendiği, millet için iktidar arayışında olan siyasal partilerin yine milletin yetkisi ile bu faaliyetine devam edeceği ya da nihayetine karar verilebileceği ifade edilmiştir. AK Parti’nin yeni anayasa uğraşısında da görüleceği üzere demokratikleşmenin anahtarı TBMM’de bulunmaktadır.

“Türkiye Yüzyılı’na Yeni Anayasa” kenar başlıklı kısımda:

Anayasa, toplumsal mutabakat belgesi, devletin kurucu metni, özgürlüklerin güvencesi ve hukuk sisteminin en üst normudur. Bu nedenle anayasalar doğrudan egemenliğin sahibi milletin özgür iradesinin eseri olmalıdır. 1961 ve 1982 Anayasaları askeri darbelerden sonra, darbeciler ve onlara eşlik eden bir kesim tarafından toplumsal tartışma ve katılımdan uzak bir şekilde hazırlanıp topluma dayatılmış metinlerdi.

Hak ve özgürlükler alanında bugüne kadar kaydedilen gelişmeler ile önümüzdeki süreçte yapılacak çalışmaların kalıcı hale gelmesi insan onuruna dayanan bir anayasal düzenin yerleşmesi ile mümkün olacaktır. Türkiye Yüzyılı'nın anahtarı yeni anayasadır.

AK Parti'nin 2002'de başlayan iktidarının ilk yıllarından itibaren anayasa reformu ve yeni anayasa arayışı güçlenerek devam etti. Partimizin öncülüğünde 2004, 2007, 2010 ve 2017 yıllarında üçü halk oylaması ile kabul edilmiş dört önemli anayasa reformu hayata geçirildi. Bu reformlar ile hak ve özgürlüklerin alanı genişletildi, demokrasinin standartları yükseltildi, hukuk devleti güçlendirildi ve yeni bir siyasal sistem tesis edildi.

2008 yılındaki başörtüsüne özgürlük getirmek isteyen Anayasa değişikliği ise Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Geçmişte yaşanan hak ihlallerini göz önünde bulundurarak başörtülü veya başı açık bütün kadınların kıyafet özgürlüğünün anayasal güvenceye kavuşturulması gerektiğini düşünüyoruz. Bu güvenceyi sağlamak için çalışmaya devam edeceğiz.” ifadesiyle partinin milletimizin dertsiz başına dert olan önemli bir meselesini kökten çözmeye gayreti içinde olduğuna karine teşkil etmektedir.

Küresel ve bölgesel değişimlerin hızlandığı, tehditlerin, fırsatların ve risklerin her alanda kendini gösterdiği bir dönemde, Türkiye Cumhuriyeti'ni ve milletini tarihin öznesi yapacak atılımlar için Türkiye Yüzyılı'na yeni anayasa ile girmeye kararlıyız.

Geldiğimiz noktada milletimiz; Cumhuriyet'in ikinci yüzyılına, Türkiye Yüzyılı'na daha özgürlükçü ve tamamen kendi iradesiyle yapılmış sivil bir anayasayla girmeyi hak etmektedir. AK Parti olarak biz, milletimizle birlikte, yeni sivil bir anayasa için her türlü çabayı göstereceğiz, uzlaşma zemininde, toplumun tüm kesimlerini 'özgür birey, güçlü toplum; ileri demokrasisi ile daha gelişmiş Türkiye' için bir araya getirecek çalışmaları yapmayı taahhüt ediyoruz.

Hak ve Özgürlükler: Özgürlükler Yüzyılı kenar başlıklı kısımda alt başlık olarak yer alan “Hak arama özgürlüğünün önündeki engelleri kaldırdık ve hak arama yollarını çoğalttık.” ifadesiyle şu önemli hükümler detaylandırılmıştır:

- 2010 yılında hak arama yollarını artırdık ve bu kapsamda Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık) yolunu getirdik. 2012 yılında ise Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu kabul edildi.
- 2010 yılında Anayasa değişikliği ile vatandaşlarımıza Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru yapabilme hakkı getirdik. 2012 yılında yaptığımız Kanun değişikliği ile uygulamayı başlattık.
- Yüksek Askerî Şûranın ilişik kesme kararlarına, kamu görevlileri hakkında uygulanan uyarma ve kınama cezalarına, hâkim ve savcılar hakkında HSK'nın verdiği meslekten ihraç kararlarına, karşı mahkemeler nezdinde hak aramayı yasaklayan hükümleri Anayasadan çıkardık.

- Kamu yönetiminde saydamlığı esas alarak vatandaşlarımızın bilgi edinme hakkını anayasal (2010 yılı) ve yasal (2003 yılı) teminata kavuşturduk.
- Kişilerin idari makamlara yaptıkları başvurulara, idare tarafından verilecek cevap sürelerini altmış günden otuz güne indirdik.
- Kişisel verilerin korunmasını ilk defa anayasal ve yasal bir hak olarak düzenledik ve 2016 yılında Kişisel Verileri Koruma Kurumunu kurduk.
- 2016 yılında insan haklarının korunması ve geliştirilmesi konusunda faaliyet göstermek üzere Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunu kurduk.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılmış olan bazı başvuruların tazminat ödenmek suretiyle çözümü için adım attık. Adalet Bakanlığı bünyesinde İnsan Hakları Tazminat Komisyonu kurduk.
- Hâkimler ve Savcılar Kurulu tarafından 2019 yılında, hâkim ve savcıların terfi kriterleri arasına kişilerin temel hak ve özgürlüklerine ilişkin kararlar dâhil edildi. Bu kapsamda, yargı mensuplarının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Anayasa Mahkemesince yapılan incelemelerde ihlal kararına sebebiyet verip vermedikleri, neden oldukları ihlalin niteliği ve ağırlığı ile ilgililerin temel hakların korunması konusundaki gayretleri dikkate alınmaktadır.

“Yeni Nesil Hak ve Özgürlükler” kenar başlıklı yeni dikkat çeken bir maddede şu ifadeler yer verilmiştir:

- Ülkemizin ekonomik kalkınmasını sağlarken insan onurunu korumayı ve sosyal refahı ikinci planda bırakmıyoruz. Bu bağlamda içinde zamanın teknolojik gelişmelerinin tehdidi altındaki doğal yaşam ve çevreyi korumayı tüm politikalarımızın merkezine yerleştireceğiz.
- Çağımızın en temel ihtiyaçlarından internete erişim hakkının anayasada yer alması gerekecek derecede önemli görüyoruz. Yeni anayasada internete erişim hakkını haberleşme ve gizliliğin korunması haklarıyla beraber ele alarak anayasal güvenceye kavuşturacağız.
- Çevre kirliliğinin önlenmesi ve sağlıklı suya erişim temel önceliklerimizden biri olmaya devam edecektir. Bu amaçla yerel yönetimlerle iş birliğini geliştirecek ve gerekli düzenlemeleri hayata geçireceğiz.
- Çevre, enerji, su, gıda gibi tüm imkân ve kaynakların sahibi değil, emanetçisi olduğumuz bilincini yediden yetmişe oluşturmak için çalışacağız. “Emanet adaleti” ismini verdiğimiz bu yaklaşımla, ülkemizin kaynaklarını önceki nesillerden devraldığımız gibi; koruyarak, gözeterek ve büyütürük sonraki kuşaklara devredeceğiz. Emanet adaletiyle milli servetimizin milli dayanışmaya ve sosyal refaha dönüşmesinin en güzel örneklerini sergileyeceğiz.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırma sonucu varılan kanı şunu gösteriyor ki, Osmanlı dönemindeki uygulamalar Cumhuriyet dönemindeki liberal hak ve uygulamalar açısından daha göz alıcı niteliktedir. 1923 sonrasına bakıldığında o zamanki yönetici kadronun yeni bir devlet kurma politikası gereği her alandaki düzenleme yetkisini kendisinde görüp -özellikle bürokratik alanda, Kemalist bürokrasi bakış açısında- halkı sisteme henüz sahip çıkabilecek durumda görmediğinden, sistemi tek parti-devlet ikilisine dönüştürmüştür. Bu da beraberinde liberalizmin vücut bulması gereken bir ortamı yaratmamıştır.

Osmanlı Dönemi açısından getirilebilecek bir eleştiri ise ekonomik düzenin liberal politikalara yabancılığı konusudur. Osmanlı-Türk düşünce ve pratiği ekonominin siyasal otoriteden bağımsız özerk bir işleyiş alanına sahip, “kendiliğinden bir düzen” olduğu anlayışına yabancıdır. Gaza kültüründen esinlenen (Mardin, 1990’dan aktaran Demirel, 2013: 583) Osmanlı anlayışı tarımsal ekonomiden elde edilebilecek hazine gelirlerini maksimuma çıkarmak ve insanların ihtiyaçlarını karşılamayı temel öncelik olarak ele almaktaydı (Genç, 2000’den aktaran Demirel, 2013: 583). Bu da devletten özerk bir iktisadi hayat mefhumunun düşünülmesini zorlaştıran bir etkendi. Böylece iktisadi faaliyetlerin merkezinde yer alan müdahaleci devlet nosyonu siyasal geleneğin bir parçası haline geldi.

İttihat ve Terakki Partisi’nin liberal politikalar oluşturması açısından oynadığı rol önemli görülebilir. Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi paralelinde bunlar yaşanmıştır. O dönem Avrupa’da esen liberal dalga 1929 Buhranı’na kadar sürmüştür. Bu buhran da bizim yeni devlet kurma zamanımıza denk gelir. Bir bakıma Cumhuriyet Dönemi kadrosunu eleştirirken bunu da göz önüne alarak yorum getirilmelidir çünkü 1920’de kurularak meyvelerini vermeye başlayan, 1923 İzmir İktisat Kongresi ile bunu perçinleyen, ekonomide liberal bir politika öngörmek isteyen Atatürk ve ekibi zamanın ekonomi-politiği gereği bu politikayı uygulayamamıştır.

Türk Tarihi’ni 1923 sonrasından değil de Osmanlı dönemini de kapsayacak şekilde görmek gerekmektedir çünkü bu çalışmada da görüldüğü gibi artılarımızı görme imkanından mahrum kalabiliriz. Devletin son döneminde olduğu zamanlarda bile liberal ortamın vücut bulabileceği önemli gelişmelerin yaşandığı göz ardı edilmemelidir. Bu sadece

liberalizm boyutu ile değil tarihi, ekonomik, stratejik gelişmelerdeki tarihi seyrimizi ele alırken de aynı anlayışta olunmalıdır.

Sonuç olarak Sened-i İttifak ile bir kıvılcımın olduğu, Tanzimat Fermanı ile başlayıp Islahat Fermanı ile devam eden ve Meşrutiyet Dönemleri ile vuku bulan liberal bir ortamdan rahatlıkla söz edilebilir.

1950'nin ardından başlayan dönem, Türk siyasal hayatının irdelemesinde yeterince ele alınmayan bir sonuç doğurmuş ve Türkiye merkezle çevre arasında 2000'lere kadar devam eden gerilimlere sahne olmuştur. Daha ilginç olanı, 1971'den başlayarak merkezin temsilcisi olan Tarihsel Blok'un (ordu-aydınlar-bürokrasi) kendi içinde parçalanmasıdır. Bu tarihten sonraki dönem, aynı zamanda Tarihsel Blok'un iki bileşeni-orduyla aydınlar-arasında devam eden bir iktidar mücadelesidir ve bu çekişme ordunun aydınları tasfiyesiyle sonuçlanmıştır (Kahraman, 2010:236).

Liberal çizgide bulunan ve Türk siyasetine yön veren siyasal partilerin programları incelendiğinde ilk dikkat çeken husus, partilerin tamamının programlarında liberalizme açıkça vurgu yapılmış olmasıdır. Örneğin piyasa ekonomisine yönelik ANAP'ın programında çok daha detaylı ve geniş bir vurgu varken AK Parti'de bu üstün körü geçilmiştir. Bununla birlikte AK Parti ve Demokrat Parti programlarında bireysel hak ve özgürlüklere ANAP'tan daha çok yer verilmiştir. Partilerin lider söylemleri açısından da bakıldığında, hak ve özgürlüklere en çok vurgu Adnan Menderes ve Recep Tayyip Erdoğan'da bulunmaktadır. Turgut Özal bu konuda diğer iki lidere kıyasla bu konuya daha az değinmiştir (Turku, 2022: 159). Uygulamaya bakıldığında ise en reformist yaklaşımların Recep Tayyip Erdoğan liderliğindeki AK Parti'de olduğu görülmektedir.

2000'li yıllara damga vuran ve yirmi yılı aşkın süredir Türk siyasetine yön veren bu partinin seçim beyannameleri, parti programları ve lider söylemleri incelendiğinde, demokratik siyasal hayata geçildiği tarihten beri temel hak ve özgürlükler alanında anayasa ve kanun değışiklikleri ile çok ciddi ve cesur adımların atılmış olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Afşar, Erkan (2019), “Türk Politik Tarihinde Demokrat Parti ve 1946 Programı”, **Van YYÜ İİBF Dergisi**, 4 (8), 273-295.
- Ağaoğlu, Samet (1992), **Siyasi Günlük Demokrat Parti’nin Kuruluşu**, (Yayına Hazırlayan Cemil Koçak), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- AK Parti, “AK Parti Dosya Arşivi”, <https://www.akparti.org.tr/parti/dosya-arsivi/> (22.11.2023).
- Akdoğan, Yalçın (2004), “Muhafazakar Demokrasi”, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2633> (11.10.2023).
- Arslan, Nagehan Talat (2005), **Türkiye’de Kamu Yönetimi Sorunları Üzerine İncelemeler**, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Azak, Namık Kemal vd. (2006), **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Derya Yayınevi, Trabzon.
- Babacan, Mehmet (2022), “Küreselleşmenin Sınırlarında: Ak Partili Yıllar ve Türkiye Ekonomisinin Geleceği”, Nebi Miş vd. (Ed.), **Ak Parti ve Türkiye’nin Dönüşümü**, 1. Baskı içinde (9-44), Cilt II, SETA Kitapları, İstanbul.
- Bal, Hüseyin (2014), “Siyaset Felsefesinde Ele Alınmış Biçimiyle Özgürlük Meselesi (Üç Farklı Özgürlük Anlayışı)” **Turkish Studies Dergisi**, 9 (2), 291-304.
- Başkan, Muhammet Yasin (2022), “Liberalizm ve Türk Siyasal Hayatında Liberal Eğilimler”, **Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 23 (3), 167-208.
- Bayar, Celal (1986), **Başvekilim Adnan Menderes**, haz. İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul,
- Belhan, Şeyda (2005), “**Anavatan Partisinin Kuruluşu ve İktidara Gelişi**”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi – Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- _____ (2021), “1980 Askeri Darbesi Sonrasında İktidara Gelen Anavatan Partisi İcraatları Hakkında Bir Değerlendirme”, **Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi**, 5(2), 111-123.
- Bora, Tanıl (2013), “Adnan Menderes”, **Liberalizm**, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), 2. Baskı içinde (482-507), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bozaslan Çokoğullar, Emel (2018), “**Muhafazakarlık ve Ak Parti’nin Aile Politikaları**”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Cizrelioğulları, Mehmet Necati (2013), **Türkiye’de Liberalizm (1980-1999): Neo-Liberal Politikaların Türk Politik-Ekonomisine Etkileri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çaha, Ömer (2012), **Dört Akım Dört Siyaset**, Orion Yayınevi, Ankara.
- Çavuşoğlu, Hüseyin (2010), “Anavatan Partisi İle Doğru Yol Partisi'nin Karşılaştırmalı Analizi”, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(1), 19-33.
- _____ (2022), “1983 Genel Seçimler ve Anavatan Partisi”, **Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 8(1), 77-86.
- Çetin, Halis (2019), **Liberalizmin Temel İlkeleri**, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 1.
- Demir, Şerif (2020), **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Vesayet**, Türk İdari Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi, Ankara.
- Demirel, Tanel (2013), “Adalet Partisi”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Liberalizm**, 2. Baskı içinde (548-583), İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____ (2013), “Demokrat Parti”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Liberalizm**, 2. Baskı içinde (481-529), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Demirkol, Fırat (2023), “Türk Siyasetinde Muhafazakarlık Kavramı ve Etkisi: AK Parti İktidarının Felsefi Kimliği”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 16(43), 479-508.
- Doğan, Atilla (2013), “Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası’nda Liberal Anlayış”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Liberalizm**, 2. Baskı içinde (75-82), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Doğanay, Ülkü (2007), “AKP’nin Demokrasi Söylemi ve Muhafazakarlık: Muhafazakar Demokrasiye Eleştirel Bir Bakış”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 62(1), 65-88.
- Erdoğan, Mustafa (t.y.), **Liberalizm ve Türkiye’de Liberal Eğilimler**, <http://www.liberal.org.tr/incele.php?kategori=MTg=&id=NDY2> (16.04.14).
- Erdoğan, Mustafa (2009), **Liberalizmin Tarihi ve Felsefi Temelleri**, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/484754>, 04.12.2023.
- _____ (2013), “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Liberalizm**, 2. Baskı içinde (32-33), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, Selami (2008), **Anavatan Partisinin Siyasal Dönüşümü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ekmekçi, İdil Su (2013), **John Locke’un Liberalizm Kuramı Üzerine**, TBB Dergisi. 205-214.

- Gürpınar, Doğan (2013), **Düne Veda: Türkiye’de Liberalizm ve Demokratlık**, Nesil Yayıncılık, İstanbul.
- Heywood, Andrew (2011), **Siyasi İdeolojiler**, Adres Yayınları, Ankara.
- Holden, Barry (2007), **Liberal Demokrasiyi Anlamak**, (Çev. Hüseyin Bal), 133. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Kahraman, Hasan Bülent (2009), **AKP ve Türk Sağı**, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- _____ (2010), **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II 1920-1960**, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- _____ (2010), **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-I**, Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Kocaoğlu, Mehmet ve Altundal, Uğur (2017), **Siyasal Liberalizmde Birey İmgesi: Eleştirel Bir Bakış**, Birey ve Toplum, Cilt 7, Sayı 13.
- Koçak, Cemil (1992), “Siyasal Tarih (1923-1950)”, Sinan Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye (1908-1980)**, Doğan Ofset Baskı içinde (85-154), Cem Yayınevi, İstanbul.
- Küçükkale, Yakup (t.y.), **Türkiye Ekonomisi (Türkiye’nin Ekonomik Yapı Problemleri)**, Powerpoint sunum, Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, Trabzon.
- Mill, John Stuart (2009) **Hürriyet Üstüne (On Liberty) 1859**, (çev. Mehmet Osman Dostel), 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.
- Nohutçu, Ahmet (2010), **Kamu Yönetimi**, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Örs, Birsan (2010), **19.yüzyıldan 20.yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, İstanbul Bilgi Üni. Yayınları, İstanbul.
- Özçelik, Pınar Kaya (2010), “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 65(3), 163-187.
- Özküçük, Adem (2012), “Demokrat Parti’nin Demokrasi Söylemleri”, **Tarih Okulu Dergisi**, XII, 95-115.
- Özsoy, Osman (2002), **Türkiye’de Seçmen Davranışları ve Etkin Propaganda**, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Armağan (2017), **Isaiah Berlin Düşünüşünde Özgürlüğün Sınırları**, Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi, Cilt:10, Sayı:2.
- Rawls, John (2007), **Siyasal Liberalizm**, (Çev. Mehmet Fevzi Bilgin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet (t.y.), **Türkiye’de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi**, <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehmets/liberalizmindogusu.pdf> (16.04.14).

Tartılacı, Abdülkadir (2016), **Türkiye’de Liberalizm: AK Parti Dönemi Politikaları ve Uygulamaları (2002-2011)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

TBMM Kütüphanesi Açık Erişim, “Demokrat Parti Programı (1946)”, [Demokrat Parti programı \[1946\] \(tbmm.gov.tr\)](#) (22.11.2023).

_____ “Demokrat Parti Tüzük ve Programı (1952)”, [Demokrat Parti tüzük ve programı \(tbmm.gov.tr\)](#) (22.11.2023).

_____ “Adalet Partisi Programı Prensip Maddeleri (1961)”, [Adalet Partisi programı prensip maddeleri \[1961\] \(tbmm.gov.tr\)](#) (22.11.2023).

_____ “Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1961)”, [Adalet Partisi seçim beyannamesi \[1961\] \(tbmm.gov.tr\)](#) (22.11.2023).

TBMM Kütüphanesi Açık Erişim, “Adalet Partisi Program ve Tüzük (1966)”, [Adalet Partisi program ve tüzük \[1966\] \(tbmm.gov.tr\)](#) (22.11.2023).

_____ “Adalet Partisi Programı (1969)”, [Adalet Partisi programı \[1969\] \(tbmm.gov.tr\)](#) (22.11.2023).

_____ “Adalet Partisi Seçim Beyannamesi (1969)”, [Adalet Partisi seçim beyannamesi \[1969\] \(tbmm.gov.tr\)](#) (22.11.2023).

_____ “Anavatan Partisi Programı (1983)”, [Program \(tbmm.gov.tr\)](#) (23.11.2023).

_____ “Anavatan Partisi Seçim Beyannamesi: Hükümet Programı (1983)”, [Anavatan Partisi programı : Anavatan Partisi 6 Kasım 1983 seçim beyannamesi : Hükümet programı \(tbmm.gov.tr\)](#) (22.11.2023).

Tekin, Yusuf ve Okutan, Çağatay (2011), **Türk Siyasal Hayatı**, Orion Yayınevi, Ankara.

Teksoy, Yaşar, Beril (2010), **Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Toker, Nilgün (2013), “Türkiye’de Liberalizm ve Birey”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Ed.), **Liberalizm**, 2. Baskı içinde (106), İletişim Yayınları, İstanbul.

Tunaya, Tarık Zafer (1952), **Türkiye’de Siyasi Partiler**, İstanbul.

_____ (2010), **Türkiye’nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Turku, Emre (2022), **Merkez Sağda Liberalizm DP, ANAP ve AK Parti**, Liberte Yayınları, Ankara, 2022.

Türköne, Mümtazer (2007), **Siyaset**, Lotus Yayınevi, Ankara.

URL, “Adalet Partisi” (t.y.), [https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi_\(1961-1981\)](https://tr.wikipedia.org/wiki/Adalet_Partisi_(1961-1981)) (13.08.2023).

Yayla, Atilla (t.y.), **Liberalizm**, <http://www.libertedownload.com/Ornek/Liberalizm.pdf> (16.04.14).

Yücel, Serhan (2001), **Demokrat Parti**, Ülke Kitapları, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

2003 yılında Mehmet Akif Ersoy İlkokulu ve Ortaokulu'nu; 2006 yılında Trabzon Fatih Lisesi'ni; 2012 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi - İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü'nü yüksek onur belgesi ile bitirdi. 2013 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

2016 yılında Bursa Vergi Dairesi Başkanlığı'nda Gelir Uzman Yardımcısı olarak göreve başladı. 2018 yılında kaymakamlık sınavını kazanarak 107. Dönem Ardahan Valiliği Kaymakam Adayı olarak Mülki İdare Amirliği mesleğine intisap etti. Ardahan Valiliği'nde ifa ettiği il merkez stajına müteakip sırası ile Diyarbakır/Sur ve Yalova/Armutlu ilçelerinde refiklik stajlarını tamamladı. 30/05/2019 tarihli Bakanlık Onayı ile Bursa İli Harmancık İlçesi'nde yaklaşık bir yıl Kaymakam Vekilliği görevinde bulundu. Koronavirüs (Covid-19) salgını ile mücadele kapsamında yürüttüğü çalışmalar ve görevi sırasında sürdürdüğü başarılı çalışmaları nedeniyle Bursa Valisi Yakup CANBOLAT tarafından başarı belgesi ile ödüllendirildi.

28/05/2020 tarihli Bakanlık Onayı ile Karaman İli Kazımkarabekir İlçesi'nde Kaymakam Vekilliği ve 11/09/2020 tarihli Bakanlık Onayı ile de Konya İli Yalınhöyük İlçesi'nde Kaymakam Vekilliği görevlerinde bulundu. 20/08/2021 tarihli ve 31574 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 19/08/2021 tarihli ve 2021/412 sayılı Cumhurbaşkanlığı Atama Kararı ile Ordu İli Kabadüz Kaymakamlığı'na atandı. Burada trafik kültürünün yerleştirilmesine yönelik yaptığı çalışmalar nedeniyle "Hayata Yeşil Işık" romanına esin kaynağı oldu ve 31/05/2023 tarih ve 11 sayılı Bakanlık Oluru ile Fahri Trafik Müfettişi unvanına layık görüldü. Görevi sırasında sürdürdüğü başarılı çalışmalar nedeniyle Ordu Valisi Tuncay SONEL tarafından başarı belgesi ile ödüllendirildi.

24/08/2023 tarihli ve 32289 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 23/08/2023 tarihli ve 2023/388 sayılı Cumhurbaşkanlığı Atama Kararı ile Bayburt İli Demirözü Kaymakamlığı'na atandı.

İdarecinin Sesi Dergisi Mart-Nisan 2021 tarihli 200. sayısında "Yönetmek Bizim İşimiz Peki Ya Yönetişim?" konulu makalesi yayınlandı.

ŞAHİN, evli ve bir erkek babası olup, orta derecede İngilizce bilmektedir.